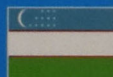
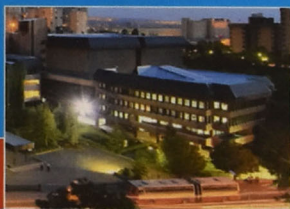

ABUZƏR XƏLƏFOV, PƏRVİZ KAZİMİ

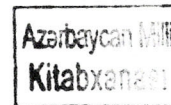
TÜRK DÜNYASI MİLLİ KİTABXANALARI

Abuzər XƏLƏFOV, Pərviz KAZİMİ

**TÜRK DÜNYASI
MİLLİ
KİTABXANALARI**

Monoqrafiya

Bakı – Mütərcim – 2016

Elmi redaktor:

RAMİZ ƏSGƏR

filologiya elmləri doktoru, professor

Redaktorlar:

KƏRİM TAHİROV

tarix üzrə fəlsəfə doktoru, professor

ELÇİN ƏHMƏDOV

pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

Rəyçilər:

KNYAZ ASLAN

pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

MEHMANƏLİ MƏMMƏDOV

pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

Xələfov A.A., Kazımi P.F. TÜRK DÜNYASI MİLLİ KİTABXANALARI (monoqrafiya). – Bakı: Mütərcim, 2016. – 200 səh.

Əməkdar elm xadimi, professor A.A.Xələfov və dos. P.F.Kazımının "Türk dünyası milli kitabxanaları" adlı monoqrafiyası Azərbaycan, Türkiyə, Qazaxıstan, Qırğızıstan, Türkmənistan və Özbəkistanda milli kitabxanaların yaranması, formalaşması, inkişafı və müasir vəziyyətinin öyrənilməsinə həsr edilib. Bununla yanaşı monoqrafiya dünya milli kitabxanalarının elmi və praktiki funksiyalarının müəyyənləşdirilməsinin tarixi təkamülü öyrənilir və Türk xalqlarının milli-mədəni inkişafında oynadığı əhəmiyyətli rolu araşdırılır. Monoqrafiyada türk dövlətləri Milli Kitabxanalarının beynəlxalq əlaqələrinin formalaşmasına da geniş yer verilir.

ISBN: 978-9952-28-306-8

© A.A. Xələfov, P.F. Kazımi, 2016

Milli suverenlik elə bir nurdur ki, onun qarşısında zəncirlər əriyər, tac və taxtlar batır, məhv olar... Biz türklər, bütün tariximiz boyunca azadlıq və istiqlal timsalı olmuş bir millətik.

Atatürk

Azərbaycanın dövlət müstəqilliyi əbədidir, dönməzdir və bizim qarşımızda duran vəzifə dövlət müstəqilliyini qorumaqdan, əbədi etməkdən ibarətdir.

Heydər Əliyev

ÖN SÖZ

Müasir dövrdə milli-mədəni irsin toplanması, mühafizəsi və təbliği sahəsində Milli Kitabxanaların rolu sürətlə artmaqdadır. Dünya milli kitabxanaları qlobal informasiya məkanında həlledici xüsusi çəkiyə malikdir və bu proses yeni texnologiyaların tətbiqi ilə daha da genişlənməkdədir.

Bu baxımdan Əməkdar Elm Xadimi, prof. Abuzər Xələfov və dos. Pərviz Kazımının geniş oxucu kütləsinin istifadəsinə təqdim olunan “Türk dünyası milli kitabxanaları” adlı hazırki monoqrafiya müəlliflərin müasir kitabxanaşünaslığın gündəmə yaradan bir əsəri kimi diqqətəlayiqdir. Monoqrafiya Azərbaycan milli kitabxanaşünaslığının banisi, Əməkdar elm xadimi, BDU-nun fəxri professoru A.A.Xələfov növbəti dəfə yaratmış olduğu elmi məktəbin yenilikçi-novator bir məktəb olduğunu əməli işlə nümayiş etdirdi. Təqdim olunan əsər ilk dəfə milli kitabxanalarının ümumi cəhətlər çərçivəsində öyrənilməsinə və inteqrasiyası məsələlərini gündəmə gətirir. İlk dəfə Azərbaycanda türkdilli dövlətlərin Milli kitabxanaları tədqiqatına cəlb edilir və Milli kitabxanaların inteqrasiya və əməkdaşlıq problemi öyrənilir. Son zamanlar respublikamızın kitabxanalarında türk dünyası kitab və kitabxana mədəniyyətinin öyrənilməsinə və təbliğinə dair çox qiymətli elektron vəsaitlər hazırlanır. Bu baxımdan Azərbaycan Respublikası Prezidenti İşlər İdarəsinin Prezident kitabxanasının hazırladığı “Türk xalqlarının kitab abidələri” elektron kataloqu diqqətəlayiqdir. Monoqrafiyanın müəllifləri bu kataloqun böyük əhəmiyyətini nəzərə alaraq onun elektron diskini kitaba əlavə etməkdə çox düzgün yol seçmişlər. “Türk xalqlarının kitab abidələri” elektron kataloğunun monoqrafiyaya daxil edilməsi onun praktiki əhəmiyyətini xeyli artırmaqla türk dilli dövlətlərin qarşılıqlı əlaqə və

integrasiyası imkanlarını genişləndirir. Bu baxımdan hazırkı elmi əsəri məqsədyönlü fəaliyyətin növbəti uğurlu addımı kimi də qiymətləndirmək olar. Monoqrafiyaya əlavə olunmuş elektron resurs eyni məqsədə xidmət edən mötəbər elmi məhsulların qarşılıqlı təbliği kimi də qiymətləndirilməlidir.

Monoqrafiya biri-birini tamamlayan əhəmiyyətli fəsilərdən ibarət formalaşdırılıb. Monoqrafiya "Türk dünyası kitab və kitabxana mədəniyyətinə bir nəzər" sərlövhəli fəsilə başlanır. Burada ən qədim dövrdən Türk xalqlarının sosial, siyasi və mədəni tarixinə qısa nəzər salınıb, orta qədim milli-mədəni dəyərlər qiymətləndirilib. Kitabxanaların gündəlik fəaliyyətində təbliğ etməli olduğu tariximizin qiymətli səhifələrinə xüsusi vurğu olunub. İkinci fəsil Milli Kitabxanaların yaranması, inkişafı və bəşəri təkamüldə oynadığı rolun öyrənilməsinə həsr edilib. Üçüncü fəsildə Türkdillli dövlətlərin Milli kitabxanalarının inkişafı, formalaşması və müasir vəziyyətinə diqqət yetirilir. Dördüncü fəsil isə milli kitabxanaların beynəlxalq əməkdaşlığı, xüsusilə də Türkdillli dövlətlərin Milli Kitabxanaları arasında ümumi əməkdaşlıq və funksional əlaqələrin inkişafı problemlərinə həsr edilmişdir. Monoqrafiyada fəsilər arasında məntiqi ideya ardıcılıqla davam edir və biri digərini tamamlayır.

Türkdillli dövlətlərin Milli Kitabxanaları son 25 ildə öz funksional fəaliyyətini geniş beynəlxalq əməkdaşlıq çərçivəsində qurmuş və dünya informasiya məkanında öz milli identifikasiyasını müstəqil təbliğ etməkdədir. Monoqrafiyada hər bir müstəqil türk dövlətinin formalaşmış Milli Kitabxana strukturunun fəaliyyəti işıqlandırılır və beynəlxalq əməkdaşlıq çərçivəsində türkdillli dövlətlərin qarşılıqlı dəstəklənməsi, müasir global informasiya məkanında son dərəcə əhəmiyyətli olduğu qeyd olunur.

Türk dünyası Milli Kitabxanalarının tədqiq edilib öyrənilməsinə həsr edilən bu qiymətli monoqrafiya türkdillli dövlətlərin mədəni əlaqələrinin daha da genişləndiyi, mədəniyyətlər

arası integrasiya prosesinin dərinləşdiyi indiki şəraitdə böyük elmi və təcrübi əhəmiyyət kəsb edir.

Monoqrafiyada kitabxanaşünaslığın həm nəzəri, həm də təcrübi sahəsinə həsr olunmuş maraqlı tarixi faktlar və təhlillər irəli sürmüşdür. Xüsusilə qeyd etməliyəm ki, təqdim olunan monoqrafiya türkdillli dövlətlərin kitabxana-informasiya müəxəssisləri üçün dəyərli olduğu qədər Kitabxanaçılıq-informasiya fakültəsinin tələbələrinin də oxuyub bəhrələncəyi faydalı bir dərs vəsaiti olacaq.

Redaktorlardan

*Kitabxana xalq, millət üçün, cəmiyyət
üçün müqəddəs bir yer, mədəniyyət,
bilik, zəka mənbəyidir.*

Heydər Əliyev

I FƏSİL

TÜRKDİLLİ DÖVLƏTLƏRİN KİTAB VƏ KİTABXANA MƏDƏNİYYƏTİ TARİXİNƏ BİR NƏZƏR

Dünyanın ən qədim, istedadlı, mərd, döyüşkən, dövlət qurmağı, mədəniyyəti inkişaf etdirməyi, dilini, dinini, soykökünü qoruyub saxlamağı bacaran xalqlardan biri də türklərdir.

“Türk”, “türk xalqı” və “türk dövləti” ifadələrinə e.ə. IV əsrdən tarixi qaynaqlarda, ədəbi-bədii əsərlərdə, rəvayətlərdə, dini ədəbiyyatda, hədislərdə, folklor mənbələrində və s. şifahi və yazılı maddiləşdirilmiş mənbələrdə rast gəlmək olur. Həmçinin “Türk” sözü Herodotun tarix əsərində, Çin, Hindistan qaynaqlarında, “Tövrət” kitabında, müqəddəs “Quran” kitabında və bir çox dünya alimlərinin tədqiqatlarında da özünə yer almışdır. “Türk” sözü dövlətin adı kimi ilk dəfə 582-ci ildə Bizans qaynaqlarında Göktürklər dövləti kimi işlənmişdir. VI yüzillikdə Orta Asiya, IX-X əsrlərdə Volqa çayından Orta Avropaya qədər uzanan geniş ərazi türk torpağı kimi adlandırılmışdır. Anadolu isə XII əsrdən etibarən “Türkiyə” kimi adlandırılmağa başlanır.

Nəhayət, 840-cı ildə ilk türk-islam dövləti olan Qaraxanilər imperiyası yaranmışdır. Getdikcə qüvvətlənən və böyüyən Qaraxanilər dövlətinin ərazisi X əsrin ilk illərində Şərqdə Kəş-

mirə, qərbdə Xarəzmə, Şimalda Baykal gölüne və Aral dənizinə, Cənubda isə Mərvə qədər uzanır və təxminən 3 milyon kvadrat kilometrlik ərazini əhatə edirdi”.¹

Türk, türk xalqı, türk dili, türk dövlətləri, türk imperiyaları, türk tarixi, türk mədəniyyəti, ədəbiyyat və incəsənəti haqqında dünyanın bütün dillərində yüzlərlə tarixi mənbələrə, çox qiymətli araşdırmalara, çox zəngin monumental əsərlərə, çox qədim tarixi qaynaqlara rast gəlmək mümkündür. Belə əsərlərdən biri də hələ XI-ci əsrdə qələmə alınmış, görkəmli türk alimi Mahmud Kəşqarının “Divane lüğət-it-türk” əsəridir. Çox diqqətəlayiq haldır ki, görkəmli Azərbaycan türkoloqu Ramiz Əskər ciddi tədqiqatlara söykənən əsərlərində şüurlu bir millət kimi daima türklüyü ilə öyünən, iftixar hissi keçirmiş, böyük türk dilçisi və ensiklopedisti, türk xalqının dahi oğlu Mahmud Kəşqarını Azərbaycan oxucusuna tanıtmışdı.

Mən böyük iftixar hissi ilə deyərdim ki, xalqımızın böyük vətəndaş alimi Ramiz Əskərin bu xidməti təkcə Azərbaycan xalqına deyil bütün türkdilli xalqların milli mədəniyyətinə böyük hədiyyədir.

Mahmud Kəşqarının “Divane lüğət-it-türk” kitabının Azərbaycan dilində 2006-cı ildə “Ozan” nəşriyyatında çap edilən dörd cildliyinin redaktoru olan görkəmli Azərbaycan dilçisi, akademik Tofiq Hacıyev yazır: “Mahmud Kəşqarının “Divane lüğət-it-türk” kitabı həm həcm, həm məzmun, həm də yazılma tarixi etibarı ilə türkologiyanın ən böyük, ən qiymətli. ən qədim əsəridir. Türk dünyasının ən möhtəşəm abidəsinin gec də olsa, Azərbaycan dilində tərcümə və nəşri filologiyamızın elmi dövrüyasına daxil edilməsi, tədqiqatçılara, geniş ziyalı və oxucu kütləsinə çatdırılması ölkəmizin elmi-mədəni həyatında mühüm hadisədir.”²

Professor Ramiz Əskər çox haqlı olaraq bu tərcüməni Azərbaycan xalqının ümummilli lideri, zamanəmizin ən böyük

¹ Mahmud Kəşqari Divani lüğət-it-Türk, 2006, C., I, səh. 11-12.

² Mahmud Kəşqari Divani lüğət-it-Türk. B., 2006, səh. 7.

türklərindən və türkçülərindən biri, XX əsr türk dünyasının yetişdirdiyi dahi dövlət xadimi, müstəqil Azərbaycan dövlətinin banisi, ulu öndər Heydər Əliyevin parlaq və əbədi xatirəsinə ithaf etmişdir.

Bu böyük abidənin türk xalqının böyük oğlu Heydər Əliyevin xatirəsinə ithaf edilməsinə yüksək qiymət verən Türkiyənin 9-cu Cümhurbaşkanı, Heydər Əliyevin “dostu və qardaşı” Süleyman Dəmirəl deyir: “Bu bağlamda tərcümənin ünlü dövlət və siyasət adamı, türk dilinin və mədəniyyətinin həvarisi, çağdaş Azərbaycan dövlətinin memarı, hörmətli cümhurbaşkanı, milli lider, dostum və qardaşım Heydər Əliyevin unudulmaz və parlaq xatirəsinə ithaf edilməsi pek yerində bir hərəkətdir və məni fəvqəladə məmnun etmişdir. Sayın Cümhurbaşkanı İlham Əliyevin də eyni cərgədə yürüyəcəyinə inanıram. Kaşgarlı Mahmud daha min il öncə türklərdə varislik və davamçılığı bu atasözü ilə ifadə etmişdir: “Ata oğlu ataç togar”. Dinlərkən hər zaman zövq duyduğum, qıvraq və gözəl Azəricədə bunun qarşılığı şöylədir – “Ogul atasına çəkər”, ”Ot kökü üstə bitər”.¹

Süleyman Dəmirəlin bu kəlamları qədim türk ensiklopediyasının ulu öndər Heydər Əliyevin parlaq və əbədi xatirəsinə ithaf edilməsi, onun unudulmaz və həmişəyaşar xatirəsinə qiymətli abidədir.

Mahmud Kaşğari öz dövrünü ən mükəmməl şəkildə öyrənmiş, mədrəsələrdə tədris olunan çoxsaylı fənlərə: riyaziyyat, hesab, həndəsə, astronomiya, dil, ədəbiyyat, tarix, coğrafiya, fəlsəfə, hüquq, təbabət, ilahiyyat, pedaqogika, psixologiya, hərbi sənəti, məntiq, siyasət, etika və s. elm sahələrinə yiyələnmişdir. O, həmin dövrün ən görkəmli alimləri olan Fərabinin, İbn Sinanın, Birününin, həmçinin ərəb dilində yazmış, yunan, hind, çin və bir çox digər xalqların mütəfəkkirlərinin əsərini oxumuşdur.

Mahmud Kaşğari uzun müddət türk ellərinə, ölkələrinə çox sayda və bəzəndə uzun müddətli səyahətlər etmiş, 30-dan yuxarı türk ləhcəsini öyrənmiş, onların qarşılıqlı, oxşar cəhətləri haqqında elmi anlayışlar yaratmışdır. Mahmud Kaşğari bütün elm sahələrinə bələd, dərin biliyə, geniş və hərtərəfli informasiyaya, yüksək dünyagörüşünə malik bir alim, dövrünün fenomen şəxsiyyəti olmuşdur. Əlbəttə, “Divani-lügət-it-türk” kimi monumental bir əsər də məhz bu səbəbdən işıq üzü görmüşdü. Əks halda türk xalqlarının tarixi, dili, ədəbiyyatı, elmi, mədəniyyəti çox şey itirərdi.

Türk xalqlarını böyük məhəbbətlə sevən, onunla qürur hissi keçirən, bu böyük xalqın pərəstişkarı olan Mahmud Kaşğari bütün şüurlu həyatını bu xalqların işıqlı gələcəyinə həsr etmiş, öz əsərlərində türk xalqlarını ulu xalq, türk adının tanrı tərəfindən verildiyini əsaslandırmağa çalışmış, türk xalqlarının tanrının (Allahın) ən çox sevdiyi xalq kimi qiymətləndirmişdir. Mahmud Kaşğari Divan üzərində işləyərkən Türk xalqlarının uğurları ilə fəxr edir, böyük gələcəyinə inanır, bu böyük gələcəyi bilavasitə böyük Allahın iradəsi ilə əlaqələndirirdi. O yazır: “Tanrının inayəti ilə günəş türk bürclərində doğdu və göylərin bütün dairələri onların mülkləri üzərində döndü. Tanrı onlara türk adını verdi və onları yer üzünə hakim qıldı. Dövrümüzün xaqanlarını onlardan çıxardı, dünya millətlərinin idarəçiliyini onların əlinə tapşırdı, onları hamıdan üstün elədi, onları haqq yolunda qüvvələndirdi. Türklərlə əlbir olanları və tərəfdəşlərini əziz tutdu, türklərin sayəsində bütün arzularına çatdırdı, pislərin, qaraguruhların şərindən qorudu.”¹

Beləliklə, e.ə. 4-cü minillikdən dünya xalqları tarixində adları çəkilən böyük imperiyalar, dövlətlər yaradan, dünya hərbi tarixində şərəfli keçmiş, böyük müharibələrdə qələbə çalmaqla imzasını atan bəşər mədəniyyətinə, elminə, təhsilinə, dövlət quruculuğuna, cəmiyyətin idarə edilməsi mədəniyyətinə böyük

¹ Mahmud Kaşğari Divani lügət-it-Türk. dörd cildə I cild. B., 2006, səh. 6.

¹ Mahmud Kaşğari Divani lügət-it-Türk, 2006, C., I, səh. 9-10.

töhvələr verən türk xalqları beş min illik, öz türkçülüynü, dövlətçiliyini qoruyub saxlamış, keşmə-keşli, qanlı-qadalı, uzun sürən ağırlı bir yol keçmiş, demək olar ki, planetimizin bütün ölkələrində yaşamaqdadırlar.

Təxmini hesablamalara görə, bu gün onların sayı 300 milyondan artıqdır. XX əsrin axırlarında dünyada türk dilli xalqların 6 müstəqil dövləti və onlarla dövlət qurumları mövcuddur.

Türk xalqları dünya tarixində cəsur, döyüşkən bir xalq kimi böyük imperiyalar, dövlətlər yaratmaqla yanaşı bəşər mədəniyyətinə böyük incilər, qiymətli epik təfəkkürə malik qiymətli eposlar bəxş etmiş, kitab və kitabxana mədəniyyətinə böyük qiymət verən bir xalq kimi şöhrət qazanmışdır.

Dünyada elə bir mükəmməl xalq yoxdur ki, onun özünəməxsus epik təfəkkürü (eposu) olmasın (Nizami Cəfərov). Bəşər tarixinin, həm də ayrı-ayrı xalqların tarixinin öyrənilməsində böyük, həlledici rol oynayan eposlar, onu yaradan xalqın əsas milli sərvətidir. Olduqca böyük tükənməz enerjiyə malik olan bu sərvət bütün tarixi boyu həmin xalqa, onun formalaşmasına xidmət edir. Belə eposlara misal olaraq Şumerlərin “Gılqamış”-ını, yəhudilərin “Tövrat”-nı, hindlərin “Mahabharata”-sını, yunanların “İlliada”-sını, “Odesseyə”-ni, şərq xalqlarının “Avesta”-sını, ərəblərin “Quran”-nını, qədim türk (run) kitabələri və s. yazıya alınmış eposları göstərə bilərik.¹

Dünya xalqları içərisində özünəməxsus yerlərdən birini tutan türk xalqları da epos yaradıcılığında da mühüm yerlərdən birini tutmaqla, çox zəngin, mükəmməl, fəlsəfi ideya-estetik məzmunlu, təkallahlığı, “tanrıçılığı” təbliğ edən qiymətli eposlar yaratmağa müvəffəq olmuş və bu eposlar demək olar ki, bütün türk imperiyalarında yayılmışlar.

Tarixi mənbələrdən, araşdırmalarından məlum olduğu kimi qədim türk epik ənənəsi həm şərq, həm də qərb xalqlarının

epos təfəkkür tərzinə, ədəbiyyatına, mədəniyyətinə müsbət təsir göstərmiş, təxminən min il qərblə şərq arasında əsas mədəni, kulturoloji, ötürücü kimi çıxış etmiş, mədəniyyətlərarası yaxınlaşma prosesinin formalaşmasına müsbət təsir göstərmişdir.

Qədim epos ədəbiyyatının yaranmasında mühüm işlər görmüş türk xalqları çoxlu miqdarda epos yaratsalar da təəssüflə qeyd etmək lazımdır ki, bunlardan az bir hissəsi zamanəmişə gəlib çıxmışdır.

Bunlar aşağıdakılardır: “Yaradılış”, “Alp ər Tonqa”, “Oğuz Kağan”, “Göytürk”, “Ərgənəkən”, “Şu”, “Siyenpi”, “Köç” və s.

Türklər tərəfindən bu eposların yaradılması və onun demək olar ki, bütün dünyada yayılması bəşər mədəniyyətinin inkişafına təsirsiz ötürməmişdir.

Dünya tarixində b.e.ə. IV-cü minillikdən adı çəkilən türk dövləti 26 əsrlik tarixi bir yol keçmiş, ilk tarixi (doğma) yurdlarını mühafizə edib, qoruyub saxlayaraq, yeni-yeni torpaqlar əldə etmiş, 16 imperatorluq, yüzlərlə dövlət qurmuş, türk adını uca tutmuş, böyük türk mədəniyyəti yaratmağa və yaşatmağa müvəffəq olmuşlar.¹

Məlum olduğu kimi uzun illərdən bəri idi ki, türk dünyası tarixinin öyrənilməsinə, türk birliyi yaradılmasına böyük qadağalar qoyulmuş, siyasi, ideoloji buxovlar, antitürk konsepsiyalar hazırlanmışdı.

XX əsrin sonlarında türk dilli xalqlar öz müstəqilliyini elan etməklə türk xalqlarının iqtisadi, siyasi, elmi, mədəni inkişafında da böyük nailiyyətlər əldə etməklə türk tarixinin öyrənilməsində böyük canlanma baş verdi. Müstəqil türk dövlətlərinin alimləri, türk tarixinin öyrənilməsinə, və onun yeni inkişaf istiqamətinin müəyyənləşdirilməsinə, uzun illərdən bəri bu sahədə olan qadağaların aradan qaldırılmasına, türk xalqları soy kökünün, ortaqların mədəniyyətlərinin tədqiqinə xüsusi diqqət yetirilməyə başlandı.

¹ Nizami Cəfərov. Azərbaycanşünaslığın əsasları. B., 2005, S.53

¹ Türk dünyası. İstanbul, 2015. S. 38.

Bu yaxınlarda İstanbulda görkəmli türk alimi dr. Özgen Keskinin tərəfindən çap edilmiş: "Türk dünyası" kitabı qardaş türk xalqlarında böyük maraq doğurmuşdur. Kitabda türk imperatorlarının və dövlətlərinin yaradılması, onların fəaliyyəti haqqında çox qiymətli faktlar, tarixi xronoloji ardıcılıqla öz əksini tapmışdır ki, bu da oxucuların diqqətini cəlb etməklə, türk imperatorluqlarının və dövlətlərin tarixini öyrənməyə böyük kömək edir. Dr. Özgen Keskinin Türk dünyası kitabında tarixdə yaranmış 17 türk imperatorluğu və dövləti haqqında verilən məlumatlara tələbələrin böyük ehtiyacını nəzərə alaraq bu məlumatları monoqrafiyaya daxil etməyi zəruri saydıq.

Tarixdə yaranmış 17 türk imperatorluğu və dövlətləri:

1. Böyük Hun İmperatorluğu:
Yaranması – e.ə. 204
Süqutu – e.ə. 216
Qurucusu – Mete (Bağatır)
2. Qərbi Hun İmperiyası:
Yaranması – e.ə. 48
Süqutu – e.ə. 216
Qurucusu – Panu
3. Avropa Hun İmperatorluğu:
Yaranması – e.ə. 375
Süqutu – e.ə. 454
Qurucusu – Oktar
4. Ağ Hun İmperatorluğu:
Yaranması – e.ə. 420
Süqutu – e.ə. 562
Qurucusu – Akşuvar
5. Göktürk Dövləti:
Yaranması – e.ə. 682
Süqutu – e.ə. 743
Qurucusu – İltəriş Koğan

6. Avar İmperatorluğu:
Yaranması – e.ə. 563
Süqutu – e.ə. 803
Qurucusu – Bayan Kağan
7. Birinci Uyğur Dövləti:
Yaranması – e.ə. 744
Süqutu – e.ə. 840
Qurucusu – Kutluq Bilse Kul Koğan
- İkinci Uyğur Dövləti:
Yaranması – 851
Süqutu – 1335
Qurucusu – I Kapsadıği Alan
8. Yenisey Kırğız Kağanlığı
Yaranması – 840
Süqutu – 1924
9. Xəzər İmperatorluğu:
Yaranması – 204
Süqutu – 216
Qurucusu – Kapsadaği Alan
10. Qaraxanilər:
Yaranması – 940
Süqutu – 1040
Qurucusu – altuk Buğra Xan
11. Qaznevilər:
Yaranması – 963
Süqutu – 1183
Qurucusu – Alp Tekin
12. Böyük Selcuqlu Dövləti:
Yaranması – 204
Süqutu – 216
Qurucusu – Selcuk Bey
13. Xarəzmşahlar:
Yaranması – 1157
Süqutu – 1231

- Qurucusu – Muhammed Xarezmşah
14. Böyük Teymur İmperatorluğu:
Yaranması – 1368
Süqutu – 1501
Qurucusu – Timur Gürkan
15. Babur İmperatorluğu:
Yaranması – 1526
Süqutu – 1858
Qurucusu – Babur Şah
16. Qızıl ordu Dövləti:
Yaranması – e.ə. 1236
Süqutu – e.ə. 1502
Qurucusu – Batur Xan
17. Osmanlı İmperatorluğu:
Yaranması – 1299
Süqutu – 1922
Qurucusu – Osman bəy.¹

Görkəmli türk alimi Dr. Özgen Keskin türk tarixinin öyrənilməsinin əsas istiqamətini birləşdirmə, ümumiləşdirmə, fikir və ideyaların demokratik əsaslarda öyrənilməsini zəruri saymışdır. Kitabda verilən başlıqlar hamısı bilavasitə türk tarixinin birlik, qardaşlıq ideyaları əsasında öyrənilməsi elmi cəhətdən əsaslandırılmışdır. Gələcəkdə bu mühüm tədqiqatın böyük elmi əhəmiyyəti nəzərə alınaraq, bütün türk xalqlarının dilinə tərcümə edilməsinə böyük ehtiyac duyulmaqdadır.

Dr. Özgen Keskin “Türk dünyası” kitabında verdiyi “Türk dünyasının ortaqları” bölümü adının seçilməsi böyük fəlsəfi, tarixi, elmi mənə kəsb edir. Türk xalqlarının tarixi birliyini, qan-qardaşı olmasını, damarlarında türk qanının axmasını göstərməklə gənc nəslin tərbiyəsi üçün böyük qardaşlıq və

dostluq, milli birlik, türk birliyi ideyasını elmi və milli cəhətdən əsaslandırmışdır.

Bu bölümə sözün əsl mənasında türk xalqlarının tarixində böyük xidmətləri olan, bəşər tarixinin bəzəyi olan, müdrik, dahi, cəsur millətsevər insanlar haqqında məlumat verilmişdir. “Türk xalqının ortaqları” aşağıdakı ardıcılıqla kitabə daxil edilmişdir.

Türk dünyasının ortaqları.

1. Oğuz Xan
2. Atilla
3. Bilge Kağan
4. Kül Tekin
5. Dede Korkud
6. Alp Arslan
7. Melik Şah
8. Çingiz Xan
9. Osman Qazi
10. Fateh Sultan Mehmet
11. Mustafa Kamal Atatürk
12. Heydər Əliyev

Ata bir, kök bir, dil bir, fikir bir, ideal bir, (dr.Ö.Keskin) adət-ənənə bir, milli mənəvi dəyərlər bir, xarakter xüsusiyyətlər bir, qardaşlıq idealları bir, bir-birinə əl uzatmaq, arxa durmaq, psixoloji durumu bir, daha-daha çoxlu birlər lap qədim dövrdən zamanəmizə qədər ortaqlarımızın fikri, ideali, dünyə baxışı olmamışmı? Bu baxışları, müdriklərimizin, müqəddəs babalarımızın, ortaqlarımızın, türkün, türk xalqlarının əsri kimi formalaşan, möhkəmlənən XXI əsrdə daha da inkişaf etdirməli, bütün türk xalqlarını bu birlik, qardaşlıq ideyaları ətrafında birləşmələri, türk xalqını, türk gəncliyini bu müqəddəs

¹ Dr. Özgen Keskin. Türk dünyası. İstanbul, 2014, S.50-53.

ideyalar əsasında tərbiyə etmək hər bir türkün müqəddəs borcudur.

Görkəmli türk alimi dr. Özgen Keskin çox haqlı olaraq türk dünyasının tarixində mühüm xidmətləri olan türk xalqının ortaqları olan şəxsləri cəmiyyətdə tutduğu mövqeyə, xalq, millət qarşısında, türkçülük qarşısında xidmətlərini nəzərə almış, onların tarix tərəfindən əbədləşdirilmiş ölməz adlarını böyük ictimaiyyətə hissə ilə qeyd etmişdir.

Türk dünyasının tarixinə uğurlu əsr kimi daxil olan XX əsr, iki böyük dahi şəxsiyyətin, dövlət xadiminin, öz doğma xalqının xilaskarlıq missiyasını öz üzərinə götürən Türkiyənin dövlət, siyasi və hərbi xadimi olan, Türkiyə Cümhuriyyətinin banisi və ilk prezidenti Mustafa Kamal Atatürkü və Azərbaycan xalqının böyük oğlu, Azərbaycan müstəqil respublikasının banisi Azərbaycan xalqının xilaskarı, öz dövlət müstəqilliyini qazanan, bütün türk dünyasının dostluğu və qardaşlığının böyük təəssübkeşi Heydər Əliyevi türk dünyasına bəxş etmişdir.

Məhz XXI əsrdə öz müstəqillik xoşbəxtliyini yaşayan türk dünyası bu iki böyük türkün, xalqımızın qurtuluş və xilaskarlıq missiyasını öz mübarək imzaları ilə bəzəyən şəxsiyyətlərin ideyalarının işığında öz inkişaf və tərəqqisini müvəffəqiyyətlə davam etdirir. Məhz buna görə də türk tarixçisi Özgen Keskinin Mustafa Kamal Atatürkə və Heydər Əliyevə türk dünyası kitabının "Türk dünyası ortaqları" bölümündə yer ayırması təqdirəlayiqdir.

XX əsrdə yaşayan, türk xalqlarının gələcək inkişafı üçün Mustafa Kamal Atatürk və Heydər Əliyevin gördüyü böyük işləri və onların ideya nəzəri baxışları türk xalqlarının gələcək inkişafının təməli daşdır. Həmçinin qeyd etmək yerinə düşərdi ki, tarixçi Ozgen Keskinin "Türk dünyası" kitabı türk xalqlarının tarixinə, bugününə həsr edilmiş bu monumental əsər, türk xalqlarının ensiklopedik, məlumat kitabı kimi 300 milyondan artıq türk xalqlarına böyük elmi fayda verən türk tarixinin qaranlıq yerlərinə işıq salan bir əsər kimi türk xalqlarının birli-

yinə, qardaşlığına, tarixin qalın qatlarında qalmış faktların aşkara çıxarılmasında oxucuların yol yoldaşı olacaqdır. Öz xalqını sevmək, onu dərinləndirən tanımaq, türk olmağı ilə qürur hissi keçirmək bütün türk xalqlarının əsas amalı olmuş, bütün türklər bu amalla yaşamaqdadırlar.

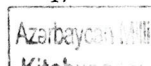
XXVI əsrdən artıq tarixi yol keçmiş, türk tarixinin son yollarından biri kimi deyərdim.

Dünyanın inkişaf tarixinə nəzər saldıqda, onun inkişaf istiqamətini müəyyənləşdirməyə, dərk etməyə çalışdıqda belə bir həqiqət göz önünə gəlir ki, əsrlər-əsləri, nəsillər-nəsilləri əvəz etdikcə hər şey dəyişir, yenilənir, hər şey zamanın hökmünə, dövrün hökmünə, onun inkişaf qanununa uyğun olaraq dəyişir, yeniləşir, yeni məzmun kəsb edir.

İmperiyalar dağılır, yeni imperiyalar, yeni böyük dövlətlər yaranır və onlarda öz növbəsində öz istəkləri istiqamətdə inkişaf edir. Hakim məhkum olur, məhkum isə hakimə çevrilir. Dünya inkişafının bu dəyişməz qanunlarını türk dünyasının tarixinə, onun ziq-zaqlı inkişaf prosesinə də şamil etmək yerinə düşərdi. Böyük imperiyalara sahib olan türklər də ümumbəşəri inkişaf prosesindən kənarda qalmamışdır. Böyük imperiyalar yaratmış türklər də zamanın bu böyük hökmünə məruz qalsa da hər cür çətinliklərə baxmayaraq daimi inkişaf prosesində olmuş, türk dövlətçilik ənənələrini, türkçülüüyü, onun dilini, mədəniyyətini, elmini, adət və ənənələrini tarixi şəraitə müvafiq olaraq yaşatmışdır.

Mən bir Azərbaycan türkü olaraq, türkü sevən, onunla fəxr edən, türklüyü ilə ictimaiyyətə hissə, qürur hissi keçirən bir insan kimi deyərdim: "Bəşər tarixinin olduqca çətin, olduqca mürəkkəb yolunu müvəffəqiyyətlə keçib gələn türk xalqlarının ulu və müqəddəs babalarımıza eşq olsun, bu çətin yolu müvəffəqiyyətlə keçib gələn türklərin bütün nəsillərinə şərəf və ehtiram olsun". (Abuzər Xələfov)

Yuxarıda xatırladığımız kimi türk dünyasının tarixində XX əsr çox uğurlu, türkün yeni dünya da inkişafına, türk mil-

lətinin dirçəlişinə, möhkəmləndirilməsinə, birləşməsinə böyük təsir göstərən əsr olmuşdur.

XX əsr türk dünyasını bir daha imtahana çəkmiş, sınaqdan keçirmişdi. Ölüm və qalım sınağı qarşısına qoymuşdu. Böyük yaradana çox şükürlər olsun ki, türk dünyası bu sınaqdan da müvəffəqiyyətlə çıxdı. Öz türklüyünü, öz mərdliyini, cəsur-lüğünü, məniyini bir millət kimi bütövlüyünü sübuta yetirə bildi.

XX əsrin əvvəllərində, 1917-ci ilin oktyabr ayında, Rusiyada Oktyabr çevrilişindən sonra Zaqafqaziyada üç müstəqil dövlət Azərbaycan, Gürcüstan və Ermənistan Respublikaları yarandı. Uzun illərdən bəri arzusunda olduğu müstəqilliyini qazanan xalq doğma Azərbaycan dövlətinin ətrafında sıx birləşdi və onun müdafiəsinə qalxdı.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaranmasını xalqımızın istiqlal mübarizəsi tarixində çox mühüm hadisə hesab edən xalqımızın böyük oğlu Ümummilli lider Heydər Əliyev yazır: "Həmin dövrdə yaranmış Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti qısa müddət ərzində həyata keçirdiyi ciddi tədbirlər sayəsində bütün dövlətçilik atributları – öz parlamenti, hökuməti, ordusu və pul vahidi olan müstəqil, suveren bir dövlətə çevrildi. O, bütün dövlətçilik göstəricilərinə və prinsiplərinə görə şərqdə ilk demokratik respublika idi."¹

1918-ci ilin may ayının 28-də Azərbaycan xalqının həyatında fəvqəladə hadisə baş verdi. 1918-ci il may ayının 26-da Zaqafqaziya seymi öz fəaliyyətini dayandırdı. May ayının 27-də Seymin Azərbaycan fraksiyası özünün ayrıca iclasını keçirdi və Milli Şura yaradılması haqqında qərar qəbul edildi.

Milli Şura Azərbaycanın müstəqilliyini elan etdi. "İstiqlal bəyannaməsi" qəbul edildi. Azərbaycan xalqı əsrlərdən bəri arzusunda olduğu müstəqilliyinə qovuşdu. "İstiqlal bəyanna-

məsi"ndə deyilirdi – "Azərbaycan tam hüquqlu müstəqil dövlətdir. Cənubi Qafqazın Cənub və Qərb hissəsindən ibarətdir. Ali hakimiyyət Azərbaycan xalqına məxsusdur. May ayının 28-də Azərbaycanın istiqlal bəyannaməsini elan etməklə Milli Şura Azərbaycan xalqının şərəf və namusunu, onun məhv olmaq təhlükəsi ilə qarşılaşmış fiziki mövcudluğunu xilas etdi. Milli müstəqilliyini elan etməklə Azərbaycan xalqı ilk növbədə itirilmiş dövlətçiliyini bərpa etdi və XX yüzillik üçün səciyyəvi olan milli quruculuğuna başladı."¹

Şərqdə ilk dəfə yaranmış müstəqil, suveren, demokratik, hüquqi dövlət olan Xalq Cümhuriyyəti bütün Azərbaycan xalqı tərəfindən böyük sevinclə qarşılandı. Bu şərqdə ilk demokratik respublika idi. Azərbaycan Milli Şurasının qəbul etdiyi tarixi bəyannamə yeni yaranmış Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin daxili və xarici siyasətinin başlıca prinsiplərini bütün dünyaya bildirdi.

1918-ci il iyunun 16-da Azərbaycan Milli Şurası və Azərbaycan Hökuməti Tiflisdən doğma vətənə – Gəncəyə köçürüldü. Azərbaycan hökuməti 1918-ci il iyun ayının 19-da ölkədə yaranmış gərginliyi nəzərə alaraq Azərbaycan ərazisində hərbi vəziyyət elan etdi. Azərbaycan dövlətinin qarşısında ölkənin ərazi bütövlüyünü bərpa etmək və Bakını Azərbaycan xalqının qəddar düşməni S.Şaumyanın başçılıq etdiyi erməni-bolşevik xainlərindən azad etmək kimi çox mühüm vəzifə dururdu.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti yarandıqdan sonra Bakı XKS nəinki, Milli Azərbaycan hökumətini tanımadı, əksinə, ona qarşı müharibə elan etdi. Bakı Xalq Komissarlar Sovetinin qoşunları iyunun 6-da Gəncə üzərinə hücumla başladı. Bu çətin anda yenə Azərbaycanın köməyinə, qardaş Türk xalqı gəldi. Türk qoşunlarının bilavasitə köməyi ilə yaradılmış Qafqaz İslam ordusunun döyüşçüləri iyunun 27-də Göyçayda gedən ağır

¹ Azərbaycan XXI əsrin və üçüncü minilliyin ayrıcında. Azərbaycan Respublikası Prezidenti Heydər Əliyevin yeni 2001-ci il, yeni əsr və üçüncü minillik münasibətilə Azərbaycan xalqına müraciəti. B., 2001, səh. 26-27

¹ Azərbaycan tarixi: Yeddi cildə. V cild. B., 2002., səh. 579-580

döyüşlərdə həlledici qələbə qaldılar. Bakı XKS-nin məğlubiyyətə uğramış qoşunları sürətlə geri çəkilməyə başladılar. Bu mühüm qələbə Azərbaycan-Türk qoşunlarına iyulun 20-də Şamaxı şəhərinə hücum etməyə imkan verdi. Uzun müddətli ciddi hazırlıqdan sonra Azərbaycan türk hərbi qüvvələri sentyabrın 15-də həll edici hərbi hücumla Bakını erməni-bolşevik xainlərindən azad etdilər. Azərbaycan əhalisi onları böyük xilaskar kimi hörmətlə qarşıladılar. Doğma türk qardaşlarının olduqca ağır, həll edici gündə köməyə gəlməsi, Bakını erməni daşnaqlarından xilas etməsi, Azərbaycan dövlətçiliyinin müqəddaratını, onun müstəqilliyinin bərqərar olmasını təmin etdi. Türk qoşunlarının bu xilaskarlıq missiyası heç zaman qədər bilən xalqımızın qəlbindən silinməyəcək.

Bakı azad edildikdən dərhal sonra 1918-ci il sentyabrın 17-də Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin Milli hökuməti Gəncədən Bakıya köçdü. Bakının azad edilməsi Azərbaycanın həyatında böyük siyasi hadisə oldu. Məhz Bakının azad edilməsi Azərbaycanın ərazi bütövlüyünü təmin etdi, müstəqil Azərbaycan hökumətinin gələcək inkişafı və bütün dünyada müstəqil bir dövlət kimi tanınmasına şərait yaratdı, həm də onun hərbi qüdrətini nümayiş etdirdi.

Azərbaycan Nazirlər Şurası 1918-ci il iyulun 27-də Azərbaycan (türk) dilinin dövlət dili elan edilməsi haqqında fərman verdi. Bu fərman xalqımız tərəfindən böyük ruh yüksəkliyi ilə qarşılandı. Həmçinin dövlətin həyata keçirdiyi tədbirlər nəticəsində Müstəqil Azərbaycan dövlətinin atributları olan dövlət gerbi, bayrağı və himni qəbul edildi. 1918-ci ilin iyun-iyul aylarında Azərbaycanda Hərbi vəziyyət elan olunmuş, o dövrün ən mühüm problemi olan milli ordunun yaradılması üçün fərman imzalanmışdı. Milli hökumət öz fəaliyyətinin birinci ilində dövlət quruculuğu, dövlət orqanlarının işgüzar vəziyyətə gətirilməsi və ictimai siyasi sahədə əldə etdiyi mühüm uğurlar ona ölkənin iqtisadi, mədəni, elm və təhsil sahəsində yeni islahatlar aparmağa, quruculuq işlərini davam etdirməyə şərait yarat-

mışdı. Ölkədə aparılan iqtisadi tədbirlər içərisində neft sənayesinin bərpa edilməsi, dağılmaqda olan fabriklər və zavodların yenidən işə salınması dövlətin əsas prioritet məsələlərindən biri olmuşdur. Hökumət ilk növbədə iqtisadiyyatın inkişafında hüquqi baza olan iqtisadi qanunlar qəbul etmiş, dövlətin iqtisadi siyasətini həyata keçirən strukturlar, o cümlədən vergi və maliyyə orqanları yaratmış, dövlət Bankı formalaşdırılmışdı. 1919-20-ci illərdə sənaye ilə yanaşı olaraq dövlətin aqrar siyasəti də böyük əhəmiyyət kəsb etmiş, aqrar islahatlar həyata keçirilmiş, parlament bu məsələyə dair qanun qəbul etmişdi. Dövlətin aqrar siyasətini və aparılan islahatları kəndlilər böyük sevinclə qəbul etməklə kənd təsərrüfatının müxtəlif sahələrinin inkişafı üçün geniş işlər görməyə, kənd təsərrüfatı məhsullarını artırmağa nail olmuşdur.

Azərbaycan hökuməti çox mürəkkəb bir dövrdə daxili və xarici siyasətin gərginləşdiyi xain erməni daşnaqlarının Azərbaycana qarşı torpaq iddiasına düşdüyü bir zamanda fəaliyyət göstərirdiyindən ölkənin müstəqilliyini və ərazi bütövlüyünü, milli mənafeyinin qorunması, təsirli tədbirlərin görülməsini tələb edirdi. Məhz buna görə ki, milli hökumət ölkənin silahlı qüvvələrinin səfərbər edilməsini, milli ordunun yaradılmasını ön plana çəkdi. Odur ki, hökumət 1918-ci il iyun ayının 19-da respublika ərazisində hərbi vəziyyət elan etdi. İyulun 11-də hökumət fərmanı ilə hərbi səfərbərlik elan edildi. Noyabr ayının 1-də Hərbi Nazirlik yaradıldı. General Səməd bəy Mehmandarov Hərbi Nazir, General-leytenant Əliağa Şıxlinski Hərbi Nazirin müavini təyin edildilər. Xalqımızın əfsanəvi qəhrəman oğlanlarının ordu quruculuğuna cəlb edilməsi Milli Azərbaycan Ordusunun gələcək uğurlarından xəbər verirdi. Hökumət öz qarşısında 25 min nəfərlik ordu yaratmaq vəzifəsi qoymuş və büdcənin 24 faizinin bu məqsəd üçün ayırmağı lazım bilmişdi. Hökumət hərbi kadrları hazırlamaq üçün hərbi məktəblər açmağa başlaması da təqdirə layiq hadisə idi.

Beləliklə, görülməli tədbirlər öz müsbət nəticəsini verdi. Artıq 20-ci ilin əvvəllərində müstəqil dövlətimizin 40 min nəfərlik nizami ordusu var idi ki, onun da 30 min nəfərini piyadalar, 10 min nəfərini suvari qoşunlar təşkil edirdi.

Azərbaycan hökumətinin zəruri problemi olan Milli Ordunu belə tez bir zaman kəsiyində yaradılması ancaq doğru türk xalqının qardaşlıq köməyi sahəsində mümkün olmuşdur. Bolşevik erməni talanlarından milləti xilas etmək, Azərbaycan suverenliyini və ərazi bütövlüyünü qorumağın əsas qaranlı olan Milli Ordunun yaranması Azərbaycan hökumətinin ən böyük xidməti kimi tarixə düşmüşdür.

Azərbaycan milli hökuməti öz fəaliyyəti dövründə hər cür çətinliyə baxmayaraq, dövlət quruculuğu, iqtisadiyyat, ordu yaratmaq, kənd təsərrüfatını bərpa etmək və xalq təsərrüfatının digər sahələrində mühüm işlər görməklə yanaşı, elm, təhsil, mədəni quruculuq sahəsində də mühüm işlər görməyə nail olmuşdur.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti xalqın milli özünü dərk etməsində, milli şüurun oyanmasında mühüm rolunu oynayan, milli mədəniyyətin, elm, təhsil, ədəbiyyat və incəsənətin inkişaf etdirilməsinə xüsusi diqqət yetirirdi. Ona görə də Cümhuriyyətin təşkil etdiyi ilk hökumətin tərkibində Xalq Maarif Nazirliyi öncül yerlərdən birini tuturdu. Xalq Cümhuriyyətinə Mədəniyyət və Maarif sahəsində keçmişdən çox pis miras qalmışdı. Təhsil sistemi olduqca bərbad vəziyyətdə idi. Çar Rusiyası dövründə yaranmış sistem 1917-ci il fevral burjuva demokratik inqilabından sonrakı illərdə tamamilə dağılmış, regionlarda bir çox məktəblər bağlanmağa məruz qalmışdılar.

Milli hökumət maarif sistemini qaydaya salmaq, yeni məktəblər açılmasını təmin etmək, maarif sisteminə islahatlar aparmaq məqsədilə 1918-ci il avqust ayının 28-də Xalq Maarifinin – məktəblərin milliləşdirilməsi haqqında sərəncam imzaladı. Çox böyük siyasi əhəmiyyətə malik olan bu sərəncama görə bütün ibtidai məktəblərdə təhsil ana dilində – Azərbaycan

dilində aparılması, rus dilində tədris aparılan məktəblərdə isə bütün siniflərdə ana dili məcburi fənn kimi həftədə 3-4 saat miqdarında keçirməli idi.

Hökumətin təhsil proqramlarında qadınların təhsilinə də xüsusi diqqət yetirilir, qızlar üçün məktəblər açılırdı.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin təhsil sahəsində həyata keçirdiyi tədbirlər içərisində Azərbaycanda ilk ali təhsil müəssisələrinin yaradılması da ön plana çəkilməmişdi. Hər cür çətinliklərə, kədr çatışmazlığına, maddi-texniki bazanın olmamasına baxmayaraq hökumətin və Azərbaycan ziyalıların böyük səyi nəticəsində Azərbaycanda ilk Universitetin yaranması mümkün oldu.

1919-cu il sentyabrın 1-də Azərbaycan parlamenti uzun müzakirədən sonra Bakı şəhərində Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yadigarı olan Bakı Dövlət Universitetinin təsis edilməsi haqqında qanun qəbul etdi. Universitetin yaranması bütün şərqdə mühüm hadisə olmaqla, Azərbaycan xalqının mədəni və elmi həyatında parlaq səhifənin başlanğıcı, onun gələcək inkişafının əsas amili idi. Məhz buna görədir ki, Ulu Öndər Heydər Əliyev Bakı Dövlət Universitetini “Azərbaycan xalqının milli sərvəti” adlandıraraq yazır: “Bakı Dövlət Universitetinin açılması əlamətdar tarixi hadisə olmuşdur. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti hökumətinin təşəbbüsü ilə Azərbaycanda ilk ali təhsil ocağının yaranması o dövrdə gedən tarixi proseslərdən doğan bir zərurət idi..... Bakı Dövlət Universitetinin əsasını qoyanların, onun inkişafına təkan vermiş insanların əməyini yüksək qiymətləndirərək onların xatirəsini böyük minnətdarlıq və ehtiram hissi ilə yad edirik”¹.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin qısa zaman kəsiyində Böyük çətinliklərlə də olsa demək olar ki, xalq təsərrüfatının bütün sahələrində bünövrəsi ilk dəfə qoyulan çox mühüm işlər görülmüş, ədəbiyyat və incəsənət, elm və təhsil, mətbuat, nəş-

¹ Abel Məhərrəmov. Bakı Dövlət Universiteti. B., 2000, s.1-2.

riyyat, mədəni-maarif və sair sahələrdə ciddi tədbirlər həyata keçirilmişdir.

Beləliklə xalqlarımızın tarixində və taleyində mühüm hadisə olan Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti itirilmiş dövlətçilik ənənələrini bərpa etməklə, öz hökuməti, parlamenti, milli ordu-su, pul vahidi olan dünyəvi demokratik respublikaya çevrilmiş, dünya dövlətlərinin əksəriyyəti tərəfindən tanınan Azərbaycan böyük beynəlxalq nüfuz sahibi olmuşdu.

Milli dövlətçiliyimizin tarixi naliyyəti olan Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti qısa bir ömür yaşasa da xalqımızın əzəli arzusu olan müstəqillik ideyalarının gələcəkdə gerçəkləşməsi üçün zəngin ənənələr formalaşdırdı, dünyaya müstəqil, suveren və yaşamağa qadir olan bir dövlət olmasını yaddaşlara yazdırdı, maddiləşdirdi.

Azərbaycan xalqının milli mənliliyini, müstəqil, yaşamağa və yaratmağa, dövlət qurmağa və onu müvəffəqiyyətlə idarə etməyə qadir bir xalq olduğunu bütün dünyaya bəyan etdi.

Doğrudur, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti uzun müddət yaşamadı. Keçmiş Çar Rusiyasının yeni varisləri tərəfindən süquta yetirildi. Ancaq bu Cümhuriyyət cəmi 23 aydan bir az artıq yaşasa da Azərbaycan xalqının tarixində böyük izlər qoydu. Azərbaycanlıların müstəqil, suveren, hüquqi, demokratik dövlət yaratmağa, dövlətə məxsus bütün atributları yaradan, onu müvəffəqiyyətlə idarə edən böyük parlament idarəçisi kimi demokratik bir üsuli-idarə yaradan bir xalq olduğunu bütün dünyaya bəyan etdi. Xalqın iradəsi ilə yaradılan bu cümhuriyyət doğrudan da Xalq Cümhuriyyəti kimi tarixdə böyük izlər, gələcəyə baxış izləri qoydu. Bu izlər, bu ideyalar bütün XX əsr boyu xalqın düşüncə tərzinin dəyişməsinə, azadlıq ideyalarının, milli azərbaycançılıq ideyalarının formalaşmasına kömək etdi. Cümhuriyyət getdi, ancaq onun ideyaları əbədi qaldı və həmişə Azərbaycan xalqının düşüncə tərzinin formalaşmasında öz rolunu oynadı. Milli özünəməxsusluğunu qoruyub saxlamağa

müvəffəq oldu, müasir, daha inkişaf və tərəqqiyə nail olmuş xalqlar içərisində öz mövqeyini, mənliliyini qoruya bildi.

Bu baxımdan Türk dünyasının tarixi inkişafı da hamar olmamışdır. Enişli, yoxuşlu, daşlı – kəsəkli, qalxımlı, düşümlü bir yol olmuşdur.

1920-ci illərin əvvəllərində Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti özünün ağır günlərini yaşayırdı. Hələ də gözüni və əlini Azərbaycandan çəkməyən Rusiya və onun əlaltıları Azərbaycana qarşı torpaq iddiasında olan daşnaq Ermənistan siyasəti vəziyyəti daim gərginləşdirirdi. Daxildə isə Rusiyanın əlaltısı olan bolşeviklər və digər siyasəti qüvvələr Cümhuriyyətə qarşı mübarizə aparırdı.

Rusiya nəyin bahasına olursa olsun Azərbaycanı yenidən işğal etmək məqsədilə 1920-ci ilin aprelin 27-də XI ordunu Azərbaycana yeritdi. Belə bir çətin daxili və xarici şəraitdə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti XI ordunun süngülərinin təzyiqi altında süqut etdi. Hakimiyyət bolşeviklərin əlinə keçdi. Rusiyanın XI ordusu tərəfindən yaradılmış müvəqqəti inqilab komitəsi Azərbaycanı Müstəqil Sovet Sosialist Respublikası elan etdi. Öz işğalçılıq siyasətini pərdələməyə çalışan bolşeviklər ilk vaxtlar müvəqqəti olaraq Azərbaycanı Müstəqil Sovet Sosialist Respublikası kimi elan edirdi. 1921-ci ildə Zaqafqaziya Federasiyasının və 1922-ci ildə SSRİ-nin (Sovet Sosialist Respublikaları İttifaqının) yaradılması ilə əlaqədər "müstəqillik" məfhumu aradan götürüldü. Azərbaycan yenidən Rusiyanın müstəmləkəsinə çevrildi. Azərbaycan respublika adlandırılmasına baxmayaraq, bütün sahələrdə beynəlxalq hüquqi statusunu itirmişdir. Tarix təkrar olunur. XIX əsrdə Azərbaycan bütövlükdə yox, ayrı-ayrı regionların adı ilə Çar Rusiyasının müstəmləkəsi idisə, indi isə bütöv Azərbaycan respublikası adı ilə Çar Rusiyasının varisi Sovet Rusiyasının müstəmləkəsinə çevrildi. Müəyyən fərqlər olsa da müstəmləkəçilik öz mahiyyətini saxlamışdır. Azərbaycanın yeraltı və yerüstü təbii sərvətləri SSRİ dövlətinin mülkiyyətinə çevrilmişdi. Neft sənayesi bütövlükdə

Rusiyanın himayəsində idi. Ancaq Azərbaycan hökuməti faktiki olaraq öz müstəqilliyini itirsə də, “Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikası” adını, habelə bir sıra dövlətçilik atributlarını – dövlət bayrağını, gerbini, himnini və konstitusiyasını qoruyub saxlaya bilmişdir. Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikasının fəaliyyəti onun gələcək inkişafı üçün şərait yaratdı. Məhz bu şəraitdə əməksevər Azərbaycan xalqı sovet dövrünün və sosializm quruculuğunun hər cür çətinliklərinə, həyata keçirilən tədbirlərin xalqımızın milli mentalitetinə uyğun gəlməməsinə, baş verən səhvlərə, ədalətsizliklərə, represiyalara, millətçi şovinizm meyillərinin təzyiqinə sinə gərəkək doğma Azərbaycanın yenidən qurulması naminə, 70 il Sovetlər birliyi dövründə böyük əzm və fədakarlıqla çalışmış, iqtisadiyyat, siyasət və mədəni quruculuq, elm və təhsil sahəsində mühüm uğurlar qazanmışdır.

Bu dövrdən danışarkən prezident Heydər Əliyev demişdir: “Bu dövr çox mürəkkəb, ziddiyyətli dövr–bir tərəfdən hakim rejim represiyaları, xalqımızın ənənələrinə, mədəniyyətinə göstərilən təzyiqlər, məhrumiyyətlər və məhdudiyyətlər, ikinci tərəfdən isə xalqımızın böyük inkişaf yolu olmuşdur.”¹

Böyük inkişaf yolundan danışarkən ulu öndər yazır: “1920-1991-ci illərdə Azərbaycanın iqtisadiyyatı ilə yanaşı təhsili, elmi və mədəniyyəti də böyük inkişaf yolu keçmişdir. Dünyəvi teatr, müasir məktəb və demokratik mətbuatın yaranmasının bünövrəsi XIX əsrdə qoyulsa da, məhz 70 illərdə ölkəmizdə savadsızlıq ləğv olunmuş, tam orta icbari təhsil tətbiq edilmiş, təhsil müəssisələrinin o cümlədən ali məktəblərin inkişaf etmiş şəbəkəsi yaranmış, Elmlər Akademiyası formalaşmış, qadınların hüquqlarının qorunması və sosial-iqtisadi həyatda fəal iştirakı təmin olunmuş, onlarca teatr açılmış, kino sənəti

inkişaf etmiş, minlərlə qəzet və jurnal çap olunmağa başlamışdır.”¹

Yuxarıda göstərdiklərimiz kimi, XX əsrin əvvəllərində Çar Rusiyanın dağılması nəticəsində Azərbaycan da daxil olmaqla Çar Rusiyanın müstəmləkəsi olan bütün türk xalqları müstəqilliyə can atmağa, müstəqil dövlətlər yaratmağa başladılar.

1917-ci il Oktyabr çevrilişi ərəfəsində Mərkəzi Asiya türk xalqları və dövlətləri mübarizə meydanına çevrildi. Qazaxıstan rus sovet imperiyası tərəfindən işğal edildi. Rusiyanın müstəmləkəsinə çevrilən Qazaxıstanda yerli qazaxları köçürməyə məcbur edən müstəmləkəçilər Qazax dilinə, dininə, mədəniyyətlərinə mədəniyyətinə müxtəlif qadağalar qoymağa başladılar. Bu dövrdə ağır iqtisadi şəraitə, ağır müstəmləkə zülmünə qarşı qazaxlar dəfələrlə qiyam qaldırmış, müstəqilliyə can atmışdılar.

1917-20-ci illərdə Rusiyada Çar imperiyasının dağılması ilə əlaqədar Mərkəzi Asiya bir müddət müstəqil oldu.²

1917-20-ci illər arasında qazaxlar birləşərək “Alaş Orda dövləti”ni yaratdılar. Bu dövlət olduqca böyük çətinliklə üc il yaşaya bildi. 1920-ci ildə rusların təzyiqi ilə süqut etdi. Bu tarixdən sonra Qazaxıstan SSRİ-nin müstəmləkəsinə çevrildi. Rus Sovet İmperiyasının (SSRİ) olduqca ağır müstəmləkə zülmü nəticəsində qazax əlifbası dəyişdirildi. Qazax dilində ərəb və fars sözlərinin çıxarılması bəhanəsi ilə qazax dili ruslaşdırıldı. Qazax elminə, mədəniyyətinə, milli təhsil sistemində, kitab və kitabxana mədəniyyətinə ciddi zərbələr vuruldu. İkinci dünya müharibəsi illərində də SSRİ-nin qərb və şərq ərazilərindən köçürülmüş, çox miqdarda əhali kütləsi Qazaxıstan, həmçinin Qırğızıstan ərazisində demoqrafik mənzərəni tamamilə dəyişdi.

¹ Azərbaycan XXI əsrin və üçüncü minilliyin ayrıcında Azərbaycan Prezidenti Heydər Əliyevin yeni 2001-ci il, yeni əsr və üçüncü minillik münasibəti ilə Azərbaycan Xalqına Müraciəti. B., 2001, s.26-51

² <http://www.natlib.uz/>

¹ Azərbaycan tarixi. Yeddi cildə, VI cild, B., 2008, səh. 443.

Qazaxıstan əhalisinin tərkibinin yarısından çoxunu rusdilli əhali təşkil edirdi. Rus müstəmləkə siyasətinin fəlsəfəsini: rus olmayan millətlərin milli şüurunun formalaşmasına mane olmaq, insanları “manqurtlaşdırmaq” mədəniyyətin inkişafını ləngitmək və mədəniyyətlərarası əlaqələrin yaranmasını, türkdilli xalqların birləşmə, qardaşlaşma ideyalarına qarşı mübarizə təşkil edirdi. Qazax xalqının tarixini, xüsusilə elm, təsil və mədəniyyət tarixini öyrənərkən məlum olur ki, SSRİ dövründə bu xalqın başına çox müsibətlər gətirilmiş, mədəni quruculuq haqqında sovet ideologiyası, mədəni inkişafa buxov olan sovet senzurasından xalq və ilk növbədə onun milli-mənəvi dəyərləri çox böyük zərər çəkmişdir. Qazaxıstan müstəqil türk respublikası yalnız 1990-cı ildən tam müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra Qazax dövlətinin milli siyasəti nəticəsində demoqrafik durum bərpa olundu və artıq 2014-cü ildə etnik qazaxların əhalinin sayının 70%-ni təşkil etməsi mümkün oldu.

1997-ci ildə paytaxt Almatıdan Astanaya köçürüldü. Yeni salınan Astana şəhəri dünyanın ən gözəl və müasir şəhərlərindən birinə çevrildi. Müstəqil Qazaxıstan dövləti, dünyanın qabaqcıl dövlətləri sırasında öz müstəqil, qabaqcıl, daimi inkişafda olan yerini tutdu. İqtisadiyyat, siyasət, elm, təhsil və mədəniyyət sahəsində böyük inkişaf yolu keçərək dünyanın qabaqcıl ölkələrindən birinə çevrildi. Türkdilli müstəqil dövlətlər arasında öz öncül yerini tutan dövlət kimi türk dilini, türk qardaşlığını, dostluğunu, türk birliyini qoruyub saxlayan bir dövlətə çevrildi. Qazaxıstanın müstəqillik illərində əldə etdiyi nailiyyətlərdə böyük qazax xalqının həmçinin uzun illərdən bəri bu ölkəyə rəhbərlik edən müstəqil Qazaxıstanın yaradıcısı və qurucusu olan böyük türk oğlu Nursultan Nazarbayovun xidmətləri unudulmazdır. Məhz buna görədir ki, qədərbilən qazax xalqı bu böyük, dahi şəxsiyyətin xidmətlərini heç zaman unutmayacaq.

1991-ci ildə müstəqil olaraq beynəlxalq aləmdə öz yerini tapan Mərkəzi Asiya türk dövlətlərinin XX əsr taleyi bir-birinə çox oxşar olmuşdur.

Orta Asiya türkdilli xalqlardan biri də çox böyük tarixi yol keçmiş, bir sıra dövlətlər qurmuş, cəsur və istedadlı, həmişə öz taleyinin sahibi olmağa çalışan xalqlardan biri də Qırğızlardır. Hazırkı Rusiya Federasiyasının mərkəzi və şərq ərazilərində tarixən yaşamış və böyük imperiyalar qurmuş qırğızlar da XVIII əsrin 2-ci yarısından böyük qırğınlar və məhrumiyyətlərlə üzləşmişdi. Qırğızların bir çoxu öz ölkələrini tərk etməyə başlamışdılar. XIX əsrin 2-ci yarısından rus işğalına məruz qalan Qırğızıstanın ərazisi bütünlükdə ilhaq edildi. Dəfələrlə öz müstəqillikləri uğrunda mübarizəyə qalxmış qırğız qiyamları rus müstəmləkəçiləri tərəfindən (1918) yatırılmışdır. Nəhayət böyük çətinliklərdən sonra 1924-cü ilin 14 oktyabrında Rusiya Federasiyasının nəzdində Qara-Qırğız Muxtar Vilayəti yaradıldı. 1926-cı ilin fevral ayının 1-dən isə Qırğızıstan Muxtar Respublikası quruldu.

1936-cı ildə dekabrın 5-də Qırğızıstan RSFSR-in tərkibindən çıxarılaraq SSRİ-nin müttəfiq respublikalarından birinə çevrilir.¹

Rus imperiyasının tərkibində olarkən rus şovinistləri qırğız xalqını daim ağır müstəmləkə şəraitində saxlamış, onun inkişafına heç bir şərait yaratmamış qırğız təsilinin milli mədəniyyətinin, ədəbiyyat və incəsənətin inkişafına mane olmuşdur. Qırğız xalqının həqiqi tarixinin, mədəniyyətinin öyrənilməsi həmişə senzura altında olmuş, xalqın əlifbası 3 dəfə dəyişdirilməyə məruz qalmışdır. Əlbəttə, belə bir ağır milli müstəmləkə şəraitində qırğız kitab və kitabxana mədəniyyəti də çox böyük məhrumiyyətlərə məruz qalmış, çox zəif inkişaf yolu keçmişdir.

¹ <http://www.nabrk.kz/>

Orta Asiyanın ən qədim türkdilli xalqlarından biri olan türkmənlərin də çox qədim bir tarixi vardır. Bu tarix həmişə türkmən xalqının müstəqillik uğrunda mübarizə tarixi olmuşdur. Öz türkçülüyyəinə sadıq olan türkmənlər türk dilinin, türk mədəniyyətinin, türk ədəbiyyatının və incəsənətinin inkişafına daim qayğı göstərmiş, türkdilli xalqlar arasında dostluğun və qardaşlığın möhkəmlənməsinə qayğıkeşi olmuşdur.

XIX əsrin ikinci yarısından rus imperiyasının müstəmləkəsinə çevrilən türkmən xalqı uzun illərdən bəri böyük çətinliklə də olsa öz milli dilini, mədəniyyətini, ədəbiyyatını və incəsənətini qoruyub saxlamağa müvəffəq olmuş, türk xalqlarının adət və ənənələrinə, milli-mənəvi dəyərlərinə, milli ideologiyasına, dostluq və qardaşlığına sadıq qalmışdır.

1917-ci il Rusiyada oktyabr çevrilişindən sonra Türkmənstanda sovet hakimiyyəti elan olundu. Sovet hakimiyyətini qəbul etməyən xalq qiyam qaldırdı, bolşevikləri devirdilər.¹ Bu proses uzun çəkmədi. Rus bolşevik qoşunlarının təzyiqi ilə 1921-ci ildə Türkmənistan Türkiistanın tərkibinə daxil edildi. 1924-cü ildə isə Türkmənistan MSSR-i yaradıldı və SSRİ-nin tərkibinə daxil oldu.²

Türkmən xalqı həmişə türkdilli xalqlarla qardaşlıq və dostluq əlaqələrini yüksək qiymət vermiş, qardaş türk xalqlarının müdafiəsinə qalxmışlar.

Belə bir faktı da qeyd etmək yerinə düşərdi ki, Azərbaycan torpaqlarını öz havadarlarının köməyi ilə erməni faşistləri işğal edərkən erməni işğalına qarşı ilk etiraz səsini ucaldan xalq türkmən xalqı oldu. 1989-cu ilin may ayında Türkmənistanın Aşqabad və Nebit-Dağ şəhərlərində xalq ayağa qalxdı erməni təcavüzünü pislədi³ və erməni millətindən olan işadamlarına hücum etdilər. Təkcə bu fakt türkmən xalqının qardaş türk xalqlarına yüksək dostluq və qardaşlıq münasibətlərinin

bariz nümunəsidir. Qədirbilən Azərbaycan xalqı türkmən xalqının bir qardaş təəssübkeşliyini heç bir zaman unutmayacaqdır.

Özbəklər Orta Asiya türkdilli xalqlarının ən qədim, böyük tarixi keçmişə, güclü iqtisadiyyata, zəngin mədəniyyətə, təhsilə, elmə, ədəbiyyat və incəsənətə müxtəlif dövrlərdə müstəqil dövlət quruculuğu olan bir istedadlı xalqdır. XIX əsrin sonlarından Özbəkistan Rusiya tərəfindən işğal edildi və Rusiyanın müstəmləkəsinə çevrildi. Rusiyada 1917-ci il oktyabr çevrilişindən sonra Orta Asiya türk ölkələrində ruslaşdırma siyasəti daha geniş vüsət aldı. XX əsrin əvvəllərində qısa müddətdə Türkiistan dövlətinin tərkibinə daxil olan Özbəkistan 1924-cü il oktyabrın 27-də Özbəkistan SSRİ yaradıldı¹ və həmin vaxtdan 1991-ci ilə qədər Özbəkistan demək olar ki, Rusiyanın müstəmləkəsi kimi fəaliyyət göstərdi.

Qədim və istedadlı bir xalq kimi özbək xalqı müstəqil dövlət quruculuğu, zəngin, inkişaf etmiş iqtisadiyyatı, yüksək elm, təhsil, mədəniyyət, ədəbiyyat və incəsənət sahəsində böyük xidmətləri olan bir xalq kimi şöhrət tapmışdır. Qədim türk dövlətlilik ənənələrinin, türk mədəniyyətinin, incəsənətinin, xüsusilə unikal türk memarlığının, şəhərsalma mədəniyyətinin yaranmasında, formalaşmasında, qorunub saxlanmasında böyük şöhrət qazanmışdır. Özbək xalqı həmçinin bəşər mədəniyyətinə dahi şəxsiyyətlər, mütəfəkkirlər, alimlər, dövlət başçıları, mədəniyyət və sənət adamları bəxş etmiş, türk mədəniyyətinin inkişaf etdirilməsi üçün böyük işlər görmüş, türk dilinin, türkçülüynün inkişafı üçün fəvqəladə tədbirlər həyata keçirmiş, türk dostluğunun, qardaşlığının, türk birliyinin, türk əlaqələrinin, mədəniyyətlər arası inteqrasiyanın təməlinə çevrilmişdir. Özbəklərin kitab və kitabxana mədəniyyəti həmişə bəşər mədəniyyətinin öncül cərgələrində özünə yer almağa müvəffəq olmuşdur.

¹ <https://az.wikipedia.org/wiki/Turkmenistan#tarixi>

² <https://az.wikipedia.org/wiki/Turkmenistan#tarixi>

³ <https://az.wikipedia.org/wiki/Turkmenistan>

¹ <https://az.wikipedia.org/wiki/Ozbekistan>

Azərbaycan 1920-ci ilin aprelində qurulan sovet hökuməti zamanı qismən də olsa öz müstəqilliyini saxlamışdı. 1921-ci ildə Zaqafqaziya Federasiyasının təşkili və 1922-ci ilin dekabrında SSRİ-nin yaradılması Azərbaycanın müstəqilliyinə son qoydu. 1922-1991-ci illərdə SSRİ-nin tərkibində Respublika kimi fəaliyyət göstərdi. 69 il SSRİ-nin tərkibində fəaliyyət göstərən Azərbaycan öz müstəqilliyini itirsə də, xalqımızın qurub yaratmaq əzmi, öz vətəninin inkişafına, tərəqqisinə yönəlmiş vətənpərvərlik ruhu hər cür çətinliyə baxmayaraq xalq təsərrüfatının bütün sahələrində, sənayedə, kənd təsərrüfatında, elmin, mədəniyyətin, xalq maarifinin inkişafında böyük uğurlar əldə etməyə nail oldular. Ölkədə yeni istehsal müəssisələrinin, fabriklərin, zavodların yaradılması prosesi keyli canlanmışdı. Bağlanmış bir çox istehsal və istehlak müəssisələri bərpa edilir, yeni müəssisələr yaradılırdı. İttifaq hökuməti xüsusilə neft sənayesinin inkişafına xüsusi diqqət yetirilirdi. Neft sənayesinin idarə olunmasına bilavasitə ittifaq hökumətinin göndərdiyi emissarlar rəhbərlik edirdi. İstehsal olunan neft bir başa Rusiyaya göndərilirdi.

20-ci illərin ikinci yarısında Azərbaycanda sənaye müəssisələrinin coğrafiyası xeyli genişlənməmiş, maşınqayırma sənayesi yaranmış, ölkənin elektrifikasişmasında əhəmiyyətli işlər həyata keçirilmişdi. Təkcə 1928-1941-ci illərdə 70-dək dövlət sənaye müəssisəsi fəaliyyətə başlamışdı.

Sovet dövləti olduqca bərbad halda olan kənd təsərrüfatının inkişaf etdirmək üçün böyük islahatlar keçirməyə başlamışdı. 30-cu illərin ortalarına qədər bütün torpaqlar ictimailəşdirilmiş, dövlət torpaqlarına çevrilmişdi. Kənddə islahatların aparılması amirlik metoduna əsaslandığından böyük ziddiyyətlərlə həyata keçirilirdi. Böyük torpaq sahibi olan mülkədarlara qarşı aparılan mübarizə bəzi hallarda orta kəndli təsərrüfatlarına çevrilmiş, orta kəndli təbəqəsi ciddi məhrumiyyətlərə məruz qalmışdı.

30-cu illərdə həyata keçirilməyə başlayan kollektivləşmə, kollektiv təsərrüfatlarının yaradılması artıq 40-cı illərin əvvəllərində başa çatmışdı. Respublikada 3429 kolxoz və 50 sovxoz təşkil edilmişdi. 20-30-cu illərdə Azərbaycan Sovet Respublikasında iqtisadi inkişafı yavaş olaraq, böyük mədəni inqilab da baş vermişdi.

Məlum olduğu kimi, keçmişdən Sovet Azərbaycanına xalq maarifi, elm, mədəniyyət sahəsində çox pis bir miras qalmışdı. Ölkədə savadsızlıq hökm sürürdü, 1920-ci ildə əhalinin 80% savadsız idi. məktəblər çatışmırdı. Xüsusilə kənd rayonlarında xalq maarifi və mədəni maarif işi acınacaqlı vəziyyətdə idi. Elmi müəssisələr və ali məktəblər yox dərəcəsində idi. Belə bir ağır və acınacaqlı şəraitində, ixtisaslı kadrların olmadığı şəraitdə mədəni-quruculuq elm, xalq maarifi sahəsində yeni islahatlar aparmaqla əməli iş görmək olduqca çətin idi. Ancaq xalqın elmə, biliyə, maarifə, mədəni inkişafa can atması Azərbaycan ziyalılarının böyük təşəbbüskarlığı nəticəsində 20-30-cu illərdə göstərilən sahələrdə də böyük canlanma baş verdi. İlk növbədə ölkədə savadsızlığın ləğvi sahəsində aparılan ümum-xalq mübarizəsi müvəffəqiyyətlə nəticələndi: 20-ci illərdə savadsızlığın ləğvi nəticəsində aparılan qızğın işlərin nəticəsi olaraq 20-ci illərin axırlarında respublikamızda 980 mindən artıq adam, 1923-cü ildə qəzalarda 38000 nəfər, 1930-cu ildə 305000 nəfər savadsızlığını ləğv etmişdi. Ölkə miqyasında savadsızlığın miqdarı 18,5 faizdən 50,9 faizə qaldırılmışdı.

20-ci illərdə sovet hökumətinin həyata keçirdiyi mədəni tədbirlər içərisində yeni əlifbanın qəbulu xüsusi yer tuturdu. Əlifba islahatının aparılması mədəni məsələdən daha çox siyasi, ideoloji məsələ idi. Əsas məqsəd xalqımızı ərəb əlifbasının yazılıb oxunmasında olan çətinliklər, təhsilin kütləviləşdirilməsinə mənfi təsir göstərməsini əsas götürərək xalqı milli mədəniyyətdən, milli kitabından, milliliyimizdən, tariximizdən milli mədəni dəyərlərimizdən uzaqlaşdırmaq məqsədi daşıyırdı. Əgər latın əlifbasına keçmək mədəni islahat idisə bəs onda

1939-cu ildə Mərkəzi hökumətin göstərişi ilə latın əlifbasından kiril əlifbasına keçməyi necə qiymətləndirmək olardı? Bu islahata Azərbaycan ziyalıları müqavimət göstərmək istəsələr də o dövrün amirlik siyasəti qarşısında tab gətirə bilmədilər.

1923-cü il oktyabrın 20-də Azərbaycan Mərkəzi İcraiyyə Komitəsi yeni əlifbanın dövlət əlifbası olması haqqında dekret verdi.

1939-cı ildə isə heç bir müzakirəsiz, ittifaq hökumətinin göstərişi ilə latın əlifbasından kiril əlifbasına keçildi. Cəmi 15 ildə iki dəfə əlifbanın dəyişməsi Azərbaycanın mədəni həyatında böyük çətinliklər yaratdı, cəmiyyətin ümumi mədəni inkişafına ciddi zərbə vurdu.

Respublikamızda 20-30-cu illərdə xalq maarifinin inkişafında böyük nailiyyətlər əldə edildi. Bütün dövlət orqanları və təhsilə, inkişafa böyük maraq göstərən xalqımız bunu həm şəhərlərdə, həm də kənd rayonlarında maarifin yenidən qurulmasında yaxından iştirak etməklə, ölkənin maarif sisteminin daha da təkmilləşməsi, yeni məktəblər açılması ön plana çəkilmişdi.

1920-ci il aprel ayının 28-də Azərbaycan Xalq Maarif Komissarlığı təşkil edildi. Hökumətin ən nüfuzlu Naziri olan Xalq Maarif Komissarlığının geniş fəaliyyəti nəticəsində 20-ci ildə Respublikada öz fəaliyyətini dayandıran bütün məktəblər bərpa edildi. 1921-1922-ci illərdə məktəblərin sayı isə 84705-ə çatmışdı.

1921-1928-ci illərdə iqtisadi çətinliyə baxmayaraq 185 yeni məktəb binası tikilmişdi. Artıq 1932-33-cü illərdə məktəblərin sayı 1907-ə, şagirdlərin sayı isə 439.9 min nəfərə çatmışdı.

Beləliklə, 20-30-cu illər yeni sovet məktəbinin təşkili və inkişafında böyük rol oynamış xalq maarifinin inkişafı üçün yeni perspektivlər açılmışdı. Yeni ali məktəblərin və elmi idarələrin təşkili sahəsində də xeyli iş görülmüşdü. Artıq 1940-cı ildə Azərbaycanda 12 ali məktəb fəaliyyət göstərirdi.

1941-ci ilin iyun ayının 22 Sovet İttifaqının alman faşist işğalçılarına qarşı Böyük Vətən Müharibəsi başlandı. Azərbaycan xalqı Böyük Vətən müharibəsi illərində həm ön cəbhədə, həm də arxa cəbhədə böyük qəhrəmanlıq nümunəsi göstərdi. Respublika bütün gücünü "Hər şey cəbhə üçün" şüarı əsasında qurmuşdu. 1941-1945-ci illərdə Sovet ordusu sıralarına Azərbaycandan 700 min nəfər adam cəlb edilmişdi. Onlardan 300 mini cəbhədə həlak oldu. Ordu sıralarında qəhrəmancasına vuruşan 121 Azərbaycan vətəndaşı Sovet İttifaqı Qəhrəmanı adına layiq görüldü. 30 nəfər azərbaycanlı "Şöhrət ordeni"nin hər üç dərəcəsi ilə 170 mindən artıq əsgər və zabıt müxtəlif orden və medallarla təltif edildi.

Həm ön cəbhədə, həm də arxa cəbhədə SSRİ-nin dayacağı olan Azərbaycan ölkənin həm pambıq və digər kənd təsərrüfatı məhsullarının bazası olduğu kimi, müharibənin taleyini həll edən, hərbi texnikanı yanacaq ilə təmin edən bir respublika idi. Azərbaycan 1941-ci ildə orduya 23 min ton, 1941-1945-ci illərdə isə 75 milyon ton neft vermişdi. Məlumdur ki, Azərbaycan nefti olmasaydı müharibədə qalib gəlmək mümkün olmazdı.

Müharibə qurtardıqdan sonra Azərbaycan SSRİ Ali Soveti 1946-cı ilin avqustunda 1946-1950-ci illərdə Azərbaycan SSR xalq təsərrüfatının bərpa və inkişaf etdirilməsinə dair beşillik plan haqqında qanun qəbul etdi.

Bəşilliyin qarşıda qoyduğu əsas vəzifə müharibə illərində öz fəaliyyətini dayandırmış bütün sənaye müəssisələrinin, zavodların, fabriklərin, emal sənayesinin bərpa edilməsi və şəraitə uyğun olaraq yeni müəssisələrin yaradılması idi. Demək olar ki, 1950-ci ildə beşillik planın nəzərdə tutduğu bütün müəssisələr bərpa edildi. Həmçinin neft sənayesi sahəsində yeni inkişaf istiqaməti müəyyənləşdirildi. Kənd təsərrüfatının inkişafı, yenidən qurulması sahəsində mühüm tədbirlər həyata keçirildi. İttifaq hökumətinin göstərişi ilə Azərbaycan pambıqlıq bazasına çevrildi. Kolxozlar möhkəmləndirildi. Yeni dövlət tə-

sərrüfatı – sovxozların yaranmasına diqqət artırıldı. Kənd təsərrüfatının müxanikləşdirilməsi ön plana çəkildi.

Müharibədən sonrakı illərdə elm, təhsil, mədəniyyət sahələrində də böyük işlər görüldü. 1945-ci il Azərbaycan tarixində görkəmli hadisə baş verdi. Azərbaycan SSR Milli Elmlər Akademiyası yarandı. Həmçinin Respublikada Akademiyanın tərkibinə daxil olan sahəvi elmi tədqiqat institutlarının yaranması da müvəffəqiyyətlə həyata keçirildi.

İnkişafda olan respublikanın yüksək ixtisaslı kadrlara böyük tələbat nəzərə alınaraq Ali məktəblər şəbəkəsi genişləndi. Yeni ali və orta ixtisas məktəbləri açılmağa başladı. Təhsil sahəsində həmçinin ciddi islahatlar aparmaq nəticəsində orta məktəb şəbəkəsi genişləndi. 50-ci illərdə mədəni quruculuğun digər sahələrində, mədəni-maarif müəssisələrinin yenidən qurulmasında, kənd yerlərində tibb müəssisələrinin yaranmasında xeyli işlər görülmüşdü.

Müharibədən sonrakı illərdə Moskvanın Azərbaycana, Azərbaycan xalqına münasibəti dəyişmişdi, sözü və əməli uyğun gəlməyən Moskvanın rəhbərləri Azərbaycana qarşı diskriminasiya siyasəti yeridir, Ermənistanda yaşayan azərbaycanlıların xalqın iradəsi əleyhinə deportasiya edilməsi haqqında qərar qəbul etmişdi. Bu qərar minlərlə azərbaycanlıların hüquqlarının pozulmasına, var yoxdan çıxmasına səbəb olmuşdu.

Azərbaycan xalqına qarşı aparılan bu şovinist siyasət ölkə daxilində narazılıqlara səbəb olmaqla 60-cı illərdə ölkənin iqtisadiyyatına və siyasi proseslərə də mənfi təsir etmişdi. 60-cı illərdə Azərbaycan iqtisadiyyatının bir çox sahələrində həm sənayedə həm də kənd təsərrüfatında çox ciddi gerilik hökm sürürdü.

Azərbaycan iqtisadiyyatı bütövlükdə böhran mərhələsini yaşayırdı. Azərbaycanda baş verən iqtisadi geriliyi siyasi prosesləri qaydaya salmaq üçün Moskva kadr dəyişikliyinə lazım bildi. 1969-cu ilin 14 iyulunda görkəmli dövlət xadimi, bacarıqlı təşkilatçı böyük vətənpərvər, milli təəssübkeş Heydər

Əliyev Azərbaycan Kommunist Partiyasının Mərkəzi Komitəsinin birinci katibi seçildi.

Heydər Əliyevin siyasi hakimiyyətə ilk gəlişi ilə Azərbaycan özünün həqiqi inkişafını tapdı. Bununla da Azərbaycan Respublikasının tarixində Heydər Əliyev dövrü – böyük dönüş mərhələsi dövrü başlandı. 70-80-cı illərdə Heydər Əliyevin apardığı siyasət nəticəsində respublikada yeni sağlam abu-hava yarandı, böyük iqtisadi, siyasi, ideoloji nailiyyətlər əldə edildi. Ölkəmizdə əldə edilən bu nailiyyətlər nəinki respublikamızda, həmçinin SSRİ məkanında görkəmli vətən oğluna böyük şöhrət gətirdi, onun SSRİ hakimiyyətinin yüksək rəhbərliyinə yüksəlməsinə səbəb oldu.

Heydər Əliyevin rəhbərliyi dövründə Respublikada milli gələrin ümumi həcmi 2,5 dəfə, sənaye istehsalı 2 dəfə, xalq istehlakı malları 3 dəfə kənd təsərrüfatı məhsulları 2,5 dəfə artmışdı.

14 il müddətində 750 dən çox fabrik, zavod, istehsal obyektləri tikilmiş, 2 milyondan çox adamın mənzil şəraiti yaxşılaşdırılmışdı.

Heydər Əliyevin Respublikamıza rəhbərliyi dövründə ən mühüm nailiyyətimiz xalqın milli şüurunun daha da inkişafı illəri olmuş, milli dirçəliş baş vermiş, azərbaycançılıq, vətənpərvərlik ideyaları ümumxalq malına çevrilmiş, azərbaycan tarixinin, Azərbaycan dilinin, Azərbaycan xalqının milli məənəvi dəyərlərinin, adət-ənənələrinin öyrənilməsi ön plana çəkilmişdi. Cəsarətlə demək olar ki, bu dövr tariximizə dönüş dövrü həm də milli oyanış dövrü kimi daxil olmuşdur.

Heydər Əliyevin milli oyanış siyasəti sayəsində ölkə mədəniyyətinin bütün sahələri; təhsil, elm, ədəbiyyat, incəsənət, mətbuat, mədəniyyət sahəsində böyük tərəqqiyə nail olunmuş, milli ideologiyamız xeyli zənginləşmişdi. 70-80-ci illərdə təhsil sistemində çox böyük islahatlar, bu sistemin bütün pillələrində isə yenidənqurma işləri aparılırdı. Belə ki, 1980-cı illin

sonlarında respublikamızda 4356 ümumtəhsil məktəbləri fəaliyyət göstərirdi. Şagirdlərin sayı 1,4 milyona çatmışdı.

70-80-cı illərdə yüksək ixtisaslı mütəxəssis kadrların hazırlanması sahəsində böyük dönüş yaranmışdı. Məhz bu illərdə ölkəmizdə yeni ali məktəblər yaranmış, ali məktəblərin sayı 17-yə çatdırılmışdı. Bu məktəblərdə 100 mindən artıq tələbə təhsil alırdı. Ali məktəblərdə 8,5 mindən artıq müəllim işləyirdi ki, bunların 581 nəfəri elmlər doktoru 3021 nəfəri isə elmlər namizədi idi.

Heydər Əliyevin rəhbərliyi dövründə təhsil sistemi ilə yanaşı olaraq elmin inkişafı da böyük dövlət qayğısından kənarda qalmamışdı. Bu illərdə Azərbaycan elmi çiçəklənmə dövrünü yaşamış, müəssisələrin sayı 142-dən 151-ə çatmışdı.

Azərbaycan elminin baş qərargahı olan AMEA-da 30 elmi müəssisə o cümlədən 22 elmi-tədqiqat institutu, 3,3 min elmi işçi; 209 elmlər doktoru, 1311 elmlər namizədi çalışırdı. Akademiyanın 54 həqiqi və 41 nəfər müxbir üzvü var idi.

Heydər Əliyevin hakimiyyəti dövründə ən böyük qələbə həm xalqımızda, ziyalılarımızda böyük ruh yüksəkliyi, yaradıcılıq və quruculuq əzmi, öz gücünə inanmaq, cəsarət əhval ruhı yaranmışdı. Odur ki, respublikamızın elm və mədəniyyət xadimlərinin çoxu ən yüksək fəxri ada – Sosialist əməyi qəhrəmanı fəxri adına layiq görülmüşdü. Bu Heydər Əliyevin tarixi xidməti idi. Qeyd etmək lazımdır ki, o vaxta qədər Sosialist əməyi qəhrəmanları fəxri adına layiq görülməyən Azərbaycan yazıçısı, ziyalıları olmamışdı.

Beləliklə, böyük iftixar hissi ilə demək olar ki, ulu öndər Heydər Əliyevin Azərbaycana rəhbərlik etdiyi (1969-1982-ci illər) qısa zaman kəsiyində respublikamız Sovet İttifaqının iqtisadi, siyasi, mədəni cəhətdən inkişaf etmiş respublikalardan birinə çevrildi. Heydər Əliyevin qısa zaman içərisində əldə etdiyi bu müvəffəqiyyətlər təkcə Azərbaycanda deyil bütün Sovetlər İttifaqında ona böyük nüfuz qazandırdı. Məhz buna görədir ki, O, 1979-cu ildə Sov. İKP MK siyasi bürosu üzvlü-

yünə namizəd, 1982-ci ildə isə üzv seçildi. Həmçinin 1982-ci ildə SSRİ Nazirlər Soveti sədrinin birinci müavini vəzifəsinə təyin edildi.

Doğrudur, Heydər Əliyev Moskvada işlədiyi müddətdə Azərbaycanla əlaqəsini kəsməmiş, onun inkişafı üçün əlindən gələni etmişdi. Ancaq tezliklə respublikada Heydər Əliyevin yeri görünməyə, bütün sahələrdə tənəzzül baş verməyə başladı. Heydər Əliyevdən sonra hakimiyyətə gələn şəxslərin sərişsizliyi üzündən respublikada baş alıb gedən hərc-mərclik və iqtisadi, siyasi və mədəni tənəzzül daha da dərinləşməyə başladı.

XX əsrin 20-30 cu illəri digər türkdilli xalqların həyatında mühüm hadisələr baş verirdi. Orta Asiyaın türk xalqları ağır işğal mərhələsi yaşayırdı. Bununla yanaşı XX əsrin əvvəllərində planetimizin ən böyük türk dövləti, bütün türk xalqlarının güvənc yeri olan Türkiyənin həyatında da böyük, tale yüklü, əhəmiyyət kəsb edən, olduqca mürəkkəb proseslər yaşandı. XX əsrin əvvəllərində dünya imperializminin qəzəbinə tuş gələn və müstəqil türk dövlətini aradan götürmək üçün ciddi planlar hazırlayan, dünya imperializmi yunanlara hər cür kömək, ilk növbədə isə hərbi yardım göstərərək Yunan-Türkiyə müharibəsinə rəvac verdilər. Bu müharibə Türkiyənin tarixində ölüm-dirim müharibəsi idi. Türkiyənin torpaqları işğal edilmiş, Yunan ordusu ilə birlikdə Antanta qoşunları da Türkiyə torpaqlarına daxil oldular. Belə bir ağır şəraitdə türk ordusunun komandanlıq edən cəsur türk oğlu böyük Atatürkün igidliyi və hərbi bacarığı sayəsində, dünya hərbi tarixində bərabəri olmayan Çanaqqala savaşında türk ordusunun böyük qəhrəmanlığı sayəsində düşmən məğlub oldu, böyük itki verən düşmən qoşunları işğal olunmuş Türkiyə torpaqlarından çəkilməyə məcbur oldular. Türk xalqının bu qələbəsi dünya müharibələri tarixində ən böyük tarixi döyüş kimi özünə şərəfli səhifələr yazdı. Böyük Atatürk dünyanın ən böyük sərkərdəsi kimi şöhrətləndi. Bu şöhrət qəhrəman türk xalqının gələcək inkişafına böyük uğurlar gətirdi.

1934-cü ildə qədirbilən türk xalqı Mustafa Kamal paşaya dünya tarixində nadir hadisə olan Atatürk soyadı verdi və bu soyadın başqa insana verilməsi qadağan edildi.¹ Bununla da türk dünyasının böyük oğlu Mustafa Kamal paşa bütün türk dünyasının atası kimi bütün beynəlxalq aləmdə şöhrət qazandı. Bütün türk xalqları “Atatürkü” özünün milli, mənəvi rəhbəri kimi qəbul etdi.

XX əsrin axırlarında türk dünyasının tarixində olduqca əlamətdar bir hadisə baş verdi. Uzun illərdən bəri türkdilli xalqları müstəmləkə vəziyyətində saxlayan keçmiş rus imperiyasının varisi-Sovet Sosialist Respublikalar İttifaqı – SSRİ süqut etdi. SSRİ-nin süqutu Sovetlər İttifaqının müttəfiq respublikalarından olan 5 türk dilli (Azərbaycan, Qazaxıstan, Özbəkistan, Qırğızıstan və Türkmənistanın) respublikasının müstəqillik qazanmasına şərait yaratdı. Böyük bir iftixar hissi ilə qeyd edirəm ki, indi dünyanın müstəqil dövlətləri içərisində 6 müstəqil türk dövləti vardır.

Öz müstəqilliyini əldə edən müstəqil türk dövlətlərindən biri də Azərbaycandır.

SSRİ dağıldıqdan sonra 1991-ci ilin oktyabr ayının 18-də Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin sessiyası Azərbaycan Respublikasının Dövlət müstəqilliyi haqqında konstitusiya aktı yekdilliklə qəbul edildi. Azərbaycan dövləti müstəqil unitar və dünyəvi dövlət elan olundu. Azərbaycan xalqı illərdən bəri gözlədiyi arzusuna çatdı.

Ancaq bu müstəqillik digər türk dilli dövlətlərdən fərqli olaraq Azərbaycana çox baha başa gəldi. Tarixən Azərbaycan xalqının düşməni olan xain qonşumuz Ermənistan Azərbaycana qarşı torpaq iddiaları irəli sürərək “Dağlıq Qarabağı” Ermənistanla birləşdirmək üçün Rusiyaya arxalanaraq müharibəyə başladılar.

Bu məsələnin həllində o dövrdə Azərbaycana rəhbərlik edən insanların səriştəsizliyi, onların “Moskvanın” tapşırıqlarını canla-başla həyata keçirməsi, erməni faşistlərinə qarşı mübarizəni təşkil edə bilməməsi üzündən torpaqlarımızın bir hissəsi müvəqqəti işğal olundu.

Müstəqillik əldə edildikdən sonra hakimiyyət başına gəlmiş Azərbaycan Xalq Cəbhəsi və Müsavat cütüylü hakimiyyətinin səriştəsizliyi, dövləti idarə etmək qabiliyyəti olmaması üzündən Dağlıq Qarabağ və ona bitişik rayonlarımız, zəngin torpaqlarımızın 20%-i işğal edildi. 1 milyondan artıq vətəndaşlarımız dədə-baba yurdlarını tərk edib qaçqına çevrildilər. Ölkədə baş verən daxili çəkişmələr, ayrı-ayrı qruplar arasında gedən mübarizələr siyasi böhranın və vətəndaş müharibəsinin başlanması ab-havasını yaratmışdı. 1993-cü ilin əvvəllərində Azərbaycanda bir neçə bölgəyə parçalanmaq prosesi gedirdi. Respublikamızda ayrı-ayrı “xalqları”nı ayağa qaldıraraq kiçik dövlətlər yaratmaq həvəsi ilə yaşayan, xalq tərəfindən tanınmayan və qətiyyətlə rədd edilən bəzi üzəndən iraq liderlər üçün hakimiyyət ehtirası, vətən, xalq torpaq kimi müqəddəs anlayışlardan çox-çox yüksəklərdə dururdu.

Məhz belə bir ağır şəraitdə uzaqgörən Azərbaycan xalqı XX əsr türk dünyasının böyük oğlu, Azərbaycan xalqının xilas-karı Heydər Əliyevi hakimiyyətə gətirdi. Ulu öndərin hakimiyyətə gəlməsi ölkənin müstəqilliyini qoruyub saxladı. Müharibənin qarşısı alındı. Ölkədə dövlət müstəqilliyi möhkəmlənməklə tam sakitlik, əmin-amanlıq yarandı. Ölkənin beynəlxalq əlaqələri genişləndi, “Əsrin müqaviləsi” bağlandı ki, bu da geniş iqtisadi islahatlar aparılmasına, ölkənin iqtisadi qüdrətinin möhkəmlənməsinə səbəb oldu. Ölkədə iqtisadi inkişaf əlaqədar olaraq, elm, təhsil sistemi və mədəniyyətin inkişaf etdirilməsi ön plana çəkildi. Ölkədə mədəni quruculuğun inkişaf etməsi, yeni mədəniyyət müəssisələrinin yaranması üçün əlverişli şərait yaratdı.

¹ Özen Kesin. Türk dünyası. TDBB Ankara, 2015, səh. 258.

Bütün bu tarixi inkişafa böyük əhəmiyyət verən Heydər Əliyev türk xalqlarının taleyində baş verən bu hadisələri yüksək qiymətləndirərək demişdir: XXI əsr türkün əsridir. Heydər Əliyevin irəli sürdüyü bu fəlsəfi kəlam zaman keçdikcə özünü doğruldur. Türk dövlətlərinin əlaqələri getdikcə möhkəmlənir. Yeni-yeni birgə təşkilatlar yaranır. Yeni yaranan türk təşkilatları, birləşmələri, vaxtaşırı keçirilən birgə elmi konfranslar, birgə araşdırma mərkəzləri, tarix institutları, ədəbi-bədii əlaqələr türk dövlətlərinin əlaqələrinin yeniləşməsinə xidmət etdiyi kimi birgə zənginləşməyə, türk dilinin, ədəbiyyatının, tarixinin yeni-yeni tarixi sənədlərlə zənginləşməsinə səbəb olur. Türkologiyasının elmi qaynaqlar əsasında inkişafına yeni töhfələr verir.

XX əsrin 90-cı illərindən başlayaraq türk dövlətlərində çox sayda beynəlxalq təşkilatlar təsis olundu və fəaliyyətə başladı. Belə təşkilatçılar içərisində türkdilli dövlət başçıların zirvə toplantısı mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Türkdilli dövlətlərin dövlət başçılarının zirvə toplantısı altı türk dövlətinin başçılarının (yaxud dövlətin yüksək rütbəli nümayəndələrinin) iştirakı ilə həyata keçirilən toplantılardır. Suveren dövlətlərin qarşılıqlı münasibətlərinə əsaslanan bu zirvə toplantıları ortaq dil, tarix, soy-kök və mədəniyyətə malik liderləri bir araya toplamağa xidmət edir. 1992-ci ildən başlayaraq təşkil edilən bu toplantılarda türk dünyasının ortaq qayğıları gündəmə gətirilməkdədir. 2010-cu ilə qədər 10 zirvə toplantısı keçirilmişdir.

Bu zirvə toplantılarının hər birində bəyanat qəbul edilmiş və bu bəyanatlarda türk dövlətlərinin dərin inteqrasiya olunması siyasi iradə olaraq elan edilmişdi.

2009-cu ilin oktyabr ayının 3-də Naxçıvanda "Türk Şurası"-Dövlət başçıları Şurası yaradıldı. Şuranın Baş katibliyi İstanbulda fəaliyyət göstərməsi müəyyənləşdirildi. Eləcə də 2010-cu ildə Xarici işlər nazirləri Şurası, Böyük Məmurlar Komitəsi, Ağsaqqallar Şurası yaradıldı.¹

Belə təşkilatların yaranmasının böyük təşəbbüskarı olan ulu öndər Heydər Əliyevin türk dilli dövlətlərin birliyinin daha da möhkəmlənməsinə, ölkələr arası inteqrasiyanın dərinləşməsinin daimi xarakter almasını, iqtisadi inkişafın, birgə beynəlxalq layihələrin əsas amili hesab edirdi.

Həmçinin türk dilli dövlətlərin beynəlxalq təşkilatlarının yaranmasını türk xalqlarının ideya-siyasi birliyinin möhkəmlənməsi ölkələrdə iqtisadi, siyasi, elmi inkişafının əsas amili olaraq qiymətləndirildi.

Məhz buna görədir ki, müstəqillik illərinin əvəllərində türk dilli dövlətlərin içərisində ilk dəfə çox böyük ideya-siyasi və elmi əhəmiyyət kəsb edən, türk xalqının xilaskarı, XX əsrdə türk dünyasının inkişafında böyük xidmətləri olan Kamal Atatürkün ideyalarını tədqiq edib öyrənmək, əbədiləşdirmək, Atatürkün ümumtürk ideyalarını təbliğ etmək məqsədilə Azərbaycanda "Atatürk elmi – tədqiqat mərkəzi" yaradıldı. Belə bir mərkəzin məhz ilk dəfə Azərbaycanda yaranması ulu öndər Heydər Əliyevin türk dünyası qarşısında böyük xidməti idi.

2001-ci ildə Prezident Heydər Əliyevin fərmanı ilə yaradılmış Atatürk Araşdırmalar Mərkəzi hazırda Respublikamızın ən məhsuldar elmi-tədqiqat mərkəzinə çevrilmişdir. Mərkəzin fəaliyyəti türk dilli ölkələrdə diqqətlə izlənilir, vaxtaşırı olaraq türk dünyasına elmi mədəni inkişafına dair elmi – praktiki konfranslar, dəyirmi stollar keçirir və belə tədbirlərdə türk dilli xalqların nümayəndələri də iştirak edir. Xüsusilə bu mərkəz türkologiyasının yeni mərhələdə inkişaf istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsində, ən mühümü isə Atatürk ideyalarının bütün türk dilli ölkələrdə təbliğində geniş iş apara bilməsidir. Mərkəzə ulu öndər Heydər Əliyevin fərmanı ilə təyin edilən AMEA-nın müxbir üzvü, millət vəkili, tanınmış türkoloq alim professor Nizami Cəfərovun peşəkar, elmi-tədqiqat işi aparmağa qadir bir işgüzar kollektivin yarada bilməsi Mərkəzin fəaliyyətini daha da canlandırmışdır.

¹ https://az.wikipedia.org/wiki/Tuk_Sura

Müstəqillik illərində türkdilli dövlətlərin yaratmış olduğu beynəlxalq təşkilatlardan biri də ölkələrimiz arasında mədəniyyətlər arasındakı inteqrasiya prosesinin daha da dərinləşməsində mühüm əhəmiyyət kəsb edən türkdilli dövlətlərin Milli Kitabxana Direktorları Şurası olmuşdur. Türk dövlətlərin Milli Kitabxana direktorları şurasının əsası 2007-ci ildə qoyuldu. 2007-ci ildə Türkiyədə, iyun ayının 4-dən 8-dək baş tutan tədbirdə TÜRK-SOY-un üzvü olan türkdilli dövlətlərin Milli Kitabxana direktorları iştirak etdilər. İkinci böyük görüş 18 noyabr 2008-ci ildə Azərbaycanda keçirildi və Türkdilli dövlətlərin Milli Kitabxana direktorları şurası təsis edildi. Konfransda türkdilli ölkələrin vahid elektron kitabxanasının və elektron kataloqunun yaradılması məsələsi müzakirə olunmuşdur. Konfransda hər bir türkdilli ölkənin milli kitabxanasında türkdilli ölkələrin xüsusi guşəsinin yaradılması qərara alınmış və burada iştirak edən bütün milli kitabxanalardan həmin guşələr üçün yeni ədəbiyyatın göndərilməsinə dəstək olmaq xahiş olunmuşdur.

Türkdilli dövlətlərin böyük elmi potensialını nəzərə alaraq, türk dünyasında elmi əlaqələrin genişlənməsinə, elmi inteqrasiya proseslərinin dərinləşməsinə, birgə elmi proqramların həyata keçirilməsinə olduqca böyük ehtiyac hiss edilməkdədir. Məhz buna görədir ki, 2010-cu ildə Qazaxıstan prezidenti türk dünyasının ağsaqqallarından biri, görkəmli dövlət xadimi Nursultan Nazarbayevin təşəbbüsü ilə Türk Akademiyası (TA) yaradıldı. Akademiyanın birinci sammiti də Qazaxıstanda keçirildi. Sammitdə TA-na beynəlxalq status verilməsi və 4 dövlətin akademiyanın rəsmi təsisçisi elan olunması müzakirə edildi. Belə bir akademiyanın yaradılması bütün türkdilli dövlətlərin elmi ictimaiyyəti tərəfindən böyük rəğbətlə qarşılandı və Akademiyanın gələcək elmi fəaliyyətinin daha da genişlənməsi, maddi-texniki bazasının möhkəmlənməsi zəruri hesab edildi.

Türk dünyası qardaş xalqlarının və dövlətlərinin siyasi həyatında onların beynəlxalq əlaqələrinin möhkəmlənməsində, birgə siyasi qərarlar qəbul edib həyata keçirilməsində, mühüm

əhəmiyyəti olan dövlətlərarası Parlament Assambleyasının yaranması dünyanın qabaqcıl, inkişaf etmiş dövlətlərinin əsas problemi kimi diqqəti cəlb etmişdir. Bu baxımdan 2008-ci ildə türkdilli dövlətlərin Parlament Assambleyasının yaranması və fəaliyyəti böyük prioritet əhəmiyyət kəsb edir. Türkdilli Ölkələrin Parlament Assambleyası 2008-ci il noyabrın 21-də İstanbul şəhərində Türkiyə Prezidenti Abdullah Gülün ev sahibliyi və iştirakı ilə "Dolmabağçasarayında" Azərbaycan, Qazaxıstan, Qırğızıstan və Türkiyə parlamentlərinin rəhbərlərinin imzaladıqları sazişlə təsis olundu. Bu ideya hələ 90-cı illərin ortalarında ümummilli lider Heydər Əliyev tərəfindən irəli sürülmüşdü. Bundan sonra Qazaxıstan Prezidenti Nursultan Nazarbayev tərəfindən də dəstəkləndi. Həmin dövlətlərin prezidentlərinin ortaq razılığı ilə parlament sədrləri bir araya gələrək bu müqaviləni imzaladılar. Azərbaycan ilk plenar sessiyaya ev sahibliyi etdi. TürkPA-nın 29 sentyabr 2009-cu il tarixdə Bakıda keçirilən I plenar sessiyasında qurumun tam formalaşması üçün bütün addımlar atıldı. Yəni Parlament Assambleyasının heyətləri formalaşdırıldı. Azərbaycan, Qazaxıstan, Qırğızıstan və Türkiyə parlamentlərinin hər birindən 7 deputat assambleyada təmsil olundu. ATƏT və Avropa Şurası Parlament Assambleyasına bənzər bir qurum təsis edildi. Lakin bu qurumlardan fərqli olaraq TürkPA-da dörd ölkə fəaliyyət göstərirdi. İlk plenar sessiyada assambleyanın nizamnaməsi qəbul olundu, qurumun işini formalaşdırmaq və həyata keçirmək üçün daimi fəaliyyət göstərən Beynəlxalq Katiblik təsis olundu, həmçinin Katibliyin Əsasnaməsi təsdiq olunub, illik büdcəsi qəbul edildi. Parlament Assambleyasının (TürkPA) mərkəzi Bakı şəhəri elan edildi.

Türkdilli dövlətlərin mədəni inteqrasiyası sahəsində önəmli qurumlardan biri TÜRKSOY¹ təşkilatı oldu.

¹ <https://www.Turksoy.org.tr/tr/kutuphane>

TÜRKSOY– un əsası 1992-ci ilin yazında İstanbulda türkdilli dövlətlərin mədəniyyət nazirlərinin birinci görüşü zaman qoyulmuşdur.¹ Beynəlxalq təşkilat olan TÜRKSOY Avrasiyanın türkdilli arealı çərçivəsində milli dil, tarix, mənəvi irs, mədəniyyət və incəsənət yaxınlığı ilə birləşən ölkə və xalqların regional mədəni əməkdaşlığını həyata keçirməyi nəzərdə tutur. Təşkilatın əsas məqsədlərinə beynəlxalq dialoqun təşkili və inkişafı, TÜRKSOY-a üzv dövlətlərinin mədəni oxşarlığının (identikliyin) dəstəklənməsi, türkdilli xalq və ölkələr arasında dost münasibətlərin və qarşılıqlı anlaşmanın qurulması, türkdilli xalqların etnogenezi, gerçək tarixi, ədəbiyyat, mədəniyyət və incəsənətinin öyrənilməsi sahəsində elmi araşdırmaların intensivləşdirilməsi və bu kimi mühüm məsələlər daxildir.

TÜRKSOY layihələrindən ən əhəmiyyətli və uzunmüddətli fəaliyyətə nəzərdə tutulmuş TÜRKSOY kitabxanası diqqəti cəlb edir. Əsasən 2007-ci ildən yaradılmağa başlanan, TÜRKSOY kitabxanasının yaranması, formalaşması və hazırkı fəaliyyətinin təhlili göstərir ki, təsisçi və üzv ölkələrin birgə iradəsi ilə milli irsin ifadəçisi olan çox sayda folklor və ədəbiyyat nümunələri müəyyənləşdirilmiş, üzə çıxarılmış, çap olunmuş, elektron versiyaları hazırlanmış və internet vasitəsi ilə açıq istifadəyə verilmişdi. Hər biri unikal ədəbi əsər olmaqla yanaşı, yüksək peşəkarlığa malik tərcüməçilər tərəfindən tərcümə edilmiş TÜRKSOY kitabxanası seriyasının nümunələri geniş təbliğ olunmalıdır.

TÜRKSOY kitabxanası seriyası sürətlə çoxalmaqdadır. Bu seriyada kitablar bütün türkdilli regionlarda hazırlanır və çap olunur. Bu kitabların kütləvililiyini təmin etmək üçün çox böyük tirajlarla çap olunması tələb olduğundan TÜRKSOY-un saytında kitabların və TÜRKSOY dərgilərinin tam elektron versiyaları açıq istifadəyə əlçatan formada qoyulmuş və mate-

rialların təbliği ilə məşğul olan kitabxana-informasiya məsələsinin istifadəsinə verilməkdədir.

Türksoy layihələrinin müntəzəm öyrənilməsi və təbliğini həyata keçirmək bütün kütləvi kitabxanaların peşə borcu hesab edilməlidir. Kütləvi kitabxanalar mədəniyyət nazirliklərinin rəhbərliyi altında fəaliyyət göstərdiklərindən Mədəniyyət Nazirlərinin Beynəlxalq qurumu olan TÜRKSOY-un layihələri kütləvi kitabxanalar tərəfindən izlənilməli və praktik fəaliyyətlərində öz əksini tapmalıdır.

Milli kitabxanaların Türksoy kontekstində əməkdaşlığı xüsusilə əhəmiyyətlidir. Bu istiqamətdə Milli kitabxanaların ildə bir dəfə məsləhətləşmələrinin həyata keçirilməsi və qarşılıqlı informasiya mübadiləsinin təşkili yaxın perspektivdə faydalı nəticələr əldə etməyə imkan verəcək. Belə ki, bütün milli kitabxanalar dövlətin milli siyasətini həyata keçirmək məqsədi ilə prioritet istiqamətləri öyrənir və kitabxananın, eləcə də kitabxana şəbəkələrinin illik fəaliyyətinə nəzarəti həyata keçirir. Bu növ informasiyanın Türkdilli dövlətlərin milli kitabxanalarının arasında mübadilə olunması, kitabxanaların həm fərdi, həm də kütləvi fəaliyyətində qarşılıqlı maraqlı, etnomədəni identikliyin ifadəsi ola biləcək tədbirləri gündəliyə daxil etməsi, mədəni integrasiya istiqamətində əhəmiyyətli ola bilər. Milli kitabxanaların saytlarında qarşılıqlı olaraq “ünvanlar” təbliğ olunmalı, MKS-lərə tanındılmalı, MKS-lərin və kütləvi kitabxanaların fəaliyyətində qeyd olunan resurslardan geniş şəkildə istifadə olunmalıdır.

Milli kitabxanalar Türkdilli dövlətlərin müxtəlif qurumları arasında korporativ informasiya resurslarının da yaradılması istiqamətində “beyin mərkəzi”, inisiativ göstərən tərəf olaraq da çıxış edə bilər.

Türk xalqlarının kitab və kitabxana mədəniyyətinin tarixi inkişafını öyrənərək müəyyən edilir ki, XX əsr xüsusilə də XX əsrin ikinci yarısı türkoloji araşdırmaların inkişafı dövrü

¹ <https://www.Turksoy.org.tr/>

kimi qiymətləndirilə bilər. Hətta SSRİ-də, Rusiyada, Cində türkdilli mənbələrin öyrənilməsi və yenidən çap olunması tarixləri göstərir ki, 1955-1965-ci illərdə bu istiqamətdə dünyada yeni baxışlar formalaşmağa başlayır.

Azərbaycanda və eləcə də bütün Sovet İttifaqında, xüsusilə də türkdilli respublikalarda elmi tədqiqatlar və türkoloji araşdırmalar bu dövrdə yeni vüsət alır. "Dədə Qorqud"un mükkəmməl nəşri, "Manasın" ilk akademik nəşri işıq üzü görür. Azərbaycanla və digər türkdilli respublikalarda milli tarix, milli ədəbiyyat tarixinin akademik cəhətdən nəşrləri hazırlanır. Türkoloji cəmiyyətlər yaradılır, elmi jurnallar təsis edilir, kataloqlar çap olunur. Dünya kitabxanalarında toplanılıb mühafizə edilən coxsayda əlyazma kitabları öyrənilir, qiymətləndirilir və kataloqlaşdırılır. Nəticədə yeni-yeni elmi tədqiqat işləri ortaya çıxır və yeni konsepsiyalar irəli sürülür. Tarixdə unudulmuş böyük bir sivilizasiyanın konturları tədricən üzə çıxır.

XXI əsrin əvvəllərindən başlayaraq türk xalqlarının tarixi, mədəniyyəti, dili, ədəbiyyatı və digər istiqamətlərdə tədqiqatların yeni mərhələsi başlanır. Bu mərhələni təxmini olaraq aşağıdakı kimi ümumiləşdirmək olar.

– Müstəqilliyini bərpa edən Türkdilli dövlətlər müstəqil arxeoloji və elmi tədqiqatlara başladılar ki, az müddətdə ciddi elmi nailiyyətlər əldə edildi.

– Tədqiqat sahəsində qadağalar aradan götürüldü və digər Türkdilli xalqların tədqiqatları ilə tanış olmaq imkanları yarandı.

– Türkologiya sahəsində mövcud olan qeyri elmi və ideoloji konsepsiyalar aradan çıxarıldı və xalqların integrasiyasına xidmət edən strategiyalar işlənilib hazırlandı.

– Müasir texnika və kommunikasiya vasitələri tədqiqatların toplanması, işlənməsi və ötürülməsi sahəsində yeni imkanlar yaratdı ki, bu da elmi informasiyanın təhlilinə, eksperti-

zasına, dezinformasiyanın müəyyənəşdirilməsinə, bitkin tarixi mənzərənin yaradılmasına təmin etdi.

– Mədəniyyət tarixinin müxtəlif ərazilərdə öyrənilməsi dərəcəsi müəyyənəşdi və prioritetlər təyin olundu. Artıq obyekt xalqların fərdiyyətini müəyyənəşdirən cəhətlər deyil, onların ümumiləşdirəcək və integrasiya edəcək xüsusiyyətlər öyrənilməyə başlandı.

– Dil, yazı, əlifba, kitab və kitabxanalar haqqında formalaşmış stereotiplər dağıldı və yeni konsepsiyalar işlənilib hazırlandı, qərarlar qəbul edildi.

– Türk xalqlarının birliyi məqsədi ilə yüksək səviyyələrdə əməli addımlar atıldı, beynəlxalq və regional təşkilatlar yaradıldı.

– Türkdilli dövlətlərin elm, təhsil, mədəniyyət sahəsindəki əməkdaşlığı heç vaxt olmadığı səviyyədə genişləndi və integrasiya elementləri artdı.

– Türkdilli ölkələrin kitabxana strukturları müxtəlif ideologiyalara deyil milli identifikliyi qorumağa və inkişaf etdirməyə xidmət etməyə başladı.

Milli Kitabxanaların fəaliyyəti türkdilli xalqların milli-mədəni integrasiyasında texnoloji proses olaraq son dərəcə əhəmiyyətlidir. Bu texnoloji prosesdə oxuculara ən erkən yaşlarından türk milli-mədəni kimliyinin təbliği, milli irsin toplanması, mühafizəsi, mübadiləsi və təbliği sahəsində müasir imkanlardan məqsədyönlü istifadə edərək qarşıya qoyulan vəzifələrin həyata keçirilməsi mümkündür. Türkdilli xalqların millimədəni irsinin öyrənilməsi və təbliği sahəsində, regional və global informasiya məkanında ikitərəfli və çoxtərəfli əməkdaşlığın həyata keçirilməsi, müasir informasiya və kommunikasiya vasitələrindən istifadə edərək integrasiya proseslərini daha da dərinləşdirmək Milli Kitabxana müəssisələrinin imkanı daxilindədir.

Azərbaycanda müstəqillik illərində “Türk xalqlarının kitab və kitabxana mədəniyyətinin” tarixi ilk dəfə tədqiq edib öyrənilməyə başlandı. Bu sahədə tədqiqat aparan Bakı Dövlət Universitetinin “Kitabxanaşünaslıq” kafedrasının dosenti P.Kaziminin kitabxana ictimaiyyətinin diqqətini cəlb edən monoqrafiyası və elmi məqalələri çap edildi.¹ Türk xalqlarının kitab və kitabxana mədəniyyəti tarixinə dair aparılan tədqiqatlar və nəşr edilən dərs vəsaitləri fakültənin tədris planına yeni fənnin: “Türk xalqlarının kitab və kitabxana mədəniyyəti” adlı fənnin salınmasına imkan yaratmışdır. Həmçinin müəllif tərəfindən türk dilli xalqların kitab və kitabxana mədəniyyəti tarixinin öyrənilməsi əsasında ilk dəfə olaraq fənnin proqramı tərtib olunmuşdur. Məncə, bu proqramın tərtibi gələcəkdə “Türk dilli xalqların kitab və kitabxana mədəniyyətinin” öyrənilməsində və daha da təkmilləşdirilməsində mühüm rolu olacaqdır. Ümidvarıq ki, bu fənnin tədrisi digər türk dövlətlərinin ali kitabxanaçılıq-informasiya təhsili verən universitetlərində də tədris ediləcəkdir.

Məlum olduğu kimi, beynəlxalq aləmdə “Milli kitabxana” ölkənin bir nömrəli dövlət müəssisəsi, kitabxanaşünaslıq, biblioqrafiyaşünaslıq və kitabşünaslıq elmləri kompleksi üzrə elmi tədqiqat mərkəzi, elmi idarə etmə mərkəzi, ölkə kitabxanalarının metodik mərkəzidir. Başqa sözlə elm, bilik, mənəviy-

¹ Kazimi P.F. Türk xalqlarının kitab və kitabxana mədəniyyəti Bakı. Abc, 2012. 314 s. Kazimi P.F. Türk xalqlarının kitab və kitabxana mədəniyyətinin mənbəşünaslığı. (monoqrafiya) Bakı. Mütərcim, 2014. 136 s. Kazimi P.F. Türk xalqlarının kitab və kitabxana mədəniyyətində dastan və əsəirlər. Bakı. “Kitabxanaşünaslıq və informasiya”, 2010 №3. Kazimi P.F. Türk xalqlarının kitab və kitabxana mədəniyyətində lüğətçilik ənənələri. Bakı, “Kitabxanaşünaslıq və informasiya” 2010 №2, s.64-70 Kazimi P.F. Türk xalqlarının kitab və kitabxana mədəniyyətində müqəddəs kitablar. Bakı. “Kitabxanaşünaslıq və nəşriyyat işi”, 2010 №2. Kazimi P.F. Kırım Tatar xalqının mədəniyyət tarixindən (kitabçılıq və kitabxanaçılıq mədəniyyəti). Bakı, Tarix problemləri. 2011 № 10.

yat məbədi olan milli kitabxana insan ruhunun bütün zənginliklərini toplayan, onu nəsil-dən-nəslə ötürən əvəz edilməz mənəvi abidədir. Əsrlər boyu tarixi yol keçmiş, daim bəşəriyyətin işıqlı gələcəyinə, elminə, təhsilinə, mədəniyyətinə intellektual səviyyəsinin yüksəlməsinə xidmət etmiş, insanların kamilləşməsinin, insan aqlının, zəkasının dərinləşməsinin, əxlaqının saflaşmasının əsas amili olmuş bu mənəvi abidə həmişəyaşardır, əbədidir, bəşəridir, cəmiyyətin, sivilizasiyanın məhək daşdır.

Tarixi-mənəvi, əbədi-bədii və elmi-fəlsəfi irsin qorunub saxlanması, tarixi yaddaşımızın dərinləşməsində, cəmiyyətin intellektual və mənəvi potensialının inkişafında əvəzsiz rol oynayan milli kitabxanalar, ölkədə kitabxana işi sahəsində dövlət siyasətini həyata keçirən, milli nəşrləri dünyanın müxtəlif ölkələrində, öz ölkəsi haqqında nəşr edilmiş əsərləri, bəşəri əhəmiyyət daşıyan nəşrləri, həmçinin xarici ölkələrdə işıq üzü görən ümumbəşəri əhəmiyyətli kitabları, digər məlumat daşıyıcılarını, həmçinin elektron vasitələri toplayıb saxlayan, mühafizə edən milli mədəniyyət xəzinəsi və dövlət saxlayıcısıdır.

Milli kitabxanalar yaradıldıqdan sonra bəşər tarixində onun elmin, mədəniyyətin, təhsilin inkişafında rolu artmış, yeni böyük və mürəkkəb funksiyalar yerinə yetirməyə başlamışdır. Milli kitabxanaların keçdiyi tarixi yola, həyata keçirdiyi böyük elmi və mədəni tədbirlərə söykənərək müasir şəraitdə onun funksiyalarını təxmini də olsa aşağıdakı kimi formalaşdırmaq olar:

- Milli kitabxana ölkənin bütün çap məhsulunun, xarici ölkələrdə Azərbaycan haqqında nəşr olunmuş əsərlərin və elektron informasiya vasitələrinin dövlət saxlayıcısıdır.
- Ölkə əhalisinə kitabxana-informasiya xidməti göstərən, oxucuların informasiya tələbatını yerinə yetirən mərkəzdir.
- Ölkədə kitabxana işinin koordinasiya edilməsi və əlaqələndirilməsi mərkəzidir.

- Kitabxanaşünaslıq (o cümlədən elektron kitabxanaşünaslıq) mərkəzidir.

- Ölkə kitabxanalarının metodiki təminat müəssisəsidir.

- Milli kitabxana elektron informasiya daşıyıcılarının elektron mərkəzi kimi böyük və hərtərəfli elektron kitabxanadır.

- Milli kitabxana oxuculara internetdən istifadəni təşkil edən mərkəzdir.

- Milli kitabxanalar kitabxanaşünaslıq, biblioqrafiyaşünaslıq və kitabşünaslıq, həmçinin elektron kitabxanaşünaslığın elmi-tədqiqat və araşdırmalar mərkəzidir.

- Milli kitabxanalar həmçinin cəmiyyət və kitabxana işi, oxucu tələbatının ödənilməsi, kitab və oxucu, oxuculara xidmət işi proseslərini öyrənən sosioloji tədqiqatlar mərkəzidir.

- Milli kitabxanalar həmçinin depozitar mərkəz funksiyasını yerinə yetirir.

- Müasir şəraitdə Milli kitabxanalar funksiyaları sırasına oxuculara elektron xidmətin təşkili, ölkə daxilində kitabxana işinin informasiyalaşdırılması, kitabxana işinə kitabxana informasiya texnikasının tətbiq edilməsi üçün yeni proqramlar qəbul etməsi, yeni sistemlər yaratmaq kimi funksiyalarda daxil edilmişdir.

- Milli kitabxanalar ölkə iqtisadiyyatına, siyasətinə, mədəniyyətinə dair, həmçinin elmin bütün sahələrinə dair monumetal biblioqrafik əsərlər, biblioqrafik göstəricilər nəşr etməli, respublika kitabxanalarının qabaqcıl iş təcrübəsini ümumiləşdirib yayan, həmçinin kitabxanaşünaslığın, biblioqrafiyaşünaslığın müasir problemlərinə dair elmi araşdırmalar aparmalı, elmi əsərlər nəşr etməlidir¹.

Beləliklə, yuxarıda şərh etdiyimiz milli kitabxanaların funksiyaları bir daha təsdiq edir ki, Milli kitabxanalar bəşər el-

minin, mədəniyyətinin, maarifinin, iqtisadiyyatının formalaşmasında, inkişaf və tərəqqisində böyük rola və əhəmiyyətə malik olan dünyanın bütün ölkələri inkişafının, sivilizasiyanın əsas amili, bəşəriyyətin işıqlı gələcəyə can atmasının elm və mədəniyyət, bəşəriyyətin yaratmış olduğu milli sərvət kimi qiymətləndirilir. Məhz buna görə də “Milli kitabxana” problemi ümumbəşəri problemə çevrilmişdir. Demək olar ki, dünyanın bütün ölkələrində bu problem ən çox öyrənilməyə, araşdırılmağa, daha da təkmilləşdirilməyə ehtiyacı olan prioritet əhəmiyyətli bir problemdir.

Bu baxımdan “türk dövlətlərində kitab və kitabxana mədəniyyəti” probleminə dair aparılan zəruri tədqiqatlar, “Türk dünyası milli kitabxanaları” haqqında ayrıca kitabın yazılması problemin hərtərəfli həlli üçün düzgün yol tapılmasına kömək edir. Çünki hər bir dövlətin milli kitabxanası bilavasitə ölkə kitabxanalarının inkişaf istiqamətini müəyyənləşdirməkdə, ölkədə dövlətin kitabxana siyasətinin hazırlanmasında, ölkənin bütün kitabxana şəbəkələrinin metodiki təminat işini həyata keçirməkdə əsas baza rolunu oynamaqdadır.

“Türk dünyası milli kitabxanaları” haqqında monoqrafiya ön söz üç fəsil və nəticədən ibarət yazılmışdır. I fəsildə ümumiyyətlə türk dünyası milli kitabxanalarının yaranması, tədricən inkişaf etməsi, ölkənin mədəni həyatında oynadığı roldan, həmçinin son dövrdə türk dünyası milli kitabxanalarının mədəni əlaqələrindən və integrasiya proseslərindən, həmçinin türkdilli dövlətlərin müstəqillik əldə etdikdən sonra yaranmış beynəlxalq təşkilatların fəaliyyətindən danışılmış bu mühüm təşkilatların türk xalqlarının inkişafına böyük töhfə olduğu göstərilmişdir. Eləcə də dünyanın qabaqcıl tarixi, inkişaf yolu keçmiş dövlətləri kimi kitab və kitabxana mədəniyyətinə malik olmaları böyük kitab abidələri yaradan bir xalq kimi xarakterizə olmuşlar.

¹ Abuzər Xələfov. Kitabxana və cəmiyyət. Bakı, Azərənşr, 2001, 348 s.

II fəsildə milli kitabxanaların yaranma tarixi haqqında qısa məlumat verilmiş “Milli kitabxana anlayışı” izah edilmiş, dünya elminin, mədəniyyətinin və təhsilinin inkişafında onların yeri və vəzifələri göstərilmişdir.

III fəsil “Türkdilli dövlətlərin milli kitabxanaları” adlanır. Bu fəsil türkdilli dövlətlərin əlifba sırasına müvafiq paraqraflara bölünmüşdür.

Bu fəsli yazmaq üçün müəlliflər olduqca geniş araşdırmalar aparmalı olmuş, qısa da olsa milli kitabxanaların yaranması tarixinə, müasir dövrə kimi onların keçdiyi yola nəzər salmış, həmişə dövlət qayğısı ilə əhatə edildiyini, diqqət mərkəzində olması, elm və mədəniyyət abidəsi kimi qorunduğu ön plana çəkilmişdir. Müəlliflər belə qənaətə gəlmişdir ki, çox qədim dövrlərdən kitaba, yazı mədəniyyətinə sahib olan türklər kitaba, kitabxanaya xalqın milli mədəniyyətinin əsas göstəricisi kimi baxmış, öz milli kitabxanaları ilə iftixar hissi keçirmişdir.

Monoqrafiyada türkdilli dövlətlərin Milli Kitabxanalarının beynəlxalq əməkdaşlığı problemləri də xüsusilə tədqiqat obyektinə olmuşdur. Burada əsasən milli kitabxanaların müasir vəziyyətini, kitabxanalar arası mədəni əlaqələrinin, türk dilli xalqların dövlət müstəqilliyi əldə etdikdən sonra, daha böyük vüsət almasını, kitabxanaların geniş inteqrasiyası yolu ilə daha da təkmilləşməsinə, bir-birinin iş təcrübəsindən daha geniş istifadə etməsinə, beynəlxalq kitab mübadiləsi vasitəsi ilə daha zəngin elektron vasitələr fondlarının yaradılması imkanlarını göstərə bilmişdir.

Müəlliflər tərəfindən ilk dəfə qələmə alınan bu monoqrafiya, türk dünyası milli kitabxanalarının öyrənilməsi tarixinə qiymətli bir vəsait kimi daxil olmaqla, bu sahədə olan boşluğu doldurmaqla, milli kitabxanaların inteqrasiya prosesinin daha da təkmilləşməsinə kömək ola bilər. Dərs vəsaitində hər bir dövlətin Milli kitabxanasının kitabxana işi sahəsində fəaliyyə-

tinin öyrənilib ümumiləşdirilməsinə, daha dərindən inteqrasiya edilməsinə əməli köməkdir.

Monoqrafiya bütün türk dünyası kitabxana ictimaiyyəti və geniş oxucu kütləsi üçün nəzərdə tutulmuşdur.

Beləliklə, XX əsrin axırlarında yeni müstəqil beş türkdilli dövlətlərin yaranması türk xalqlarının tarixində böyük inqilabı hadisə olmaqla, türk xalqlarının gələcək inkişafına, dövlətlər arası əlaqələrin yaranmasına, beynəlxalq aləmdə türk birliyinin, türkçülüyn, türk dünyasının formalaşmasına səbəb oldu. Kiçik bir zaman kəsiyində qardaş türk dövlətləri yeni beynəlxalq təşkilatlar, qurumlar, elmi, müəssisələr yaratmağa və onların geniş fəaliyyət göstərməsinə müvəffəq olmuşdur.

Məhz buna görə də yaranmış yeni şəraitlə əlaqədar türk dünyasında baş verən yeni proseslərin, beynəlxalq əlaqələrin öyrənilməsinə, ümumiləşdirilməsinə böyük ehtiyac duyulmaqdadır.

Bu baxımdan Bakı Dövlət Universitetinin Kitabxanaçılıq-informasiya fakültəsinin kollektivinin tədris və elmi fəaliyyətində böyük canlanma baş vermiş, “Türk dünyası kitab və kitabxana mədəniyyətinin” tarixi fakültənin bakalavr və magistr təhsil pillələrində öyrənilməyə başlamışdır. Həmçinin fakültənin kitabxanaşünaslıq kafedrasında xeyli müddətdir ki, türk xalqları kitab və kitabxana mədəniyyəti tarixinə dair elmlər doktoru alimlik dərəcəsi almaq üçün doktorluq dissertasiya üzərində işlənir. Kafedrada göstərilən problemə dair monoqrafiyalar, dərslilər, dərs vəsaitləri, proqramlar çap edilmişdir.

Hazırda Kitabxanaşünaslıq kafedrasının müdiri Əməkdar Elm Xadimi, tarix elmləri doktoru, prezidentin fərdi təqaüdcüsü, prof. Abuzər Xələfov və fakültənin dosenti tarix üzrə fəlsəfə doktoru Pərviz Kazımi tərəfindən müasir dünya kitabxanaşünaslığının ən prioritet problemlərindən olan “Türk dünyası Milli kitabxanaları” haqqında monoqrafiya çapa hazırlanmış-

dır. Monoqrafiyanın hazırlanmasında Yunis Əmrə İnstitutunun mənavi dəstəyinə görə, bu institutun türkçülük ideyalarının təbliğində oynadığı əhəmiyyətli rola görə minnətdarlığımızı bildirməyi lazım bilirik. Belə bir monoqrafiyanın çapa hazırlanması bütün türk dünyası kitabxana ictimaiyyəti, minlərlə peşəkar kitabxanaçıları, kitabşünas və kitabxanaşünas alimləri, elmi-tədqiqat müəssisələri, elmi işçiləri üçün öyrənilməsi zəruri olan qiymətli vəsaitdir.

II FƏSİL

MİLLİ KİTABXANALARIN MEYDANA GƏLMƏSİ VƏ ONUN DÜNYA ELMİNİN, TƏHSİLİNİN, MƏDƏNİYYƏTİNİN İNKİŞAFINDA YERİ VƏ ROLU

Müasir dövrdə Milli Kitabxana adı altında çox sayda kitabxanalar fəaliyyət göstərməkdədir ki, bu kitabxanaların əsas ümumiləşdirici cəhəti öz dövlətlərinin baş kitabxanaları funksiyasını yerinə yetirməkdir.

Milli kitabxana termini söz birləşməsi olaraq fransız inqilabı illərində meydana gəlmişdir. Fransız krallarının saray kitabxanaları 1537-ci ildə I Fransisk tərəfindən "Montpel-ers-komu ediktu" adlandırılan qanunla Fransada çıxan kitabların məcburi nüsxələrini almaq statusunda olan kitabxana olaraq 1789-cu ildə xalq mülkiyyətinə çevrildi və "Fransa Milli Kitabxanası" adı verildi.¹ Həmin vaxtdan etibarən "Milli Kitabxana" termini elmi dövriyyəyə daxil edilmişdir.

Qərbi Avropa dillərində "Milli"(National) termini, xüsusilə də ingilis, alman və roman dillər qrupunda xalq, vətən, dövlət anlayışları ilə eyni məna daşıyır. Məsələn, rus dilinə tərcümə zamanı Milli Kitabxana (Natsionalnaya biblioteka) dövlət kitabxanası kimi tərcümə edilməli idi. Bu yalnız ona görə deyildi ki, kitabxananın tarixi formalaşması və ölkənin mürəkkəb milli tərkibi bunu belə tələb edirdi. Eləcə də milli təhlükəsizlik, milli bayraq, milli maraqlar və digər bu kimi anlayışlara xüsusi şərh vermək lazım gəlirdi.

¹ Тюлчина Н.И. Национальная библиотека. Москва, Книжная палата, 1988, ст.8.

Kitabxanaşünas mütəxəssislər arasında uzun müddət hansı kitabxanaları milli kitabxana adlandırmaq haqqında vahid fikir yox idi. İngiltərədə 1938-ci ildə L.M.Xerrodun “Kitabxanaların qlossaris” adlı əsərində milli kitabxanaya ilk dəfə tərif verməyə səy göstərir. Orada deyilir: “Bu dövlət hesabına təmin olunan və millətə bütünlüklə xidmət edən kitabxanadır. Ənənəvi olaraq onlar məcburi nüsxə almaq hüququna malikdirlər və bu kitabxanaların funksiyası gələcək nəsillərə kitab, qəzet və dövrü mətbuatın toplanması və mühafizəsini həyata keçirməkdir.”¹

Belə ümumiləşmə 1934-cü ildə A.Esdeylin çapdan çıxmış və 21 dövlətin kitabxanalarından bəhs edən “Dünyanın Milli Kitabxanaları” adlı kitabına əsaslanaraq ortaya qoyulmuşdu. Kitab dövrün mədəni ictimaiyyətinin diqqətini cəlb etmiş və müəllif 1957-ci ildə artıq 31 dövlətin milli kitabxanasından bəhs edən kitabın 2-ci nəşrini çap etdirir.

1957-ci ildə Venada keçirilən milli kitabxanalarla əlaqədar Avropa ölkələrinin Beynəlxalq simpoziumunda da milli kitabxana anlayışının şərh olunması, onun məqsəd və vəzifələrinin müəyyənləşdirilməsinə cəhd olundu. Simpoziumun rəhbəri Pier Burjua qeyd edirdi ki, simpoziumda iştirak edən kitabxanaların müxtəlifliyi, fəaliyyət istiqaməti, məşabı, funksiyaları o qədər fərqlidir ki, biz hələ də deyə bilmirik ki, hansı kitabxanaları milli kitabxanalar adlandıra bilərik.

Vena simpoziumunun materiallarını təhlil edən kitabxanaşünas Q.Barston milli kitabxana anlayışını geniş məzmunlu şərh etmək təklifini irəli sürür. Məsələn, ilk növbədə milli-regional fəaliyyət göstərən kitabxanaları (Şotlandiya, Uels Milli kitabxanalarını) milli kitabxana olaraq adlandırır. Eləcə də iki funksiyalı kitabxanaları da (məsələn, Norveçin və Finlandiyanın Milli kitabxanaları eyni zamanda universitet kitabxanalarıdır, ABŞ və Yaponiyada milli kitabxana olmaqla yanaşı,

eyni zamanda parlament kitabxanalarıdır, eləcə də Hindistan Milli kitabxanası eyni zamanda Kəlküttə şəhər mərkəzi kütləvi kitabxanasıdır) Milli Kitabxana hesab etmək olar. Milli Sahəvi kitabxanalar – buraya Slavakıya Elmi Texniki Kitabxanası, Rusiya Dövlət Elmi-Texniki Kitabxanası, görmə qüsurlular üçün regional mərkəzi kitabxanalar daxil edilir. O cümlədən, tarixi ənənələrinə görə milli Kitabxana adlandırılmış kitabxanalar da (əgər hazırda milli Kitabxana funksiyalarını yerinə yetirmirsə, məsələn, Florensiya Milli Kitabxanası) milli kitabxana adlandırılmalı bilər.

Vena simpoziumundan sonra kitabxanaşünas mütəxəssislər milli kitabxana anlayışını xarakterizə edən xüsusiyyətlər və ona məxsus funksiyaların öyrənilməsi və şərh olunması işini davam etdirdilər. Vena simpoziumunda iştirak edən Britaniya muzey kitabxanasının direktoru F.Frensis qeyd edirdi ki, “Ölkənin milli kitabxanası – ölkənin bütün çap məhsullarını gələcək nəsillər üçün toplayan və qoruyan kitabxanalar hesab edilməlidir”. Həmin dövrdə Belçikanın tanınmış kitabxanaşünası Q.Libers hesab edirdi ki, milli kitabxana statusu ölkədə digər kitabxanalar arasında liderlik edən kitabxanaya verilməlidir. Nəhayət, 1963-cü ildə İFLA “Dünya kitabxanaları” adlı uzunmüddətli proqramında milli kitabxana anlayışını şərh etdi. Orada deyilirdi: milli kitabxana milli və beynəlxalq funksiyaları yerinə yetirən geniş kitabxana müəssisələrini ifadə edir.¹

1967-ci ildə milli kitabxananın yaradılması ilə əlaqədar təşkil olunmuş İngiltərənin dövlət komissiyası da milli kitabxananın yaradılmasında milli (dövlət) məşabda fəaliyyət göstərməsini əsas meyar olaraq qəbul etdi.

YUNESKO 1970-ci ildə keçirilən 16-cı sessiyasında kitabxanaların tövsiyə xarakterli təsnifatını hazırladı və burada milli kitabxananın əsas funksiyası olaraq dövlətin bütün çap məhsullarını toplayan və mühafizə edən, eləcə də depozitar

¹ Тюлчина Н.И. Национальная библиотека. Москва, Книжная палата, 1988, ст.9.

¹ Тюлчина Н.И. Национальная библиотека. Москва, Книжная палата, 1988, ст.10-11

funksiyanı yerinə yetirən əsas kitabxana olduğunu qeyd etdi. Lakin bununla yanaşı, müxtəlif fikirlər yenə də səsləndirilməkdə davam edirdi. Fransa milli kitabxanasının direktoru E.Denneri milli kitabxananın dövlətə mənsub olduğunu əsas xüsusiyyət hesab edir, alman kitabxanasını X.Kuntse çap məhsullarının milli biblioqrafialaşdırılmasını həyata keçirmək işini milli kitabxananın əsas funksiyası hesab edirdi. Milli kitabxananın dövlətin mərkəzi kitabxanası olması ilə də bağlı fikirləri müəyyənləşdirmək təklifləri də mövcud idi. Belə ki, bir çox ölkələr milli kitabxananı ölkənin baş kitabxanası kimi görür və bunu milli kitabxananın əsas xüsusiyyəti hesab edirlər.

Hər bir kitabxana öz sosial məqsədlərini müəyyən istehsal funksiyalarını icra edərək həyata keçirir. Kitabxanaların bu və ya digər tipinin sosial təyinatına uyğun olan bu funksiyaları böyük praktik əhəmiyyət kəsb edir.

Bu funksiyaların yerinə yetirilməsi resursların rəasional şəkildə istifadəsinə nail olmaq üçün əhəmiyyətli və məcburidir.

Kitabxanalar arasında qarşılıqlı əlaqələrə obyektiv ehtiyacın gücləndirilməsi şəraitində, kitabxana sistemlərinin formalaşma və inkişaf tendensiyası bu məsələnin həllini gündəmə gətirdi. Buna görə də, son 10 illiklər ərzində müxtəlif ölkələrdə milli kitabxanaların yerinə yetirdikləri çoxsaylı funksiyalar əsas alınaraq kitabxanaşünaslıq elmi bu problemləri öyrənməyə və həll etməyə başladı.

Birinci belə rəsmi sənədləşmə 1955-ci ildə kitabxanaların və sənəd-informasiya mərkəzlərinin 3-cü Konqresi çərçivəsində həyata keçmişdi. Brüsseldə İFLA-nın 21-ci sessiyasında 13 Milli Kitabxana direktorunun iştirakı ilə milli kitabxana məsələləri haqqında xüsusi qətnamə qəbul olmuşdur. Bu iclası milli kitabxanaların funksiyaları və onun inkişaf yolları haqqında ilk beynəlxalq müzakirə hesab etmək olar.

Qətnamədə qeyd edilirdi: "Hər bir ölkənin heç olmasa bir mərkəzi kitabxanası olmalı, (Milli kitabxana) ölkənin bütün

çap məhsulunu kitabxana işinin standartlaşdırılması qaydasına uyğun olaraq gələcək nəsil üçün saxlayabilmə bacarığına malik olmalıdır".¹

3 ildən sonra bu məsələ Avropanın milli kitabxanaları simpoziumunda iştirakçılar tərəfindən yenidən müzakirəyə təqdim edildi. Burada qəbul edilmiş tövsiyələrdə qeyd edilirdi ki, milli kitabxananın vəzifəsinə bütün milli çap məhsullarının komplektləşdirməsi və saxlanması, komplektləşdirmənin koordinasiyasını həyata keçirmək, ölkənin xarici ədəbiyyatla ehtiyacını təmin etmək, ölkənin biblioqrafik xidmətin inkişafı üçün bu ərazidə bütün fəaliyyətin koordinasiyası, onun standartlarını və metodlarını hazırlamaq, şəxsi fondların, çap kataloqlarının, cari və tələb olunan retrospektiv və tematik biblioqrafik vəsaitlərin hazırlığı, milli biblioqrafiyaya, milli biblioqrafıyanın biblioqrafıyası, bütün mövcud informasiya mənbələri və biblioqrafik göstəricilər haqqında məlumatların yekun ümumiləşdirilməsi (kumulyasiyası) ölkə kitabxanaları tərəfindən soraq-biblioqrafik xidmət beynəlxalq biblioqrafik fəaliyyətdə iştirak informasiya və fondların tamlığı sahəsində praktik normaların hazırlaması kimi məsələlər əks olunurdu.

İFLA-nın 1963-cü ildə keçirilmiş iclasında həmin funksiyalar qısaltılmış formada tövsiyə olunurdu.

Tövsiyə olunan kitabxanaların inkişafının uzunmüddətli programında, məhz komplektləşdirmə və məcburi nüsxələrin saxlanması çap kataloqlarının və tematik biblioqrafik vəsaitlərin nəşri beynəlxalq biblioqrafik fəaliyyətdə iştirak toplu kataloqların hazırlanması fondların mühafizə və yenilənməsi kitabxana kadrlarının hazırlığında iştirak kimi əhəmiyyətli istiqamətlər göstərildi.

1963-cü ildə Danimarkalı kitabxana mütəxəssisi İ.B. Maqnussen milli kitabxanaların növbəti əsas funksiyalarını müəyyənləşdirmək məqsədi ilə yeni fikirlər irəli sürdü. Yerli

¹ Тюлчина Н.И. Национальная библиотека. Москва, Книжная палата, 1988, ст.24

nəşrlərlə tam komplektləşdirmə işini həyata keçirmək; xarici ədəbiyyatla komplektləşdirmə, kitab muzeyinin təşkili; oxucuların kitabxana fondlarına daxil olma təminatı (Fondlara tam əlçatırlığın təmin olunması), ilk növbədə milli bibliografiyanın, soraq-bibliografik xidmətin həyata keçirilməsi və bibliografik göstəricilərin nəşri, kitabxanaçıların ixtisasının artırılmasında və ölkənin kitabxana xidmətinin planlaşdırılmasında iştirak etmək bu funksiyalara əsas olaraq daxil edildi.

60-cı illərin ortalarında İFLA-nın universitet və milli kitabxanalar seksiyasının təlimatına uyğun olaraq ingilis kitabxanaşünası K.Xamfriz dünyanın 4 böyük milli kitabxanasının fəaliyyətinin müqayisəli analizini həyata keçirdi.¹

Buraya, o zaman SSRİ-nin dövlət kitabxanası kimi tanınan V.İ.Lenin adına kitabxana, Britaniya muzey kitabxanası, Fransa Milli kitabxanası və ABŞ Konqres kitabxanası daxil edildi və bu kitabxanaların təcrübələri əsasında milli kitabxanaların müqayisəli tədqiqatlarına başlandı. O, bu kitabxanalar tərəfindən yerinə yetirilmiş bütün funksiyaları üç qrupa böldü:

1. Əsas olan funksiyalar
2. Arzu olunan funksiyalar
3. Vacib olmayan funksiyalar.

Əsas funksiyalara – yerli nəşrlərin tam kolleksiyasının komplektləşdirməsi; yerli çap nəşrlərinin məcburi nüsxəsinin toplanması və saxlanılması, xarici ədəbiyyatla komplektləşdirməni həyata keçirmək, milli bibliografiyanın nəşri, bibliografik informasiya təminatı, öz fondlarının kataloqlarının müntəzəm nəşri daxildir.

Vacib olmayanlara — beynəlxalq və daxili kitab mübadiləsinin mərkəzləşdirilməsi, gözdən qüsurlu oxuculara kitabxana xidmətinin təşkili, kitabxanaçı kadrların hazırlığı, ölkə kitabxanalarına metodik dəstək və rəhbərlik, milli kitabxana xidmə-

tinin inkişafı və idarə edilməsində iştirak kimi funksiyalar göstərilir.

Arzu olunan funksiyalara – BKA-da (Beynəlxalq kitabxana Assosiasiyası) iştirakını təmin etmək, əlyazmaların toplanması və kitabxana işi sahəsində elmi-tədqiqat işi funksiyaları daxil edilmişdi.

Asiya və Sakit okean ətrafı ölkələrdə Milli Kitabxanaların inkişafına dair 1964-cü ildə keçirilən seminarda növbəti keyfiyyətə yeni funksiyalar tövsiyə edildi. Buraya ölkə kitabxanaları arasında aparıcı mövqeyini təmin etmək, bütün milli nəşrləri mühafizə etmək; digər informasiya tutumlu materialları komplektləşdirmək, ölkə kitabxanaları ilə əməkdaşlığı həyata keçirmək, dövlət maraqlarına xidmət edən fəaliyyətləri həyata keçirmək kimi mühüm funksiyalar əlavə olundu.

1966-cı ildə görkəmli rus kitabxanaşünası İ.P.Kondakov Milli kitabxanaların əsas funksiyasını milli nəşrlərin tam arxivini yaradan, geniş ictimai kitabxana olaraq fəaliyyət göstərən və bibliografik metodik elmi mərkəz olaraq dəyərləndirirdi.¹

Elə həmin ildə (1966) “Latın Amerikası Milli kitabxanalarının inkişafı və əsas funksiyalarının milli çap nəşrlərinin toplanması və mühafizəsi” mövzusunda geniş regional tədbir keçirildi. Burada soraq-bibliografiya fondunun komplektləşdirilməsi vasitəsilə xarici və yerli oxuculara kitabxana xidməti göstərmək, toplu kataloq, milli və digər bibliografik nəşrlər hazırlamaq, yerli və beynəlxalq kitab mübadiləsini təşkil etmək Milli kitabxanaların funksiyalarına aid edilirdi.

1970-ci ildə Kampaledə təşkil olunmuş konfransda Afrikanın milli informasiyalaşdırma və kitabxanaçılıq xidmətinin idarə olunması və inkişafı problemləri ekspertlərin tövsiyələrində öz əksini tapmış və Milli kitabxanaların əsas funksiyaları aşağıdakı kimi müəyyənləşdirilmişdi: Ölkədə kitabxana işinin inkişafında aparıcı rol oynayır, bütün yerli çap məhsullarını

¹ Тючина Н.И. Национальная библиотека. Москва, Книжная палата, 1988, ст.25

¹ Тючина Н.И.Национальная библиотека. Москва, Книжная палата, 1988, 184 с.

toplamaq və mühafizə etməklə yanaşı xarici nəşrləri də komplektləşdirmək, milli bibliografiyanın nəşrini həyata keçirmək, çap əsərləri və informasiyanın milli və beynəlxalq mübadiləsini həyata keçirmək.

1970-ci ildə YUNESKO-nun 16-cı sessiyasında milli kitabxana funksiyalarının formalaşdırılması, kitabxanaların statistik uçotu, bütün vacib sənədlərin mühafizəsi və komplektləşdirilmə, retrospektiv milli bibliografiyanın hazırlanması, xarici nəşrlərin komplektləşdirilməsi və mühafizəsi kimi məsələlər də müzakirə olunmuşdur.

1976-1980-ci illərdə “sosial cəmiyyətin inkişafında milli kitabxanaların tipoloji xüsusiyyətləri” adlı beynəlxalq tədqiqat həyata keçirildi. Əldə olunmuş nəticələrin bir hissəsi ekspert fikri olaraq diqqətdən kənarda qaldı, digər bir hissəsi nəticədə Milli kitabxanaların növbəti funksiyaları olaraq ortaya çıxdı. Bu funksiyalar 3 qrupda ifadə olunurdu.

I qrupa – Milli kitabxana ölkənin mərkəzi kitab saxlayıcısı, mərkəzi ictimai kitabxanası, yerli və xarici nəşrlərin komplektləşdirilməsini həyata keçirən müəssisə, kitabxanaşünaslığın əsas problemlərini öyrənərək elmi-tədqiqat mərkəzi kimi funksiyalar daxildir.

II qrupa – (A yarımqrupuna) fondun mühafizəsi, oxuculara xidmətin təşkili, kitabxanalara metodik mərkəz kimi fəaliyyəti elmi texniki informasiya sisteminin elm sahələrinə görə məlumat mərkəzi funksiyaları daxildir.

III qrupa – (B yarım qrupuna) kitabxana proseslərinin avtomatlaşdırılması mərkəzi, tövsiyə bibliografiyasının təlim mərkəzi, təlim və ixtisas artırma mərkəzi, kitab muzeyi funksiyası daxildir.

IV qrupa – surətçixarma mərkəzi, xüsusi növ nəşrlərlə xidmətin təşkili mərkəzi, uşaq və gənclər kitabxanası mərkəzi,

gözdən qüsurlular üçün kitabxana xidməti mərkəzi funksiyaları daxildir.

1977-ci ildə “Milli kitabxana və informasiya xidmətinin inkişafına dair qaydalar toplusu” işıq üzü gördü. Onun müəllifləri K.Penna, D.Foskett və P.Syel Milli kitabxanaların növbəti funksiyalarını yenidən redaktə edərək hazırladılar. Bütün yerli və xarici nəşrlərin toplanması, mühafizəsi və emalı mərkəzi, milli bibliografiyanın yaradılması, informasiya və nəşrlərin beynəlxalq və daxili mübadilə mərkəzi, kitabxana xidməti əlaqələrinin inkişafı mərkəzi kimi funksiyalar burada öz əksini tapırdı.

Nəhayət, 1980-ci ildə Britaniya kitabxanalarının rəhbərlərindən biri olan M.Layn Milli kitabxanaların növbəti funksiyalarını irəli sürdü. O, Milli Kitabxanaların əsas funksiyasının əlyazma və digər informasiya vasitələrinin (məcburi nüsxələr əsasında) mərkəzi kolleksiyanı formalaşdırmaq olduğunu qeyd etdi. Cari və retrospektiv milli bibliografiyanın nəşri, milli kitabxanaçılıq mərkəzinin fəaliyyət strukturu, milli nəşrlər fondu, daxili və xarici kitab mübadiləsi mərkəzi kimi funksiyalar əsas funksiyalar kimi təklif olundu.

Əlavə funksiyası – kataloqların nəşri, sərgilərin təşkili, kitabxanaşünaslıq sahəsində tədqiqatlar, ixtisaslı kadrların hazırlanması, kitabxana prosesləri sahəsində təcrübə və təlim mərkəzi kimi funksiyalar qeyd edilirdi. Vacib funksiyalar olaraq ölkə ilə əlaqədar olan çap məhsullarının komplektləşdirilməsi, gözdən qüsurlular üçün kitabların toplanması və xidmətin təşkili vacib funksiyalardan hesab edilirdi.

Beləliklə, milli kitabxanaların tipoloji funksiyalarını obyektiv meyarlar müəyyən edirdi. Belə ki, bu meyarlar onların sosial məqsədini həyata keçirməyə kömək edir. Bu baxımdan bütün funksiyaları iki qrupa bölmək olar. Birinci funksiya bu məqsədlərin həyata keçirilməsi üçün bir vasitə kimi çıxış edir

¹ Тюлина Н.И.Национальная библиотека. Москва, Книжная палата, 1988, 184 с.

və bu funksiyalara malik olan böyük kitabxanaları digər tip kitabxanalardan fərqləndirir.

Bunlar əsas funksiyalar hesab olunur.

İkinci qrup hər bir kitabxananın fəaliyyətində xüsusi şərtlər həyata keçirərək bu funksiyaları yerinə yetirir. Ölkədə kitabxana xidmətinin ümumi vəziyyəti onun coğrafi əhatəsi, tarixi ənənələri, xüsusən mədəni inkişaf səviyyəsi buraya daxildir. Bunlar isə əlavə funksiyalar hesab olunur.

Bəzi ölkələrin Milli Kitabxanaları eyni vaxtda universitet kitabxanaları funksiyalarını yerinə yetirir, bir hissəsi savadsızlığı aradan qaldırmaq üçün işlər görür, digərləri korlara (gözdən qüsurlulara) kitabxana xidməti göstərir və s.

Milli kitabxanaların bəzilərinin qrup olaraq "İkili funksiyaya" ayrılması Q.Barston və M.Laynın qeyd etdiyi kimi mütləq şərt deyil. Bu tarixi proseslərdə yaranmış obyektiv şərtlərlə izah olunur.

Kitabxanaların tipoloji funksiyaları yalnız lazımi obyektiv xüsusiyyətləri müəyyənləşdirmir, eyni zamanda onun detallarını və komponentlərini vahid formada müəyyənləşdirir.

Milli kitabxanaların funksiyalarından bəhs edərkən K.Xamfriz iki ayrı funksiyaları xüsusilə qeyd edir. Yerli nəşrlərin tam kolleksiyasını komplektləşdirmək və məcburi nüsxələrin komplektləşdirilməsi və mühafizəsi.

Bu dövrdə müxtəlif resursların mühafizəsi vahid funksiya kimi hesab olunurdu, başqa bir qrup ekspertlər isə onu 2 yerə ayırırdı. Bir sıra mütəxəssislər Milli kitabxananın fəaliyyətinin əsas funksiyalarından biri olaraq kitabxanaşünaslığın problemlərini öyrənən elmi-tədqiqat mərkəzi kimi qeyd edir, eyni zamanda digər mütəxəssislər yalnız elmi-tədqiqat mərkəzi olduğunu vurğulayırdı.

Çap məhsullarından ictimai istifadəni təşkil edən bir təşkilat kimi kitabxana üç ümumi funksiyaları yerinə yetirir. 1. Təhsil-tədris fondunun təşkili. 2. bibliografik informasiya fondunun təşkili. 3. xidmət işinin təşkili. Bu funksiyaların 3

vacib şərt olmadan həyata keçirilməsi, çap məhsullarının ictimai istifadə olunması mümkün deyil.

1. Sənədlərin mövcudluğu,

2. Sənədlərin mövcudluğu haqqında istehlakçıların məlumatı, (bibliografik məlumat),

3. Sənəd ehtiyacının qarşılınması(xidmət).

Bu 3 əsas funksiya hər bir kitabxanaya xas olan fəaliyyət istiqamətidir. Bu funksiyalardan hər hansı birinin olmaması onun sosial məqsədlərinin həyata keçirilməsinin qarşısını alır. Lakin bunlara baxmayaraq kitabxanaların hər bir tipi yalnız onlara xas olan xüsusiyyətləri müxtəlif şəkildə həyata keçirir. Bu xüsusiyyətlər bütün tip kitabxananın sosial məqsədləri ilə əlaqədardır.

Tipoloji funksiya 2 faktor qarşılıqlı əlaqədədir; Kitabxanaların ümumi funksiyaları və ictimai sosial institut olaraq kitabxanaların sosial məqsədləri .

Milli kitabxanaların təklif olunan 8 tipoloji funksiyasını nəzərdən keçirək:

Milli kitabxanaların I tipoloji funksiyası yerli nəşrlərlə fondun formalaşmasını tam komplektləşdirmə və daimi mühafizə prinsipi əsasında həyata keçirir. Kitab-informasiya fondunun xarici nəşrlərlə komplektləşdirilməsi sahəsində Milli kitabxana digər kitabxanalardan öz dolğunluğu ilə fərqlənir. Demək olar ki, bütün xarici nəşrləri (maksimum) öz fondunda cəmləşdirir.

Milli kitabxanaların II tipoloji funksiyası olaraq xarici nəşrlərlə fondu formalaşdırmaq məqsədi ilə onların komplektləşdirilməsini və mühafizəsini dövlətin imkanları və maraqları çərçivəsində həyata keçirməkdir.

Bibliografik informasiya kompleksini həyata keçirməsi funksiyasına – cari və retrospektiv milli bibliografiya; milli toplu kataloqların yaradılması, milli kitabxana fondunun ictimai kataloqunun təşkili, tematik bibliografik göstəricilərin təşkili, milli bibliografiyanın bibliografiyasını hazırlamaq, beynəlxalq

xalq bibliografik nəşrləri toplamaq və fonda daxil etmək, bibliografik informasiya mənbələrinə əsaslanaraq soraq bibliografiya aparatının təşkili soraq bibliografiya xidməti.

Kitabxana fondunu tam ifadə edən kataloqların təşkili və nəşri, tematik-bibliografik göstəricilərin hazırlanması. Beynəlxalq bibliografik nəşrlərin toplanması yalnız milli kitabxanalarda deyil, digər kitabxanalarda da həyata keçirilir. Lakin milli kitabxananın xüsusi tipoloji funksiyalarını biz bu kitabxanalarda görə bilmərik. Digər 3 funksiya isə – milli bibliografiyanın hazırlanması, bibliografik informasiya mənbələri əsasında toplu kataloq və milli soraq bibliografiya aparatının təşkili yalnız Milli kitabxanaya aiddir.

Milli kitabxananın növbəti kompleks funksiyası oxuculara xidmətlə əlaqədardır. Aparılan tədqiqatlar göstərir ki, milli kitabxanada oxuculara xidmət iki prinsipin birləşməsi əsasında həyata keçirilir; əlçatarlılığın təmin olunması və prioritetlər. Milli kitabxananın geniş əhatəli fondunun olması onların KAA (kitabxanalar arası abonement) fəaliyyətinin təşkilatçısıdır.

İ.P.Kondakov qeyd edirdi ki, Milli kitabxana – ölkənin əsas ictimai kitabxanasıdır. O öz fondunu yalnız istifadə üçün nəzərdə tutmur, eyni zamanda bibliografik informasiya vasitəsilə öz məzmununu aşkar edir.¹

Bu iki prinsipin birləşdirilməsi müasir şəraitdə Milli kitabxananın sosial təyinatına tam uyğunluq təşkil edir. Bununla yanaşı bu birləşmə unikal xarakter daşıyır.

Milli kitabxanaların IV tipoloji funksiyası əsas prioritet və əlçatarlılıq prinsipləri əsasında bibliografik informasiya xidmətinə həyata keçirir. Ölkədə kitabxana işinin inkişafında iştirak özündə əks etdirir. Kitabxana proseslərinin mərkəzləşdirilməsi, kitabxana fəaliyyətinin koordinasiyası, metodik iş, kitabxana işçilərinin ixtisaslarının artırılması və s.

Milli kitabxanaların V funksiyası bibliografik funksiyaların mərkəzləşdirilməsi və koordinasiyası vasitəsilə dövlət miqyaslı idarə etməni həyata keçirir. Burada əsas funksiya metodik və innovativ funksiyadır. Bu funksiya kitabxanalar arasında əməkdaşlığın inkişafı və kitabxana sistemlərinin formalaşması, yeni və qabaqcıl təcrübənin öyrənilməsi, kitabxana işinin metodoloji prinsiplərinin yaxşılaşdırılması üçün təxirəsalınmaz ehtiyaca çevrilir. Onlar kitabxana proseslərinin əsas istehsalını təmin etməlidir. Bu funksiya, şübhəsiz, milli kitabxanaların sosial təyinatına uyğundur.

Milli kitabxanaların VI funksiyası metodik prinsiplər əsasında kitabxana fəaliyyətinin inkişafının təmin olunmasından ibarətdir. Buradakı əsas meyar isə yeni texnologiyaların tətbiqidir.

Elmi tədqiqat fəaliyyəti milli kitabxanaların ən yeni funksiyalarından biri hesab edilir. İlk dəfə bu funksiya kitabxana fondunun mühafizəsi və təhlükəsizliyi haqqında olan Vyana simpoziumunda müzakirə edilmişdi. Elmi-Tədqiqat fəaliyyət: Milli kitabxananın ən gənc funksiyası olmasına baxmayaraq, kifayət qədər inkişaf etmiş, kitabxanaşünaslıq, kitabxana işinin nəzəriyyəsi və təcrübəsi sahəsində ehtiyacları təmin etmiş bir funksiyadır. Hal-hazırda dünyanın bir çox milli kitabxanalarında diqqəti cəlb edən elmi-tədqiqat işləri aparılır və türkdilli dövlətlərin milli kitabxanaları da bu istiqamətdə müstəsna deyil.

Milli kitabxananın VII funksiyası kitabxana işinin elmi əsaslarının öyrənilməsi hesabına inkişafı və dövlət maraqları və tələbləri səviyyəsində təşkil etməkdir.

Milli kitabxananın VIII funksiyası kitabxana fəaliyyəti sahəsində beynəlxalq əməkdaşlığı həyata keçirir və dünya kitabxana proqramlarında iştirakını təşkil edir.

Milli kitabxanaların fəaliyyətinin sonuncu istiqaməti beynəlxalq kitabxana proqramlarında iştirakdır. Son dövrə qədər kitabxanaların beynəlxalq əməkdaşlığı, o cümlədən milli kitab-

¹ Тюлчина Н.И. Национальная библиотека. Москва, Книжная палата, 1988, ст.26

xana əlaqələrinin ikili, ya da çoxtərəfli xarakter daşması müxtəlif ölkə kitabxanaları arasında sıx əlaqələrin yaranmasına səbəb olmuşdur.

Beləliklə, biz milli kitabxanaların 8 funksiyasını müəyyən etdik. Onlardan 4-ü yerli (daxili sistemli), digərləri isə standart (xarici sistemli) funksiyalardır. Göründüyü kimi milli kitabxanaların formalaşması, inkişafı, funksional fəaliyyətinin xüsusiyyətləri uzun illər ərzində yeni mahiyyət kəsb etməyə başlamışdır.¹

XVIII əsrin sonlarından başlayaraq, Avropa ölkələrində və dünyanın digər inkişaf etmiş ölkələrində elmin, təhsilin, mədəniyyətin sürətli inkişafı, böyük universitetlərin, elmi müəssisələrin, mədəniyyət mərkəzlərinin şəbəkəsinin genişlənməsi, kitab nəşrinin böyük vüsət alması, kitaba, mütaliyəyə böyük maraq göstərən təhsilli insanların çoxalması, böyük ziyalılar ordusunun yaranması, geniş oxucu dairəsinin genişlənməsinə, oxucuların sayının əhəmiyyətli dərəcədə artması üçün əlverişli şərait yaranmışdır.

Zaman keçdikcə kitabxana oxucularının miqdarının durmadan artması, cəmiyyətdə kitabxana oxucu münasibətlərinin yeni həllini, oxuculara xidmət sisteminin elmi əsaslarla qurulmasını tələb edirdi.

Məhz buna görədir ki, XIX əsr dünya kitabxanaşünaslığı tarixində kitabxanaların həm kəmiyyət, həm də keyfiyyətə inkişaf edib təkmilləşdiyi, yeni kitabxana tiplərinin meydana gəldiyi, kitabxana işində yeni mütərəqqi islahatlar aparıldığı bir dövr kimi xarakterizə olunur.

Qeyd olunduğu kimi milli kitabxana anlayışı ilk dəfə XVIII əsrin axırlarında meydana gəlmişdir.² Lakin dünya ki-

tabxanaları tarixindən məlum olduğu kimi Milli kitabxana funksiyasını daşıyan kitabxanalar orta əsrlərdə də cəmiyyətin sosial ehtiyacı olaraq meydana gəlir və formalaşır. Bunu sübut edən çoxsaylı nümunələr tarixdə mövcuddur. Əsasən, XIX əsrdən başlayaraq bir qayda olaraq, ölkənin dövlət kitabxalayıcısı hesab edilən, rəsmi kitabxana müəssisəsi kimi fəaliyyət göstərən böyük kitabxanalara milli kitabxana statusu verilir.

Eləcə də kitabxana müəssisələrinin xüsusi tipi kimi də milli kitabxanaların meydana gəlməsi XVIII əsrin sonlarına təsadüf edir.

Milli kitabxana meydana gəldiyi dövrdə belə bir fikir mövcud idi ki, milli kitabxanada ancaq "vətən" ədəbiyyatı saxlanmalıdır. Xarici nəşrlərin milli kitabxanaya alınması vacib sayılırdı. Zaman keçdikcə bu fikrin yanlış olduğu dərk edildi. Milli kitabxanalar dövlətin əsas atributlarından biri olmaqla təkcə bir ölkənin, bir millətin kitab mədəniyyətini toplayıb saxlayan bir müəssisədən, bəşəri dəyərləri, dünyanın ən qiymətli, nadir kitab sərvətini toplayıb saxlayan, beynəlxalq əlaqələr yaradan, mədəniyyətlərarası kommunikasiyanın əsas vasitəsinə, dövlət kitabxalayıcısına çevrildi.

Milli kitabxanaya cəmiyyətdə onun tutduğu yerə, məqsəd və vəzifələrinə, rol və əhəmiyyətinə görə diqqət artdı. Milli kitabxanalar haqqında tamamilə yeni ideyalar formalaşmağa başladı. Artıq XIX əsrin II yarısında milli kitabxanalar Avropanın və dünyanın bir çox ölkələrində İngiltərədə, Fransada, Almaniyada, İspaniyada, Türkiyədə, Danimarkada, Portuqaliyada, İsveçrədə, Rusiyada, Amerikada və s. ölkələrdə fəaliyyət göstərirdi.

Milli kitabxananın cəmiyyətdə tutduğu yeri və mövqeyi elmin, təhsilin, mədəniyyətin inkişafında, beynəlxalq əlaqələrin yaranmasında və formalaşmasında, mədəniyyətlərarası kommunikasiyanın ilk və etibarlı mərkəzi kimi rol və əhəmiyyətini

¹ Xələfov A. Kitabxana və cəmiyyət. B., 2011, 301 s.

² Xələfov A. Kitabxana və cəmiyyət. B., 2011, s.137

Əhmədov E. Dünya Milli Kitabxanaları. Bakı, 2008, 135 s. Knyaz Aslan. Qədim və orta əsrlər dünya kitabxanaları. I cild. Bakı. "Bakı Universiteti" nəşriyyatı, 2007. 288 səh.

xarakterizə etmək üçün dünyanın bir neçə milli kitabxanasının fəaliyyətini nəzərdən keçirək.

1991-ci ildə Sovet İttifaqının dağılması ilə müstəqilliyini əldə etmiş dövlətlərin yeni, onunla də bərabər çətin inkişaf yolu başlandı. Türkdillli dövlətlərin Milli Kitabxanaları bu statusu 1991-2000-ci illər ərzində əldə etdilər.¹ Qazaxıstanda – 1991-ci ildə, Türkmənistanda – 1992-ci ildə, Qırğızıstanda – 1993-cü ildə, Özbəkistanda – 2002-ci ildə Milli Kitabxana statusu əldə edildi. Qazaxıstan Respublikasında yaradılan Akademik Milli Kitabxana, Azərbaycanda isə Milli Dövlət Kitabxanasına çevrildi. Azərbaycan və Özbəkistan Milli Kitabxanasının təsisçisi dövlət, Qazaxıstan, Qırğızıstan, Türkmənistan Milli Kitabxanasının təsisçisi kimi Mədəniyyət Nazirliyi çıxış etdi. Azərbaycan, Türkmənistan və Özbəkistan Milli Kitabxanaları ölkədə Kitab Palatası ləğv edildiyinə görə Kitab Palatasının funksiyasını da həyata keçirməyə başladılar.²

Göründüyü kimi bir sıra kitabxanalar Milli Kitabxana statusu ilə yanaşı akademik kitabxana, bəziləri isə parlament kitabxanası, bir sıra hallarda Milli Universitet kitabxanası, Mərkəzi şəhər kütləvi kitabxana funksiyalarını da yerinə yetirməyə başlayır.

1998-ci il dekabr ayının 29-da qəbul edilmiş “Kitabxana işi haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu”³ respublikada kitabxana işinin əsas termin və anlayışlarını müəyyən-ləşdirməklə yanaşı Milli Kitabxananın da funksiya və vəzifələri haqqında dolğun mənzərə yaradır. Qanunun Milli Kitabxana adlanan 7-ci maddəsində deyilir;

“Milli Kitabxana Azərbaycan Respublikasında kitabxana işi sahəsində dövlət siyasətini həyata keçirən, milli nəşrləri,

xarici ölkələrdə nəşr olunmuş Azərbaycan haqqında və Azərbaycan müəlliflərinin əsərlərini, dünya əhəmiyyətli nəşrləri, o cümlədən xarici dillərdə qiymətli və digər məlumat daşıyıcı-larını toplayıb mühafizə edən milli mədəniyyət xəzinəsi və dövlət kitab saxlayıcısıdır.

Milli Kitabxana kitabxanaşünaslıq, bibliografiya və ki-tabşünaslıq sahəsində elmi-tədqiqat işləri üzrə aparıcı müəssisə və əlaqələndirici, ölkənin bütün kitabxanaları üçün metodik mərkəz, oxuculara kompleks kitabxana-bibliografiya və infor-masiya xidməti göstərmək, kitabxanalararası abonement, milli və tövsiyə bibliografiyası, beynəlxalq və ölkədaxili depozitar mərkəz funksiyalarını yerinə yetirir.

Milli Kitabxana müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfin-dən təsdiq olunan əsasnaməyə uyğun fəaliyyət göstərir.

Milli Kitabxananın fondu və əmlakı milli sərvət hesab olunan və xüsusi əhəmiyyətli obyekt kimi dövlət tərəfindən qorunur.

Milli Kitabxana statusuna malik olan kitabxanaların işçi-lərinin əmək haqlarına müvafiq əlavələr müəyyən edilir.

Milli Kitabxananı ləğv etmək, mülkiyyət formasını dəyiş-mək qadağandır.

Milli Kitabxanaya əvəzsiz və müddətsiz istifadə üçün qa-nunvericilikdə müəyyən olunmuş torpaq sahəsi verilə bilər.”⁴

Kitabxana işi sahəsində, xüsusilə də Milli Kitabxananın fəaliyyəti ilə əlaqədar hazırlanmış və qəbul olunmuş normativ-texniki və hüquqi sənədlər Azərbaycanda kitabxana-informa-siya fəaliyyətini beynəlxalq tələblər səviyyəsinə qalxmasına şərait yaratdı. Bu sahədə professor A.A.Xələfovun həm şəxsi söyləri, həm də yaratmış olduğu Azərbaycan kitabxanaşünaslıq məktəbinin yetişdirmələri öz söylərini göstərdilər.

¹ Kazimi P.F. Türk xalqlarının kitab və kitabxana mədəniyyəti, Bakı. Mütərcim. 2013, s. 430

² Xələfov A.A. M.F.Axundov adına Azərbaycan Milli Kitabxanası 90 il elm və mədəniyyət xidmətində. Bakı: BUN, 2013. -64 s.

³ Təhirov K.M. Kitabxana işinə dair normativ aktlar. B., AMK, 2004, s.5-21.

⁴ Kitabxana işinə dair rəsmi sənədlər (qanun və qanun qüvvəli normativ hüquqi sənədlər toplusu), tərt. K.Təhirov; 3-cü təkmilləşdirilmiş nəşr.- Bakı, 2015. S.43-44.

Azərbaycan Milli Kitabxanasının və Azərbaycan Respublikası Elmi-Sahəvi Kitabxanasının nümunəvi əsasnamələrinin təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin Qərarı¹ Milli kitabxananın fəaliyyətini hüquqi məkanda müəyyənləşdirdi.

Milli Kitabxananın əsasnaməsində kitabxananın statusu və vəzifələri müvafiq olaraq 2-ci və 3-cü fəsillərdə öz əksini tapdı. Burada göstərilir:

2. Kitabxananın statusu

2.1. Milli kitabxana statusu «Mədəniyyət haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununun 32-ci maddəsinə uyğun olaraq Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti tərəfindən verilir.

2.2. Kitabxana respublikada tipindən və növündən asılı olmayaraq bütün kitabxanalar üçün metodik mərkəzdir.

2.3. Kitabxana ümumi istifadə üçündür. Kitabxana onun daxili qaydalarından düzgün istifadə etmək şərti ilə həm Azərbaycan, həm də xarici ölkə vətəndaşları, habelə idarə, müəssisə və təşkilatlara xidmət edir.

2.4. Kitabxanadan istifadə pulsuzdur. Pullu xidmət ayrı-ayrı (suratçıxarma, bərpaetmə) xidmət növlərinə tətbiq olunur.

2.5. Kitabxana hüquqi şəxsdir, onun blankı, ştamplı və üstündə adı qeyd olunan möhürü vardır.

3. Kitabxananın vəzifələri

3.1. Kitabxananın əsas vəzifələri aşağıdakılardır:

- kitabxana fondunu milli dildə, dünya əhəmiyyətli nəşrlərlə və digər məlumat daşıyıcıları ilə maksimum kompleksləşdirmək, fondun qorunmasını müəyyən olunmuş qaydalara əsasən həyata keçirmək və istifadəsinə nəzarət etmək, sənitar-gigiyena tədbirlərini, bərpa və cildləmə işlərini həyata keçirmək;

- fondun elmi cəhətdən işlənməsini, kataloq və kartote-

ka sistemində əks olunmasını təmin etmək;

- kitabxana işinin avtomatlaşdırılması və kitabxana fondlarının tədricən müasir informasiya daşıyıcılarına köçürülməsi, elektron mübadilə sistemlərindən (internet) istifadə və milli fondların həmin sistemlərdə əks olunmasını təmin etmək;

- Azərbaycanşünaslığa və elmin ayrı-ayrı sahələrinə dair köməkçi elmi və tövsiyə bibliografik göstəricilər hazırlamaq, diyarşünaslığa aid nəşr olunmuş ədəbiyyatın dövlət uçot-qeyd göstəricilərinin hazırlanmasında iştirak etmək;

- milli çap məhsulunun retrospektiv göstəricilərini və toplu kataloqunu hazırlamaq;

- kitabxanaşünaslığın, bibliografiyaşünaslığın aktual problemlərinə dair başqa kitabxana və müəssisələrlə birlikdə, həm də müstəqil olaraq tədqiqat işləri aparmaq, ölkədə kitabxana işinin inkişafının əsas istiqamətlərinə dair proqnoz və layihələri, standartları, normativ sənədləri işləyib hazırlamaq;

- çap əsərlərindən və digər informasiya daşıyıcılarından səmərəli istifadə etmək məqsədi ilə kompleks kitabxana, bibliografiya və informasiya xidməti göstərmək;

- elmi və kitabxanalararası abonement vasitəsilə orijinal sənədlərlə, yazılı arayışlarla oxuculara differensial xidmət göstərmək;

- idarələrin, müəssisələrin, təşkilatların, habelə elmi işçilərin, xalq təsərrüfatı mütəxəssislərinin, mədəniyyət və incəsənət xadimlərinin respublikanın sosial-iqtisadi və mədəni inkişafının aktual problemlərinə dair sorğularını dolğun şəkildə təmin etmək;

- oxuculara və abonentlərə məlumat və məlumat-bibliografiya xidməti göstərmək;

- respublika kitabxana fondlarının depozitar mühafizəsini təşkil etmək;

- respublikada mübadilə fondunun fəaliyyətini genişləndirmək, dublet və qeyri-profilli ədəbiyyatın saxlanılmasını təmin etmək;

¹ Yenə orada, s.155-161.

- kitabxanaşünaslıq, bibliografişünaslıq və kitabşünaslıq sahəsində elmi-tədqiqatların nəticələrini, öz işinə və respublikanın başqa kitabxanalarının işinə tətbiq etmək, kitabxanaların qabaqcıl iş təcrübəsini öyrənmək və yaymaq;

- kitabxana işinə dair respublika və beynəlxalq elmi konfranslar, seminarlar təşkil etmək, xarici ölkə kitabxanalarının təşkil etdiyi seminar və konfranslarda iştirak etmək;

- kitabxanaşünaslığa dair ədəbiyyat və bibliografik göstəricilər tərtib və nəşr etmək.¹

Milli kitabxanaların yaranması, inkişafı, məqsəd və vəzifələrinin müəyyənləşməsi sahəsində ciddi tədqiqatlar aparmış professor A.A.Xələfovun əsərləri,² Azərbaycanda bu istiqamətdə ilk tədqiqatlar olmaqla yanaşı həm də elmi və təcrübə əhəmiyyətlə malikdirlər. Professor A.A.Xələfov elmi məktəbinə mənsub olan dos. E.Əhmədovun,³ dos. Knyaz Aslanın⁴ müxtəlif illərdə dünya milli kitabxanaları mövzusunda tədqiqatları mövzusunun öyrənilməsi, Azərbaycan oxucularına və mütəxəssislərinə çatdırılması baxımından əhəmiyyətlidir.

Dünya təcrübəsinin müxtəlif müsbət təmayüllərini öyrənən və öz fəaliyyətinə tətbiq edən Türkdilli dövlətlərin Milli Kitabxanaları müxtəlif səviyyələrdə beynəlxalq əməkdaşlığın da subyektidir və müasir global informasiya məkanında uğurla milli mədəni təmsilçiliyini həyata keçirirlər.

¹ Kitabxana işinə dair rəsmi sənədlər (qanun və qanun qüvvəli normativ hüquqi sənədlər toplusu), tərt. K.Tahirov; 3-cü təkmilləşdirilmiş nəşr. Bakı, 2015. S.155.

² Xələfov A. Kitabxana və cəmiyyət. B., 2011, 301 s. Xələfov A. Kitabxanaşünaslığa giriş. I-II hissə. B., 2001, 400 s. Xələfov A. XXI əsrin əvvəllərində Azərbaycanda kitabxana işinin əsas inkişaf istiqamətləri. B., 2006, 106 s.

³ Əhmədov E. Dünya Milli Kitabxanaları. Bakı, 2008, 135 s.

⁴ Knyaz Aslan. Qədim və orta əsrlər dünya kitabxanaları. I cild. Bakı. "Bakı Universiteti" nəşriyyatı, 2007. 288 səh. Knyaz Aslan. Qədim və orta əsrlər dünya kitabxanaları. II cild. Bakı. "Bakı Universiteti" nəşriyyatı, 2008. 240 səh.

Dünya Milli kitabxanalarının tarixinə öləri də olsa diqqət yetirən zaman məlum olur ki, keçmiş Sovetlər İttifaqında milli kitabxana problemi həmişə mütəxəssislərin ən çox müraciət etdiyi problemlərdən biri olmuş, onun tarixi və nəzəri problemləri öyrənilmiş, bu mövzuda monoqrafiyalar yazılmışdı.

Türkdilli xalqların və dövlətlərin Milli Kitabxanaları mövzusunda aparılmış tədqiqatlar və yazılmış əsərlərin öyrənilməsi göstərir ki, Türkiyə Cümhuriyyətində, Azərbaycan Respublikasında və Özbəkistan Respublikasında bu problemin öyrənilməsinə geniş yer verilmişdi. Azərbaycan Milli Kitabxanasının fəaliyyətinin öyrənilməsində professor A.A.Xələfovun¹ və professor K.Tahirovun² tədqiqatları xüsusilə əhəmiyyətlidir.

¹ Xələfov A. XXI əsrin əvvəllərində Azərbaycanda kitabxana işinin əsas inkişaf istiqamətləri. B., 2006, 106 s.

² Tahirov K. M.F.Axundov adına Azərbaycan Respublika Milli Kitabxanasının tarixi (1923-2008-ci illər). B., 2008, 218 s.

III FƏSİL

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI: M.F. AXUNDOV ADINA AZƏRBAYCAN MİLLİ KİTABXANASI

3.1. Milli kitabxana XX əsrin 20-ci illərində

1920-ci il aprel ayının 28-də xalqımızın müstəqilliyi tarixində böyük rol oynayan Azərbaycan Milli Hökuməti XI Qırmızı Ordunun təzyiqi altında süqut etdi. Hakimiyyət bölşeviklərin əlinə keçdi. XI Qırmızı Ordu tərəfindən yaradılmış müvəqqəti İnkilab Komitəsi Azərbaycanı müstəqil Sovet Sosialist Respublikası elan etdi. Sovet hakimiyyətinin ilk illərində həyata keçirilən tədbirlər içərisində mədəniyyət, təhsil, mədəni maarif işləri mühüm yer tuturdu. Sovet hakimiyyəti mədəni quruculuğa xüsusi diqqət yetirirdi.

Azərbaycanda Sovet hakimiyyəti qurulduqdan sonra hökumətin kitabxana işi sahəsində həyata keçirdiyi tədbirlər içərisində Milli Dövlət Kitabxanasının yaradılması mühüm yer tutur. 1920-ci il may ayının 24-də Xalq Maarif Komissarlığının kollegiyası Milli Kitabxananın (Dövlət Ümumi kitabxanasının) təşkili haqqında qərar qəbul etdi. Lakin kitabxananın təşkil etmək üçün bina, avadanlıq, lazımı vəsait olmadığından bu işi reallaşdırma bilmədilər. Kitabxanayı təşkil etmək işi müvəqqəti dayandırıldı. Milli Kitabxananın təşkili xeyli ləngidi, təxminən 3 il sonra 1923-cü ilin may ayının 23-də kitabxananın rəsmi açılışı oldu.¹ Kitabxana böyük təntənəli şəraitdə oxucuların üzünə açıldı. Kitabxananın açılması Azərbaycan ziyalılarının, geniş oxucu kütləsinin, bütün Azərbaycan xalqının bayramına çevrildi. Kitabxanaya Azərbaycan Mərkəzi Dövlət Kitabxanası statusu verildi.

Azərbaycanın paytaxtı Bakı şəhərində milli ədəbiyyatımızın, Azərbaycan kitabının qızıl fondunun yaranması, respublikamızın maarif, mədəniyyət və elmi həyatında böyük hadisə oldu, xalqımızın milli dirçəlişinin məşəli kimi parladı. Kitabxa-

na açılarkən İmperator Texniki Cəmiyyətinin Bakı şöbəsinin və Bakı ictimai yığıncağının kitabxanasının 5 min kitabı və milli-ləşdirilmiş çoxlu miqdarda kitablar kitabxanaya verildi.

Milli Kitabxana 90 il müddətində olduqca şərəfli tarixi bir yol keçmiş Azərbaycan kitabının qızıl fondunu yaratmış, cəmiyyəti inkişafında baş verən bütün mədəni proseslərdə, elm və mədəniyyət xadimlərinin, yaradıcı ziyalıların bir neçə nəslinin formalaşmasında fəal iştirak etmişdir.

Milli Kitabxana biliyə, kitabə can atan geniş oxucu kütləsinin tələb və sərəğularının ödənilməsinə, onların mənəvi təbiyəsində böyük töhfələr vermişdir.

Dövrə, zamanla, cəmiyyətin qarşıda qoyduğu vəzifələrlə ayaqlaşmağa çalışan kitabxananın keçdiyi yol olduqca çətin, mürəkkəb, zişazqlı, Azərbaycan milli kitabının təbliğı yolu, biliyin idarə olunması yolu olmuşdur. Kitabxananın tarixinə qısa nəzər salan müəllif bu şərəfli inkişaf yolunun mənərəsinin canlı şahididir.

1920-ci illər kitabxananın tarixində xüsusi mərhələ təşkil edir. Məhz bu illərdə kitabxananın maddi-texniki bazası yaradılmış, bina ilə təmin edilmiş, kitab fondunu komplektləşdirmək, fondə kitabların saxlanması, mühafizəsinin, təsnif və düzülüşünün elmi əsaslarını yaratmaq, kadr potensialını möhkəmləndirmək, oxuculara xidmət işinin forma və üsullarını hazırlamaq, kitabxana kataloqları tərtib etmək, bibliografik fəaliyyət sahəsi yaratmaq illəri olmuşdur.

Burada göstərdiyimiz olduqca mühüm vəzifələri həyata keçirmək üçün Azərbaycan Sovet hökuməti kitabxananın stabil büdcəsini təsdiq etmiş və 1921-ci ilin axırlarına yaxın vaxtlarda açılması nəzərdə tutulan Milli Kitabxana üçün bina ayırmış, toplanan kitablar bu binaya yerləşdirilmişdi. 1922-ci ildə keçmiş Ali İqtisad Şurasının binası, 1924-cü ildə isə AMEA-nın indiki binasının bir hissəsi bu kitabxanaya verildi. Kitabxana açılarkən onun iki şöbəsi: Avropa ədəbiyyatı və Şərq şöbəsinin

¹ Xələfov A.A. M.F.Axundov adına Azərbaycan Milli Kitabxanası 90 il elm və mədəniyyətin xidmətində. B., 2013, 64 s. Təhirov K. M.F.Axundov adına Azərbaycan Milli Kitabxanasının tarixi (1923-2008) B., 2008, s.19.

və fondunda 20.441 nüsxə kitab var idi. Kitabxanada cəmi 13 nəfər kitabxanaçı çalışırdı.

1928-ci ildə kitab fondu və oxucuların çoxalması ilə əlaqədar kitabxanaya həmin binada yeni otaqlar ayrıldı. Kitabxananın bina imkanları xeyli yaxşılaşdı. Kitabxana öz fondunu yerləşdirmək və oxuculara münasib xidmət etmək imkanı qazandı.

20-ci illərdə Milli Kitabxana fondunun zənginləşdirmək üçün mühüm nailiyyətlər əldə etməyə müvəffəq oldu. 1923-cü ildən Azərbaycan, 1924-cü ildən isə SSRİ-də nəşr edilən kitablardan məcburi nüsxələr almağa başladı. Kitabxananın məcburi nüsxələr alması onun fondunun ardıcıl, plana uyğun komplektləşdirilməsini təmin etdi. Kitabxana 20-ci illərdə milliləşdirilmiş kitablar və hədiyyələr hesabına öz fondunu komplektləşdirməyə milli ədəbiyyat fondunu zənginləşdirməyə və nadir kitablar fondu yaratmağa nail oldu. Bu dövrdə, kitabxananın maliyyələşdirilməsinin ilbəl artırılması kitabxananın maddi-texniki bazasının möhkəmləndirilməsinə və kadr potensialının artırılmasına şərait yaratdı. Dövlət kitabxananın büdcəsinin artırılmasına xüsusi diqqət yetirirdi. Kitabxananın büdcəsi 1925-1926-cı illərdə 21.680 manata, 1926-1927-ci illərdə 25360 manata, 1927-1928-ci illərdə 3544 manata, 1930-cu ildə 56000 manata, 1931-ci ildə isə 89763 manata çatdırılmışdı.

Kitabxananın maliyyələşdirilməsinin ilbəl artırılması, SSRİ-dən və respublikadan daxil olan məcburi nüsxələrin qaydaya salınması, kitabxanaya bağışlanan kitab kolleksiyalarının çoxalması kitabxana fondunun artımına şərait yaratdı. Kitabxana fondunun dinamik inkişafını izləmək üçün aşağıda rəqəmlərə diqqət yetirək. Kitabxananın fondunda 1923-cü ildə 20441 kitab, 1925-ci ildə 51600 kitab, 1930-cu ildə 400000 artıq kitab olmuşdur. Cəmi 7 il müddətində kitabxana fondu 20 dəfəyə qədər artmışdır. O dövr üçün bu olduqca böyük rəqəm idi.

Kitab fondu ilə yanaşı olaraq kitabxana öz fondunu qəzet və jurnallarla da zənginləşdirirdi. Kitabxana respublikada nəşr

edilən bütün mərkəzi qəzetləri və SSRİ-də nəşr edilən bütün mərkəzi qəzetləri əldə etməyə müvəffəq olmuşdu. Kitabxanada yaranan jurnal fondu daha zəngin idi. Respublikanın bütün elm adamları bu fondan istifadə etməyə üstünlük verirdilər. Kitabxana 20-ci illərin axırlarında SSRİ-də nəşr edilən jurnallarla yanaşı 50 adda xarici jurnal alırdı ki, bu da onun beynəlxalq əlaqələrinin genişlənməsi üçün şərait yaradırdı.

Milli Kitabxananın fəaliyyətində oxuculara xidmət işinin təşkili, onların sorğu və tələbatının ödənilməsi də ön planda olmuşdur. 20-ci illərin əvvəllərində kitabxananın oxucu dairəsinin formalaşması, onların tərkibinin müəyyənləşdirilməsi, xidmətin forma və üsullarının tənzimlənməsi müəyyən mübahisələrə səbəb olsa da kitabxana fəal oxucuların, yaradıcı ziyalıların məsləhəti və köməyi ilə bu işin öhdəsindən gəlməyə müvəffəq oldu. Kitabxana 20-ci illərin əvvəllərindən abonement vasitəsi ilə oxuculara xidmət edirdi. Kitabxanaya oxucuların intensiv axını başlamışdı. Oxucular sırasında fəhlələr, kəndlilər, yuxarı sinif şagirdləri, tələbələr, ziyalılar, alimlər və s. ixtisas sahibləri çoxluq təşkil edirdi. Müxtəlif zümrədən olan oxuculara xidmətin forma və üsullarını müəyyənləşdirmək üçün aparılan araşdırmalar, əldə edilən nəticələr, tövsiyələr kitabxananın işinə böyük uğurlar qazandırdı. Oxuculara xidmətin keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması onların miqdarının artmasına gətirib çıxardı. Kitabxananın 1923-cü ildə 1000 nəfərə qədər oxucusu, 1925-ci ildə 3193 nəfər oxucusu var idisə, onların sayı 1930-cu ildə 5638 nəfərə çatdı. Oxuculara xidmət işində böyük keyfiyyət dəyişiklikləri baş vermiş, oxucuların mütaliəsinə rəhbərlik, fərdi və bibliografik xidmət sahəsində ilk addımlar atılmağa başlanmış kitabxanalararası abonementdən istifadə qaydaya salınmışdı. 20-ci illərdə kitabxana respublika kitabxanalarının elmi-metodik mərkəzinə çevrilmiş, kitabxanaşünaslığa dair ilk elmi-metodik əsərlər, bibliografik göstəricilər tərtib edilməyə başlamışdı. Kitabxananın tərtib etdiyi bibliografik göstəricilər:

“Şərq incəsənəti”, “Şərqdə qadın hərəkəti”, “Qafqaz xalqları”, “Şərqə dair kitablar” və s. ciddi maraq doğururdu.

Beləliklə, 20-ci illər Milli Kitabxananın həyatında dönüş mərhələsi olmuşdur. Çətin və mürəkkəb olan bu mərhələdə kitabxananın əsası qoyulmuş, təşəkkül tapıb inkişaf etmiş, maddi-texniki bazası möhkəmlənmiş Azərbaycan qızıl fondu olan kitabxana fondu yaradılmış, məlumat-axtarış sistemi yaranmış, kitabxananın strukturunda elmi əsaslara söykənən dəyişiklik aparılmış, geniş oxucu dairəsi formalaşmışdır.

Qısa zaman kəsiyində cəmişi səkkiz ildə kitabxananın fondu 10 dəfədən çox, oxucuları 4 dəfə, kitab verilişi isə 4 dəfədən çox artaraq böyük elm və mədəniyyət məbədgahına çevrilmişdir.

3.2. Milli kitabxana XX əsrin 30-cu illərində

30-cu illərdə Sovet hakimiyyətinin ilk illərində və bərpə dövründə savadsızlığın ləğvi, xalq maarifinin inkişafı, ali məktəblərin və elmi müəssisələrin yaradılması yeni yüksək səviyyəli oxucu kontingentinin formalaşması qarşıda böyük vəzifələr qoymuşdu. Kitabxana kütləvi oxucularla yanaşı olaraq, elmi-tədqiqat institutunun alimlərinə, ali məktəblərin professor-müəllim heyətinə, tələbələrə xidmət etməli idi. Bütün bunlar isə Milli Kitabxanada oxuculara xidmət işinin yenidən qurulmasını, xidmət prosesinə yeni iş forma və metodlarının tətbiqini, xidmət prosesinin keyfiyyətə yeni səviyyəyə qaldırılmasını tələb edirdi.¹

Həmçinin ölkədə gedən sinfi mübarizənin dərinləşməsi kitabxana işinin siyasiləşməsini və ideoloji təbliğat işi ön plana çəkilməli idi.

30-cu illər həmçinin zəhmətkeşlərin mədəni quruculuq işlərinə daha intensiv səfərbər edilməsi, Azərbaycan cəmiyyəti üçün milli yaradıcı qüvvələrin meydana gəlməsi və inkişaf etməsi, zəhmətkeşlərin yeni inkişaf etmiş həyat uğrunda mədəni geriliyə qarşı mübarizəyə qoşulması dövrü kimi xarakterizə olunur. Bu dövr mədəniyyətimizin qızıl fondu olan Milli Kitabxananın fəaliyyətində də böyük dönüşün başlanması, kitabxana işinin daha da təkmilləşməsi, əhaliyə, xüsusilə kitabxanaya gələn yeni yüksək səviyyəli oxuculara xidmət sahəsində səmərəli keyfiyyət dəyişikliklərinin baş verməsi dövrü idi. Azərbaycan dövləti Milli Kitabxananın qarşısında duran, olduqca böyük həyatı əhəmiyyət daşıyan vəzifələrin həlli üçün kitabxananın maddi-texniki bazasının güclənməsinə, fondunun daha qiymətli nəşrlərlə komplektləşdirilməsinə, oxuculara xidmət prosesində yeni, daha müntəzəm metodların tətbiqinə, kadr potensialının daha da təkmilləşməsinə xüsusi diqqət yetirirdi. Kitabxana işinə dair qəbul edilmiş bir çox dövlət sənədlərində bu məsələlərin həllinə ciddi qayğı göstərilirdi.

Hər şeydən əvvəl 30-cu illərdə kitabxananın maddi-texniki bazasının yüksəlməsində dövlət büdcəsinin ilbəl artması olduqca böyük əhəmiyyət kəsb etdi. Aşağıdakı rəqəmlərə diqqət yetirək: 1930-cu ildə – 56000 manat, 1935-ci ildə – 218500 manat ayrılmış, bu rəqəm 1940-cı ildə – 359760 manata çatmışdı.¹

Bu rəqəmlərdən göründüyü kimi, 30-cu illərdə kitabxananın büdcəsi beş dəfədən çox artmışdır. Kitabxananın işçilərinin sayı isə 30-cu illərdə iki dəfədən çox artaraq 70 nəfərə çatmışdı ki, bunların da 50 nəfəri bilavasitə kitabxanaçılar idi. Kitabxanaçı kadrların tərkibində də böyük keyfiyyət baş vermiş, kitabxanaçı kadrlar sırasında orta və ali təhsilli kitabxanaçıların sayı çoxalmışdı.

¹ Xələfov A. Sovet Azərbaycanında kitabxana işinin tarixindən. B., 1960, 178 s

¹ Xələfov A. Sovet Azərbaycanında kitabxana işinin tarixindən. B., 1960, 178 s

30-cu illərdə Milli Kitabxananın fəaliyyətində oxuculara kitabxana xidmətinin təşkili mühüm dövlət əhəmiyyətli bir məsələyə çevrilmişdi. Kitabxana oxucularının say tərkibinin dəyişməsi və təhsil səviyyəsinin yüksəldilməsi ilə əlaqədar olaraq onların tələb və sərəğularının məzmununda da böyük keyfiyyət dəyişikliyi baş vermişdi. Kitabxananın oxucuları sırasında alimlərin, elmi-tədqiqat müəssisələri işçilərinin, yaradıcı ziyalıların, ali məktəb tələbələrinin sayı artmışdı. Yəni oxuculara xidmət yeni iş formaları və metodları tələb edirdi.

30-cu illərdə kitabxana oxucularının miqdarı demək olar ki, 2 dəfə artmışdı. Əgər kitabxana 1930-cu ildə 3323 nəfər oxucuya xidmət etmişdisə, 1935-ci ildə 6585 nəfər, 1940-cı ildə 8800 nəfər olmuşdu. Kitabxana oxuculara abonement və qiraət zalları ilə yanaşı kitabxanalararası abonement və filiallar vasitəsi ilə də xidmət edirdi. 1940-cı ildə kitabxanalararası abonement vasitəsi ilə 800 artıq oxucuya xidmət edilmişdi.

30-cu illərdə Milli Kitabxanada oxucularının sayının artması və oxuculara səmərəli xidmət göstərilməsi kitab verilişinin sürətlə artmasına əhəmiyyətli təsir göstərmişdi. Əgər kitabxana 1930-cu ildə oxuculara 60554 nüsxə kitab vermişdisə, bunların sayı 1938-ci ildə 77.173 nüsxəyə, 1940-cı ildə isə 150.000 nüsxəyə çatmışdı. Kitab verilişinin iki dəfə artması kitabxana kollektivinin böyük və müəssisə kimi işi hesabına başa gəlmişdi.

30-cu illərdə respublikada sinfi mübarizənin kəskinləşməsi cəmiyyət daxilində siyasi gərginliyin artmasına, cəmiyyətdə siyasiləşmənin güclənməsinə səbəb olmuşdu. Bu mübarizədə kitabxanalar yaxından iştirak etməyə, siyasi ədəbiyyatla aparılan işi gücləndirməyə, kitabxanaları siyasi ədəbiyyatla təkmilləşdirməyə və siyasi ədəbiyyatın təbliğini ön plana çəkməyə vadar edilirdi. Milli Kitabxana bu işdə öncül mövqe tutmaqla partiya və hökumətin bu sahədə olan qərar göstərişlərini yerinə yetirir və respublika kitabxanalarının elmi-metodik mərkəzi kimi metodik sənədlər hazırlayıb rayon və kənd kitab-

xanalarına göndərirdi. Həmçinin Milli Kitabxanada 1932-ci ildə məsləhət bürosu yaradılmış, büronun tərkibinə 16 nəfər elmi işçi daxil edilmişdi. Büronun tərkibinə daxil olan professorlar müəyyən vaxtlarda oxucuların suallarını cavablandırır, onlara elm və mədəniyyətin müxtəlif sahələrinə dair məsləhətlər verirdilər.

Milli Kitabxana 30-cu illərdə böyük kütləvi mədəni-maarif və siyasi tərbiyə işləri aparırdı. Oxucu konfransları, kitab sərgiləri, görkəmli şəxslərlə görüşlər keçirilməsi və oxucuların belə tədbirlərdə iştirakı müntəzəm xarakter almışdı.

30-cu illərdə Milli Kitabxananın fəaliyyətində gözəçarpan işlərdən biri də kitabxananın kitabxanaşünaslıq, biblioqrafiyaşünaslıq sahəsində elmi-metodik mərkəzə çevrilməsi olmuşdur. Kitabxanada kadr potensialının güclənməsi onun elmi-metodik mərkəzə çevrilməsi üçün şərait yaratmışdı. Kitabxanada bu mühüm işin həyata keçirilməsində 1936-cı ildə yaradılmış kitabxanaşünaslıq kabinetinin böyük rolu olmuşdur. Bu kabinet kitabxanaşünaslığın ilk elmi mərkəzi idi. Kabinetin qarşısında respublika kitabxanalarının iş təcrübəsinin öyrənilib ümumiləşdirilməsi və yayılması, kitabxanaşünaslıq və biblioqrafiyaya dair araşdırmalar aparmaq, metodik vasitələr, tövsiyələr hazırlamaq və kitabxanalara metodiki rəhbərlik etmək vəzifəsi qoyulmuşdu.

Kitabxanaşünaslıq kabinetini həmçinin Maarif Komissarlığının kitabxana şöbələrində çalışan kitabxanaçılar üçün vaxtaşırı ixtisasartırma kursları təşkil edirdi. Kabinet öz fəaliyyəti dövründə kütləvi kitabxanalar üçün onluq təsnifat cədvəlini 9 çap vərəqi həcmində çap etmiş, kitabxana texnikasına aid 9 adda uçot-hesabat forması tərtib etmişdi.

Kabinet həmçinin Bakı Kitabxanaçılıq Texnikumunun tələbələri və vaxtaşırı təşkil edilən qısamüddətli kursların dinləyiciləri üçün kitabxana işinin müxtəlif sahələrinə dair rus dilində ədəbiyyat tərcümə etməyə müvəffəq olmuşdur. Çox təəssüf ki, fəaliyyət göstərdiyi iki il müddətində olduqca əhə-

miyyətli işlər görməsinə baxmayaraq kabinə 1939-cu ildə Məarif Nazirliyinə verildi və çox keçməmiş öz fəaliyyətini dayandırdı. Milli Kitabxana 30-cu illərin sonu – 40-cı illərin əvvəllərində yeni həyat quruculuğunun yaradıcılıq coşğunluğunu, eləcə də o illərin ictimai həyatının dərin ziddiyyətlərini yaşayaraq çətin şəraitdə fəaliyyət göstərmək məcburiyyətində qalmışdır.

Beləliklə, 30-cu illər Milli Kitabxananın tarixində olduqca əlamətdar illər olmuşdur. Məhz bu illərdə kitabxananın maddi-texniki bazası möhkəmlənmiş, kitabxana fondu həm kəmiyyət, həm də keyfiyyətə inkişaf edib təkmilləşmiş, oxuculara xidmətin təşkili işində yeni forma və üsullar meydana gəlmiş, oxucuların tərkibində böyük keyfiyyət dəyişikliyi baş vermişdir.

30-cu illərdə kitabxananın apardığı böyük elmi-metodik və kütləvi işlər, oxuculara kitabxana xidmətinin günün tələbləri səviyyəsinə qaldırılması, respublika elminə, mədəniyyətinə, təhsilinə əvəzsiz xidmət göstərməsi onun Milli Kitabxana, Dövlət Kitabxanası kimi formalaşmasını təmin etmişdir.

Azərbaycan sovet hökuməti kitabxananın fəaliyyətini olduqca yüksək qiymətləndirir, yeganə dövlət kitab saxlayıcısı kimi onun fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsinə və nüfuzunun qaldırılmasına böyük diqqət yetirirdi. 1939-cu ildə kitabxanaya xalqımızın böyük oğlu, görkəmli filosof, dramaturq, ictimai xadim M.F.Axundovun adının verilməsi bu dediklərimizə parlaq sübutdur.

3.3. Milli kitabxana XX əsrin 40-cı illərində

30-cu illərin axırında Milli Kitabxana öz inkişafının yeni böyük inkişaf mərhələsinə, kitabxana fəaliyyətində daha dərin keyfiyyət dəyişikliklərinin baş verməsi mərhələsinə qədəm qoymuşdu. Belə bir şəraitdə 1941-ci il iyun ayının 22-də faşist

Almaniyası qəflətən SSRİ-nin üzərinə hücumə keçdi. Böyük Vətən müharibəsi başlandı. Müharibənin ilk günlərindən başlayaraq bütün ölkə faşist ordusunun hücumunu dəf etmək üçün ayağa qalxdı. Bütün sovet xalqı, dövlət müəssisələri, o cümlədən mədəni-maarif müəssisələri partiyanın “Hər şey cəbhə üçün, hər şey qələbə üçün” çağırışına qoşuldu.¹

M.F.Axundov adına Milli Kitabxana öz işini müharibənin qarşıya qoyduğu vəzifələri yerinə yetirmək uğrunda mübarizəyə həsr etdi. Elə müharibənin ilk günlərində kitabxana əməkdaşlarının mitinq keçirildi. Mitinq bütün qüvvələri qələbə uğrunda mübarizəyə həsr etməyi qərara aldı.

Milli Kitabxana respublika zəhmətkeşlərinə vətənpərvərlik hissləri aşılamaq, xalqımızın qəhrəman keçmişinə, sovet ordusunun hərbi müvəffəqiyyətlərinə, cəbhədə və arxada göstərilən qəhrəmanlıqlara dair ədəbiyyatı təbliğ etmək, əhalinin hərbi biliklərə yiyələnməsinə kömək etmək, hərbi müdafiə ədəbiyyatını yaymaq, xalq təsərrüfatının müdafiə sənayesinin inkişaf etdirilməsinə, əhaliyə yeni ixtisaslara yiyələnməkdə kömək etmək kimi mühüm vəzifələri həyata keçirirdi. Kitabxana həmçinin oxucuların ideya-siyasi tərbiyəsinə, dövlət qərarlarının və göstərişlərinin təbliğinə, sovet məlumat bürosunun xəbərlərinin vaxtında oxuculara çatdırılmasına xüsusi diqqət yetirirdi.

Milli Kitabxana müharibə şəraiti ilə qarşıya çıxan hər cür çətinliklərə baxmayaraq ənənəvi fəaliyyətini müvəffəqiyyətlə davam etdirirdi. Kitabxana fondunun komplektləşməsi, xüsusi ilə müharibə ilə bağlı ədəbiyyat alınması, oxuculara xidmət işinin yaxşılaşdırılmasına yeni iş forma və üsullarından istifadə edilməsinə xüsusi diqqət yetirirdi. Belə ki, müharibənin ağır şəraitinə baxmayaraq kitabxana 1941-1945-ci ildə 233.240 nüsxə kitab almağa müvəffəq olmuş, 40 mindən artıq oxucuya xidmət etmiş, onlara bir milyon nüsxədən artıq kitab və dövri

¹ M.F.Axundov adına Respublika Kitabxanası - 40 il. B., 1963, 34 s.

mətbuat vermişdir. Mühəribə illərində kitabxanaların fəaliyyətində ən mühüm yerlərdən birini döyüşən orduya ədəbiyyat göndərmək və Bakıda yerləşən hərbi hospitallarda müalicə olunan əsgərlərə xidmət etmək işi də mühüm yer tutmuşdur. Kitabxana bu illərdə bir hərbi hospitalı hamiliyə götürmüş, həmçinin bir neçə hospitallarda kitabla xidmət etmişdir. Hospitalara kitab və dövrü mətbuatla xidmət etmişdir. Həmçinin mühəribə illərində kitabxananın kollektivi döyüşən orduya və hərbi hospitalara maddi yardım göstərməsi də diqqətə layiqdir.

Böyük Vətən müharibəsi illərində Milli Kitabxana kollektivinin fədakar əməyi dövlət tərəfindən yüksək qiymətləndirilmiş, kitabxananın 20 nəfərdən artıq işçisi Böyük Vətən müharibəsində (1941-1945-ci illər) "Rəşadətli əməyinə görə" medalı ilə təltif edilmişdir.

Böyük Vətən müharibəsi qələbə ilə başa çatdıqdan sonra xalqımız dinc quruculuq dövrünə qədəm qoydu. Ölkəmizin qarşısında müharibənin vurduğu böyük zərərləri aradan qaldırmaq xalq təsərrüfatını bərpa və inkişaf etdirmək, elm, təhsil və mədəniyyətin bütün sahələrində aparılan geniş quruculuq işlərində yaxından iştirak etmək vəzifəsi qoyulmuşdu.

Mühəribədən sonrakı bərpa və quruculuq illəri Milli Kitabxananın qarşısında müharibə illərində həlli mümkün olmayan problemlərin kitabxananın maddi-texniki bazasının möhkəmləndirilməsi, yeni əvadanlıqla təmin edilməsi, kitabxana fondunun dövrün tələblərinə, kitabxananın ətrafında formalaşan oxucuların sorğularına uyğun təkmilləşdirməsi, kitabxana kataloqlarının və digər soraq-məlumat aparatının qaydaya salınması, yeni daha ixtisaslı, peşəkar kadrlarla təmin edilməsi, kitabxananın elmi-metodiki mərkəz səviyyəsinə qaldırılması və s. mühüm vəzifələr qoyulmuşdu. Kitabxana ilk növbədə fonda daxil olmuş, lakin kitabxana qaydası ilə işlənməmiş kitabları nəzərdən keçirdi, onu oxucuların istifadəsi üçün tam hazır vəziyyətə gətirməyə nail oldu. Kitabxana məcburi nüsxələrin alınmasını qaydaya salmaq üçün ittifaq təşkilatlarına müraciət

etdi. 1948-ci ildən başlayaraq SSRİ-də rus dilində nəşr edilən kitabların alınması qaydaya salındı. Kitabxana Azərbaycan dilində fondun komplektləşməsi üçün bir sıra ciddi tədbirlər həyata keçirdi və 40-cı illərin sonlarında bu məsələ demək olar ki, öz həllini tapdı. Kitabxanada soraq-məlumat fondunun yaradılması üçün mühüm tədbirlər görüldü. Fond yeni soraq-məlumat ədəbiyyatı ilə bibliografik nəşrlərlə təkmilləşdi. SSRİ milli kitabxanalarından xeyli soraq-məlumat ədəbiyyatı gətirildi və soraq məlumat şöbəsi müxtəlif ixtisaslara malik yüksək səviyyəli kadrlarla təmin edildi. Həmçinin kitabxananın elmi-metodik fəaliyyəti qaydaya salındı. Kitabxana bibliografik göstəricilərin nəşrini genişləndirməyə başladı.

Hər şeydən əvvəl Milli Kitabxana öz fondunu qaydaya saldı. Fond köhnəlmiş, öz əhəmiyyətini itirmiş kitablardan təmizləndi. Kitabxana məcburi nüsxələrlə komplektləşməyi qaydaya salınmaqla yanaşı zəruri kitabların yeni nüsxələrinin və nadir kitabların alınmasına xüsusi diqqət yetirirdi. Kitabxana müharibədən sonrakı 4 il müddətində 800 min nüsxə ədəbiyyat almağa müvəffəq olmuşdu. Kitabxana fondu 1950-ci ildə 1 milyon 900 min nüsxəyə çatdırılmışdır ki, bu da 1945-ci ildən xeyli çox idi. Respublikamızda elmin təhsilin inkişafı və texniki tərəqqi ilə əlaqədar formalaşan yeni oxuculara xidmət üçün kitabxananın məlumat bibliografiya işini yenidən qurmaq, informasiya xidmətinin daha da təkmilləşdirmək məqsədi ilə 1946-1951-ci illərdə kitabxananın kataloq sistemi ciddi redaktə edilmiş kataloqlar kitabxanaya yeni daxil olan kitabların kartotekaları ilə zənginləşmişdi. Xüsusilə sistemli kataloqun ictimai-siyasi, tarix, fəlsəfə, iqtisadiyyat, ədəbiyyatşünaslıq, incəsənət və s. şöbələri yenidən qurulmuşdu. Mühəribədən sonrakı illərdə ən böyük yeniləşmə oxuculara xidmət sahəsində baş verdi. Bu əsasən kitabxana oxucuları sırasında elmi-tədqiqat müəssisələri işçilərinin, alimlərin, mütəxəssislərin, mühəndislərin və idarəetmə orqanlarının işçiləri ilə əlaqədar idi. Kitabxananın mühəribədən sonrakı fəaliyyəti göstərir ki, bu illər

kitabxana oxucularının miqdarca artdığı, tərkibinin keyfiyyətcə təkmilləşdiyi illər olmuşdur. Kitabxana 6 il müddətində 40 minə yaxın oxucuya xidmət etmiş, hər il orta hesabla oxuculara 300 mindən artıq ədəbiyyat vermişdi. Oxucuların tərkibində də keyfiyyət dəyişikliyi baş vermişdi. Əgər 1948-ci ilə qədər kitabxananın oxucularının əksəriyyətini ali və orta ixtisas məktəblərinin tələbələri təşkil edirdisə, 1950-ci ildə oxucuların 35 faizi elmi-tədqiqatla məşğul olan oxucular olmuşdur. Mühəribədən sonrakı illərdə kitabxananın fəaliyyətində elmi-metodik, nəşriyyat və kütləvi işlərin aparılması geniş vüsət almışdı. Bu da bilavasitə oxuculara xidmətin keyfiyyətinə əhəmiyyətli təsir göstərirdi. Kitabxana 40-cı illərin axırlarında 150 mövzu sərgisi, 100 yeni kitabların sərgisini təşkil etmiş, 50 kütləvi tədbir, oxucu konfransları, bibliografik icmallar həyata keçirilmiş, oxuculara verilən məsləhətlərin, tərtib edilən tövsiyələrin miqdarı 2 dəfədən çox artmışdı.

Milli Kitabxana 1943-1950-ci illərdə oxuculara 80 min şifahi və 150 yazılı məlumat vermiş, 180 tövsiyə siyahısı tərtib etmişdi. Kitabxananın yeni məlumat bülleteni buraxması oxuculara xidmət işinin keyfiyyətinə müsbət təsir göstərirdi. Kitabxana təkcə 1951-ci ildə məlumat bülletenin 11 nömrəsini buraxmağa müvəffəq olmuşdu. 40-cı illərin axırında kitabxananın fəaliyyətində idarə və təşkilatlara yeni kitablar haqqında yazılı məlumat vermək və elmi işçilərə fərdi xidmət göstərmək kimi yeni işlər böyük əhəmiyyət kəsb etdi. Kitabxananın fəaliyyətində elmi-metodik işin daha da canlanması prosesi baş verdi. 1948-ci ildə kitabxananın strukturuna yeni şöbə – “Kitabxanaşünaslıq və tövsiyə bibliografiyası kabinəsi” daxil edildi. Tezliklə kitabxanaşünaslığın müxtəlif sahələrinə dair elmi araşdırmalar aparmağa, tövsiyə bibliografik materialları hazırlamağa və kitabxananın böyük şöbələrində aparılan elmi işləri mərkəzləşdirməyə müvəffəq oldu. Kabinə təkcə 1949-1950-ci illərdə rayon və şəhər kütləvi kitabxanalarına 35 metodik məktub göndərmiş, 15-dən artıq elm və mədəniyyət xadimlərinin,

görkəmli yazıçı və şairlərin bibliografiyasını hazırlamağa müvəffəq oldu. Kitabxana həmçinin kitabxanaşünaslığın və bibliografiyanın nəzəri və metodik məsələlərinə dair konfranslar və seminarlar keçirməyə başlamışdır ki bu da respublikada kitabxanaşünaslıq elminin inkişafına müsbət təsir edirdi.

Beləliklə, 40-cı illərin sonları kitabxananın həyatında bərpa və inkişaf illəri kimi özünü doğrultdu.

Ölkəmizdə müharibədən sonrakı beşillik dövründə M.F.Axundov adına Milli Kitabxana müharibədən doğan nöqsanları, çatışmazlıqları aradan qaldırdı, kitabxananın normal iş ritmini bərpa və inkişaf etdirməyə müvəffəq oldu. Bütün zəruri şəraitin yaradılması kitabxananın 50-60-cı illərdə daha səmərəli fəaliyyəti üçün zəmin hazırladı.

3.4. Milli kitabxana XX əsrin 50-60-cı illərində

XX əsrin 50-60-cı illərində Milli Kitabxana ölkəmizdə elmin, təhsilin, mədəniyyətin inkişafı fonunda daha da təkmilləşdi, maddi-texniki bazası möhkəmləndi. İlbtəbib kitabxanaya ayrılan dövlət vəsaitinin artırılması kitabxana fondunu daha ardıcıl və daha məqsədyönlü komplektləşdirməyə, kitabxanaya ölkə daxilindən və xarici ölkələrdən nadir kitablar almağa, qiymətli soraq-məlumat ədəbiyyatı əldə etməyə şərait yaratdı. Kitabxananın daha müasir avadanlıqlarla təmin edilməsi, yeni texniki vasitələri əldə etməsi onun simasını tamamilə dəyişmiş, kitabxananın oxu zallarında oxucular üçün əlverişli şərait yaratmışdı. Kitabxananın fondunda Azərbaycan dilində ədəbiyyatın azlığını nəzərə alan kitabxana fondunun təkmilləşdirilməsi üçün yeni layihə hazırlamış, fondada olmayan kitabların siyahısını tərtib etmiş və bu işi yerinə yetirmək üçün işçi qrupu

ayırırmışdı.¹ 50-60-cı illərdə kitabxana fondunun komplektləşməsinə nəzərdən keçirmək üçün rəqəmlərə diqqət yetirək.

Əgər 1950-ci ildə Milli Kitabxananın fondunda bir milyona yaxın ədəbiyyat var idisə, 1960-cı ildə bu rəqəm 2584424 yüksəlmişdi. Kitabxananın Azərbaycan dilində kitab fondunun artımı isə 1950-1959-cu illərdə 14000 nüsxə artaraq 1960-cı ildə 70 min nüsxədən artıq olmuşdur. 50-60-cı illərdə "Azərbaycan kitabı" arxiv fondunun fəaliyyətində də canlanma baş vermiş, fonda hər il orta hesabla 1400 adda kitab daxil olmuşdur.² Kitabxana oxucularının xarici dillərdə kitab almağa diqqəti artmışdı. Hər il kitabxanaya 1000 nüsxədən artıq xarici dildə kitab alınır ki, bunun da 90-95% Avropa dillərində idi. 50-60-cı illərdə kitabxananın fəaliyyətində ən böyük dönüş oxuculara xidmət sahəsində baş vermişdir. Kitabxana fondunun daha da təkmilləşdirilməsi, kitabxananın kadr potensialının keyfiyyətə yüksəlməsi, oxuculara xidmətin təşkili üçün yeni filialların, şöbələrə yaranması, kitabxananın məlumat-bibliografiya şöbəsinin işinin canlanması bu mühüm işin daha uğurla inkişafını təmin etmişdi. Oxuculara xidmətin təşkilində kitabxanalararası abonement şöbəsinin fəaliyyətinə də diqqətə layiq idi. Fikrimizə aydınlıq gətirmək üçün rəqəmlərə müraciət edək. Əgər 1950-ci ildə kitabxananın fondunda 856209 kitab var idisə, bunların sayı 1953-cü ildə 1324767 nüsxəyə çatmışdı. Təxminən kitabxananın fondu 468498 nüsxə artmışdı. Oxuculara xidmətin təşkilində də ciddi dönüş yaranmışdı. Kitabxananın oxucularının miqdarı artmaqla yanaşı oxuculara verilən kitabların sayı da əhəmiyyətli dərəcədə artmışdı. Oxucuların tərkibində də böyük keyfiyyət dəyişiklikləri baş vermişdi. Kitabxananın oxucuları sırasına akademiklərin, elmlər doktor-

larının, professorların, elmlər namizədlərinin miqdarı əhəmiyyətli dərəcədə artmışdı.

Əgər 1950-ci ildə kitabxana 5480 nəfər oxucuya xidmət etmiş, onlara 322000 adda kitab verilmişdi. Bu rəqəm müvafiq olaraq 1959-cu ildə 7221-ə, kitab verilişi isə 412199 nüsxə olmuşdur. Beləliklə, 1951-1959-cu illərdə Milli Kitabxana 63253 oxucuya xidmət etmiş, onlara 3657426 nüsxə kitab vermişdir. 60-cı illərdə kitabxana respublikada meydana gəlmiş iqtisadi böhrana baxmayaraq öz inkişaf tempini çətinliklə də olsa davam etdirmişdir. Həm kitab fondunun artımında, həm də oxuculara xidmət işinin təşkilində mühüm irəliləyişlər davam etmişdir. Kitabxana yeni açdığı filiallar vasitəsi ilə bilavasitə istehsalata xidmət etməyə başlamışdı. Kitabxana 1952-ci ildə Bakı Neftayırma Zavodunda, 1953-cü ildə Qaracuxur Mədəniyyət sarayında, 1954-cü ildə Neft Daşlarında, 1947-ci ildə Mingəcevirde filiallar təşkil etməyə müvəffəq olmuşdur.

60-cı illər Milli Kitabxananın fəaliyyətində beynəlxalq əlaqələrin getdikcə möhkəmləndirilməsi illəri kimi xarakterizə olunur. Kitabxana 1964-cü ildə SSRİ-nin 63, dünyanın isə 6 kitabxanası ilə, o cümlədən Avstriya, Fransa, AFR və s. ölkələrlə beynəlxalq kitab mübadiləsi etmiş, mübadilə yolu ilə 10 mindən çox ədəbiyyat almışdı.

60-cı illərdə kitabxananın fəaliyyətində daha çox diqqəti cəlb edən bütün şöbələr in fəaliyyətindən qızıl xətt kimi keçən proses oxuculara kitabxana xidmətinin təşkilinin və kitabxananın elmi və bibliografik fəaliyyətinin ön plana çəkilməsi olmuşdur. Sanki kitabxana öz qarşısına, "hər şey oxucu üçün" vəzifəsini qoymuşdu. Hər şeydən əvvəl oxucunun informasiya tələbatının ödənilməsi ön plana çəkilmiş, oxucuların tələb və sorğularının tam ödənilməsi əsas məqsədə çevrilmişdi. Bunun üçün kitabxananın strukturunda dəyişikliklər aparıldı, ştat cədvəli yeniləşdi, yeni bölmələr yaradıldı. 60-cı illərin ikinci yarısında kitabxananın məlumat-bibliografiya şöbəsi "Diyarşünaslıq və milli bibliografiya" və "Soraq-bibliografiya" şöbə-

¹ Xələfov A.A. M.F.Axundov adına Azərbaycan Milli Kitabxanası 90 il elm və mədəniyyətin xidmətində. B.,2013, 64 s.

² Xələfov A.A. M.F.Axundov adına Azərbaycan Milli Kitabxanası 90 il elm və mədəniyyətin xidmətində. B.,2013, 64 s.

lərinə çevrildi. "Diyarşünaslıq və milli bibliografiya" şöbəsinin yaradılması azərbaycanşünaslığın inkişafına, milli şüurun formalaşmasına, Azərbaycana aid yeni bibliografik göstəricilərin yaranmasını təmin etdi. Yeni şöbələrin yaranması oxucuların informasiya tələbatının ödənilməsində də yeni mərhələ oldu. Belə ki, kitabxana 1966-cı ildə oxuculara 6436, 1970-ci ildə isə 23092 bibliografik arayış vermişdi.

1960-cı ildə Milli Kitabxananın tarixində olduqca əlamətdar bir hadisə baş verdi. Kitabxana uzun illərdən bəri gözlədiyi yeni binaya köçdü. Yeni binanın istifadəyə verilməsi kitabxananın gələcək inkişafı üçün böyük perspektivlər açdı. Xalqımızın görkəmli memarı akademik M.Hüseynovun layihəsi ilə tikilmiş bu bina keçmiş SSRİ-də ilk və əzəmətli, Azərbaycan memarlığının son nailiyyətlərindən biri, yüksək arxitektura malik qiymətli bir abidə idi. 8730 kv. metr sahəsi olan bu nəhəng bina 25 milyon nüsxədən artıq kitab üçün nəzərdə tutulmuşdu. Kitabxanada ümumi oxu zalı ilə yanaşı bir neçə ixtisaslaşdırılmış oxu zalları var idi. Bu zallarda eyni zamanda 750 oxucunun istifadə etmək imkanı var idi. Kitabxananın yeni binaya köçməsi onun oxuculara fərdi xidmət etmək imkanını artırırdı. Müxtəlif qrup oxuculara xidmət etmək üçün kitabxanada 11 şöbə, 6 bölmə yaradılmışdı. Kitabxana işçilərinin sayı 235 nəfərə çatmışdı.

Beləliklə, 60-cı illərdə Milli Kitabxana 50-ci illərdə əldə edilmiş elmi-metodik uğurlara söykənərək kitabxanaşünaslığın elmi mərkəzi kimi də formalaşmış, sanballı elmi-metodik əsərlər yaratmağa, elmi konfranslar, elmi seminarlar, metodik müəvirlər keçirməyə nail olmuşdu.

Milli Kitabxananın 1963-cü ildə nəşr etdirdiyi "Azərbaycan kitabı" (I cild 1780-1920-ci illər) monumental bibliografik əsər kimi kitabxananın elmi-tədqiqat fəaliyyətinə bir hədiyyə idi. 1963-cü ildə kitabxana Azərbaycan kitabının birinci cildinə daxil olmayan 500 kitab aşkar edib elmi dövriyyəyə daxil etmişdi. Kitabxana 60-cı illərdə kitabxanaşünaslığın ayrı-

ayrı sahələrinə – kitabxana tarixi, kitabxana fondu, kitabxana kataloqları, məlumat axtarış sistemləri, kitab tarixi və s. problemlərə dair tədqiqatlar aparmağa başlamışdı. Kitabxana respublika kitabxanalarına metodik rəhbərlik çərçivəsində qabaqcıl kitabxanaların iş təcrübəsini ümumiləşdirən elmi-metodik vəsaitlər də hazırlayıb nəşr etdirirdi.

3.5. Milli kitabxana XX əsrin 70-80-ci illərində

70-80-ci illər Milli Kitabxananın həyatında dönüş mərhələsi olmuşdur. XX əsrin 60-cı illəri SSRİ məkanında inkişaf etmiş sosializm illəri adlanmasına baxmayaraq, Azərbaycan iqtisadi inkişaf cəhətdən geridə qalmış respublikalardan biri hesab edilirdi. Respublikada baş verən bu iqtisadi gerilik ölkənin bütün sahələrinə təsir göstərmişdi. Mədəniyyət sahəsində, xüsusilə kitabxana işi sahəsində böyük tənəzzül baş vermiş, 500-dən artıq kənd kitabxana şəbəkəsi ləğv edilmişdi. Məhz belə bir ağır şəraitdə görkəmli dövlət xadimi Heydər Əliyev hakimiyyətə gəldi. ¹ Azərbaycan KP MK-nın plenumu 1969-cu ilin iyul ayında onu Mərkəzi Komitənin birinci katibi seçdi. Bununla da xalqımızın tarixində Heydər Əliyev dövrü, böyük dönüş mərhələsi başlandı. Bu mərhələdə iqtisadiyyat və mədəniyyətin bütün sahələrində olduğu kimi kitabxana işi sahəsində də böyük nailiyyətlər əldə edildi. 60-cı illərdə ölkə rəhbərliyinin səhvi üzündən ləğv edilmiş 500 kənd kitabxanası bərpa edildi. Bütünlükdə respublika kitabxana sisteminin təkmilləşdirilməsi və perspektiv inkişafı üçün tədbirlər həyata keçirildi.

Bu mərhələdə ölkəmizdə kitabxana quruculuğu sahəsində görülməli işlər bilavasitə ulu öndər Heydər Əliyevin müdrik rəhbərliyi ilə həyata keçirildiyindən Azərbaycanda kitabxana işinin inkişafında Heydər Əliyev mərhələsi kimi xarakterizə edi-

¹ Xələfov A.A.M.F.Axundov adına Azərbaycan Milli Kitabxanası 90 il elm və mədəniyyətin xidmətində.B.,2013, 64 s.

lir. Məhz bu mərhələdə respublikamızda xalq təsərrüfatının bütün sahələrinin inkişafı ilə yanaşı ölkədə elm, təhsil və mədəniyyətin bütün sahələrinin, o cümlədən kitabxana işinin inkişafına xüsusi dövlət qayğısı göstərilirdi. Heydər Əliyev döüüş mərhələsinin memarı və həyata keçirilməsinin təşkilatçısı idi.

Heydər Əliyevin bilavasitə rəhbərliyi ilə həyata keçirilən mədəni quruculuq tədbirləri içərisində kitabxana işi mühüm yer tutmuş və prioritet əhəmiyyət kəsb edən, cəmiyyətin mədəni həyatına təsir edən bir amilə çevrilmişdir. 70-80-ci illər həmçinin kitabxana işi sahəsində böyük islahatlar illəri olmuş, kitabxana işinin forma və məzmununda, kitabxana işinə rəhbərliyin təşkilati prinsiplərində, maliyyələşdirilməsində dərin islahatlar aparılmış, kitabxana işinin mərkəzləşdirilməsi həyata keçirilmişdir.

70-80-ci illərdə respublikamızın mədəni həyatında böyük yeniləşmə, dirçəliş baş vermiş, xalqımızın öz soy-kökünə, milli adət-ənənələrinə qayıtması prosesi geniş vüsət almışdı. Milli özünüdərk, milli mənlik şüurunun yeniləşməsi, milli ideologiyanın formalaşması bütün ideoloji müəssisələrin, o cümlədən kitabxanaların işinə ciddi təsir göstərmişdi. Kitabxanalar milli ədəbiyyat fondunu yeni ədəbiyyatla təkmilləşdirməklə bərabər, Azərbaycan ədəbiyyatının, Azərbaycan tarixinin, Azərbaycan mədəniyyətinin təbliği işini xeyli canlandırmağa, Azərbaycan kitabının təbliğini ön plana çəkməyə başlamışdılar. 70-80-ci illərdə respublikamızda kitabxana işinin daha da canlanmasında M.F.Axundov adına Azərbaycan Milli Kitabxanasının böyük rolu olmuşdur. Milli Kitabxana respublikamızın dövlət kitabxanası kimi dövlətin kitabxana siyasətinin həyata keçirilməsində yaxından iştirak etmiş, öz fəaliyyətində mühüm keyfiyyət dəyişikliyi etməyə müvəffəq olmuşdur. 70-80-ci illərdə Milli Kitabxananın işi daimi ulu öndərin diqqət mərkəzində olmuş, onun fəaliyyətinə dövlət qayğısı ön plana çəkilmişdi.

Milli Kitabxana 70-ci illərdə öz fəaliyyətində mövcud olan durğunluğu sürətlə aradan qaldırmağa müvəffəq oldu.

Məhz 70-ci illər kitabxananın həyatında sözün əsl mənasında dönüş dövrü oldu. Kitabxananın maddi-texniki bazasının yaxşılaşdırılması kitabxanaya ayrılan maliyyə vəsaitinin artırılması, yeni binanın müasir kitabxana avadanlığı ilə təchiz edilməsi, kitabxana fondunu yeni ədəbiyyatla təkmilləşdirməsi kitabxana işinin yeniləşməsinə təmin etmişdi. Kitabxana ilk dəfə olaraq kitab fondunu öyrənmək, fondda olmayan nadir kitabları, xüsusilə ölkəmizin tarixinə, ədəbiyyatına dair əsərlər əldə etmək üçün işçi qrupu yaratmış və 1000 nüsxəyə qədər nadir kitablar əldə etməyə müvəffəq olmuşdu. Kitabxana həmçinin Rusiyanın xarici ölkələrinin milli kitabxanalarının iş təcrübəsini, strukturunu, idarə edilməsi qaydalarını öyrənmiş və onların təcrübəsindən bəhrələnmişdir.

Milli Kitabxananın 70-ci illərdəki fəaliyyətində Sov.İKP MK-nın 1974-cü ildə qəbul etdiyi "Zəhmətkeşlərin kommunist tərbiyəsində və elmi-texniki tərəqqidə kitabxanaların rolunu artırmaq" haqqında qərarın yerinə yetirilməsi mühüm yer tutmuşdur. Bu qərarla kitabxanaların ideoloji, mədəni-maarif və məlumat funksiyaları müəyyənləşdirilmiş, kitabxananın mərkəzləşdirilməsi məsələsi irəli sürülmüşdü. Bu qərarın qəbulundan dərhal sonra Azərbaycan KP MK qərarı həyata keçirmək üçün "Kitabxana işi haqqında" xüsusi qərar qəbul etdi. Bu qərarla yerli hakimiyyət orqanlarına kitabxana işini yaxşılaşdırmaq, kitabxanaların mərkəzləşdirilməsini həyata keçirmək tapşırılmışdı. Qərarla yerlərdə mərkəzləşdirmə islahatının aparılması işi bilavasitə Azərbaycan Mədəniyyət Nazirliyinə tapşırılmışdı. Mədəniyyət Nazirliyi islahatın aparılmasının elmi-metodiki bazasının yaradılması işini Milli Kitabxanaya həvalə etmişdi. Kitabxana mərkəzləşdirmənin yerlərdə həyata keçirilməsini elmi-metodik və təlimat xarakterli vəsaitlər hazırlamaq və yerlərdə mərkəzləşmədə bilavasitə iştirak etmək məqsədi ilə kitabxananın elmi-metodiki şöbəsinin kadr potensialını gücləndirdi. Şöbənin işinə daha peşəkar kitabxana işçiləri qəbul edildi. Xüsusilə yerlərdə mərkəzləşmə işində bilavasitə iştirak

etmək üçün metodistlərin ezamiyyəti işini bir neçə dəfə artırdı. Respublikamızın 60-dan çox rayonlarında mərkəzləşmənin həyata keçirilməsində bilavasitə iştirak edən kitabxana əməkdaşlarının fəaliyyəti mərkəzləşmənin vaxtından əvvəl başa çatdırılmasında xüsusi əhəmiyyət kəsb etmişdir. Kitabxana kollektivinin üzvlərinin böyük əksəriyyəti yerlərə mərkəzləşdirməni həyata keçirmək üçün ezam edilmişdi. Respublika hökumətinin böyük səyi nəticəsində ölkədə kitabxanaların mərkəzləşdirilməsi vaxtından əvvəl başa çatdırıldı. Bu mühüm dövlət tədbirinin həyata keçirilməsində Milli Kitabxana yaxından iştirak etməklə böyük elmi-metodiki təşkilati işlər aparırdı. 1975-1980-ci illər ərzində mərkəzləşmə əsasən başa çatdırıldı. Mərkəzləşmə nəticəsində respublikada 3174 filialı olan 69 mərkəzləşmiş rayon kitabxana sistemi yaradıldı. Şəhərlərdə isə 11 filialı olan 8 mərkəzləşmiş sistem yaradıldı. Mərkəzləşmənin vaxtından əvvəl başa çatdırılmasında Milli Kitabxananın aparıcı və istiqamətverici müəssisə kimi rolu dövlət orqanları tərəfindən xüsusi ilə qiymətləndirildi.

70-ci illərdə ölkədə kitabxana işində aparılan böyük islahatlar, kitabxana xidmətinin yeni əsaslar üzərində qurulması, kitabxanalarda metodik işin təkmilləşdirilməsi və mərkəzləşdirmənin qarşıda qoyduğu vəzifələrin hərtərəfli təhlil edilib ümumiləşdirilməsi respublikada kitabxanalara elmi-metodik işin mərkəzi kimi Milli Kitabxananın qarşısında çox mühüm vəzifələr qoymuşdu. Bu vəzifələri yerinə yetirmək üçün Milli Kitabxana metodik şöbənin işini yenidən qurmali, MKS-rə rəhbərliyin yeni metod və üsullarını hazırlamali, yeni təlimatlar tərtib etməli və bu təlimatlarda nəzərdə tutulmuş işlərin yerinə yetirilməsini diqqət mərkəzində saxlamali idi.

Həmçinin Milli Kitabxananın qarşısında kitabxana işi və biblioqrafiyanın perspektiv planlarının hazırlanmasında, metodik və biblioqrafik işin əlaqələndirilməsində, qabaqcıl iş təcrübəsinin öyrənilib, ümumiləşdirilib yayılmasında, kitabxanaçı kadrların ixtisasının artırılmasında yaxından iştirak etmək vəzi-

fəsi dururdu. Kitabxana 70-ci illərdə və 80-ci illərin əvvəllərində qarşıda qoyulan bu mühüm vəzifələri yerinə yetirmək üçün bir sıra mühüm tədbirlər həyata keçirirdi. İlk növbədə kitabxananın elmi-metodiki şöbəsinin işi yenidən quruldu, yeni istiqamətlər müəyyənləşdirildi. Şöbənin kadr potensialı gücləndi, yeni kadrlarla təkmilləşdirildi. Rayon kitabxanalarına metodik kömək etmək məqsədi ilə ezamiyyələrin miqdarı 3 dəfədən çox artırıldı. MKS-lərə kömək məqsədi ilə təlimat-metodiki sənədlər toplusu hazırlanıb çap edildi. Hazırlanmış belə sənədlərə misal olaraq "Kitabxana və sorğu informasiya fondlarının məzmunca köhnəlmiş və fiziki cəhətdən yararsız nəşrlərdən təmizlənməsi və mühafizəsi haqqında təlimat", "MKS-lərin vəzifə təlimatı və ucot formalarına dair nümunəvi əsasnaməsi", "MKS-lərin illik iş planı sxemi və hesabatı" və s. nəşrləri və metodik məktubları göstərmək olar.

70-80-ci illərdə ölkədə gedən böyük iqtisadi və mədəni, mənəvi inkişaf dirçəliş Milli Kitabxananın işinə də müsbət təsir etmişdi. Kitabxana işinə Heydər Əliyevin qayğısı, xüsusilə Milli Kitabxananın işinə diqqəti kitabxananın fəaliyyətində ciddi dönüş yaratmışdı. Respublikada yaranan stabillik mədəniyyətə ayrılan vəsaitin ilbəil artırılması Milli Kitabxanaya öz işini zamanın tələblərinə müvafiq qurmağa şərait yaratmış, kitabxanaya öz fondunu zənginləşdirmək, yeni kitablarla komplektləşdirmək, qiymətli nadir kitablar, dublet nüsxələr əldə etmək imkanı vermişdi. Kitabxana dönüş illərində həm ittifaq həm də respublika kitab palatalarından məcburi nüsxələr almağı qaydaya salmış, bir çox şəxsi kitabxanalar almağa və nadir kitabları əldə etməyə nail olmuşdu. Kitabxana oxucuların tələbatını nəzərə alaraq xarici dillərdə də kitab almağa böyük diqqət yetirirdi. Bu işdə kitabxanaya kitabxananın kitab mübadiləsi bölməsi yaxından kömək edirdi görülən işlər nəticəsiz qalmırdı. Artıq kitabxananın kitab fondunda 80-ci illərin axırında 3 milyon jurnaldan artıq kitab var idi.

70-80-ci illərdə kitabxanaya ildə orta hesabla 300 mindən artıq çap məhsulu daxil olurdu. 70-80-ci illərdə kitabxana dövrü mətbuat fondunun genişlənməsinə də ciddi diqqət yetirilmişdi. 80-ci illərdə milli kitabxanaya orta hesabla 1670 adda rus dilində, 32 adda Azərbaycan dilində, 40 adda SSRİ xalqları dillərində 600 artıq adda 14 dildə xarici jurnallar daxil olmuşdu. Həmçinin kitabxana qəzetlərinin əldə edilməsinə və oxucuların istifadəsinə verilməsinə xüsusi diqqət yetirirdi. Belə ki, 80-ci illərinin əvvəlində kitabxana 74 adda Azərbaycan dilində, 51 adda SSRİ xalqları dilində 14 adda xarici dillərdə qəzet alırdı. Kitabxana 80-ci illərdə öz fondunu yeni nəşr formaları ilə də komplektləşdirməyə, kitabxana fondunu universallaşdırmağa xüsusi əhəmiyyət verirdi. 60-cı illərdə ayrıca şöbə kimi fəaliyyətə başlayan "Not-musiqi ədəbiyyatı" şöbəsi not-musiqi ədəbiyyatının formalaşmasında ciddi nailiyyətə müvəffəq oldu. Artıq 1985-ci ildə bu şöbənin fondunda 160989 nüsxə not-musiqi ədəbiyyatı 24888 qrammofon valları toplanmışdı.

70-ci illərdə kitabxanaya xarici dildə kitab oxuyan oxucuların sayının artması kitabxana fondunda xarici dildə yeni ədəbi-bədii və elmi-texniki ədəbiyyatla təkmilləşməsinə böyük ehtiyac duyulurdu. Odur ki, kitabxana xarici ədəbiyyat fondunun zənginləşməsinə xüsusi diqqət yetirirdi. 1970-ci ildən başlayaraq hər il kitabxanaya 3238 nüsxə kitab, 250 adda qəzet, 5661 adda jurnal 168 mikrofilm və mikrofax daxil olurdu. Bütün bunların nəticəsidir ki, 1985-ci ildə xarici ədəbiyyat fondunda 22 dildə 334559 nüsxə ədəbiyyat toplanmışdır ki, bunun da 89093 kitab, 193945 nüsxəsi isə mikrofilm və lent yazısı olmuşdur.

Əlbəttə, 70-ci illərdə kitabxana fondun zənginləşməsi sahəsində həyata keçirilən tədbirlər, kitabxananın oxucuya xidmət işinə olduqca mühüm təsir etmiş, kitabxananın daimi oxucularının miqdarı çoxalmış, oxucuların tərkibində işə böyük keyfiyyət dəyişikliyi baş vermişdir. Kitabxana oxucuları sırasında alimlərin, elmi işçilərin, müəllimlərin, aspirantların, yaradıcı ziyalıların sayı 2-3 dəfədən artmışdır. Oxucuların tər-

kiibində baş verən dəyişiklik kitabxananın elmi imicini xeyli yüksəltməklə onu daha çox məşhurlaşdırmışdır.

Milli Kitabxanaya bir oxucu kimi ziyalıların böyük axını başlamışdı. Onlar öz tədqiqatları və araşdırmaları üçün lazım olan ədəbiyyatı ancaq Milli Kitabxanada əldə etmək imkanına malik idilər. Bütün bunlar 70-80-ci illərdə kitabxana oxucularının miqdarının əhəmiyyətli dərəcədə artmasına səbəb olmuşdu.

Əgər Milli Kitabxanada 1970-ci ildə 25 mindən artıq oxucu var idisə onların miqdarı 1980-ci ildə isə 29 minə yaxın olmuşdur. Bu rəqəmlər o dövr üçün böyük nailiyyət hesab edilə bilər.

70-ci illərdə həm SSRİ-də, həm də beynəlxalq aləmdə Azərbaycanın nüfuzunun artması bir sıra xarici ölkələrlə Azərbaycanın mədəni əlaqələrinin genişlənməsi Milli Kitabxananın fəaliyyətinə də təsir artmış, Milli Kitabxana öz beynəlxalq əlaqələrini genişləndirməyə, kitab mübadiləsi aparmağa müvəffəq olmuşdur. Artıq kitabxana SSRİ-nin dünyanın 35 ölkəsi ilə əlaqə yaratmağa müvəffəq olmuşdu. Təkcə 1971-ci ildə sosialist ölkələrində 280 kitab göndərmiş, 59 kitab almışdı. İran və Türkiyəyə isə 845 kitab göndərmiş, 228 kitab almışdı.

Kitabxana həmçinin 1981-1985-ci illərdə xarici kitabxanalarla beynəlxalq abonement vasitəsi ilə əlaqələri genişləndirmişdi. Göstərilən dövrdə xarici abonementlərin 200 sorğusunu ödəmiş və onlara 28 kitab göndərmişdi.

70-80-ci illərdə Milli Kitabxananın kitabxanaşünaslıq, bibliografya və kitabşünaslıq sahəsində hələ 60-70-ci illərdə elmi mərkəzə çevrilməyə başlaması prosesi daha da dərinləşdirmişdi.

70-80-ci illərdə Milli Kitabxananın Bakı Dövlət Universitetinin hazırladığı yüksək ixtisaslı, mütəxəssis kitabxanaçı kadrlarla təmin edilməsi, Kitabxanaçılıq fakültəsinin alimləri ilə elmi əməkdaşlıq etməsi, fakültə ilə birgə elmi tədqiqat planının hazırlanması onun elmi-metodik fəaliyyətinə müsbət təsir etmiş, kitabxanada kitabxanaşünaslıq və bibliografyanın nəzəri məsələləri ilə, elmi araşdırmalar apara bilən kitabxanaşünaslar nəslə formalaşmağa başlamışdı.

1980-ci ildə kitabxananın həyatında çox mühüm bir hadisə baş verdi. Milli Kitabxananın ilk elmi əsərlərinin birinci buraxılışı çapdan çıxdı. Milli Kitabxananın elmi əsərlərinin birinci buraxılışının çapdan çıxmasını respublikamızın elmi ictimaiyyəti, görkəmli elm və mədəniyyət xadimləri kitabxananın çox böyük uğuru kimi qiymətləndirmişlər. Elmi əsərlərin birinci cildində çap edilmiş təbriklər dediklərimizi bir daha təsdiq edir. Elmi əsərləri təbrik edən xalq şairi, akademik Bəxtiyar Vahabzadə, AMEA-nın müxbir üzvü, Əməkdar elm xadimi prof. Əziz Mirəhmədov, Əməkdar elm xadimi prof. Pənah Xəlilov və Əməkdar elm xadimi prof. Abuzər Xələfovun yazılarına diqqət yetirək.

Bəxtiyar Vahabzadə: "...Bu gün M.F.Axundov adına Respublika Dövlət Kitabxanasının respublikada kitabxana işinin Baş qərargahından kitabxanaşünaslıq elminin "Baş qərargahına" çevrildiyini göstərən "Əsərlərinin nəşrə başlamasını çox böyük sevincə qarşılayıram"; Əziz Mirəhmədov: "Zəngin kitab sərvəti olan Azərbaycanımızda kitabxanaşünaslığı elmin müstəqil qolu kimi görmək çoxdankı arzum idi"; Pənah Xəlilov: "...M.F.Axundov adına Azərbaycan Respublika Dövlət Kitabxanasının "Əsərləri"nin ilk buraxılışının nəşrini mən böyük sevinc və ictimaiyyət qarşılıq, onlara elmi-tədqiqat işi sahəsində daha böyük uğurlar arzu edirəm"; Abuzər Xələfov: "Əminəm ki, elmi əsər 10 minə yaxın kitabxanası olan respublikamızda elminizin tərəqqisi naminə səhifələrində hamını düşündürən, maraqlı və rəngarəng materialları ilə ümumittifaq miqyasına çıxacaq, müasir həyatın tələbləri ilə ayaqlaşacaqdır."¹

Misal göstərdiyimiz yazılar kitabxananın o dövr elmi fəaliyyətinə verilən qiymətdir. Beləliklə, Milli Kitabxana 70-80-ci illərdə böyük uğurlar qazanmış Azərbaycan elm, təhsil və mədəniyyətinə şərəflə xidmət etmişdir.

3.6. Milli kitabxana müstəqillik illərində. Ulu öndər Heydər Əliyevin milli kitabxanaya qayğısı

1991-ci ildə SSRİ dağıldıqdan sonra Azərbaycan müstəqillik əldə etdi. Azərbaycan xalqı illərdən bəri arzusunda olduğu istəyinə çatdı. Ancaq bu müstəqillik xalqımıza çox baha başa gəldi. Ermənilər rus dövlətinə arxalanaraq Dağlıq Qarabağı Azərbaycandan ayıraraq Ermənistanla birləşdirmək üçün separatçılıq və təxribatçılıq fəaliyyətinə başladılar. SSRİ dağıldıqdan sonra hakimiyyətə gəlmiş sərəşəsiz dövlət başçılarının, Azərbaycan Xalq Cəbhəsi və Müsavat cütliyi hakimiyyətinin səhvi üzündən Dağlıq Qarabağ və ona bitişik olan rayonlar ermənilər tərəfindən işğal edildi. Ölkədə siyasi böhran baş verdi. İqtisadi tənəzzül, hərc-mərclik, dövlət qanunlarının kütləvi sürətdə qurulması cəmiyyətdə böyük anarxiyaya səbəb oldu. Ölkənin bir neçə bölgəyə bölünməsi prosesi reallaşırdı. Ölkə vətəndaş müharibəsi ilə üz-üzə dayanmışdı. Belə bir ağır şəraitdə müdrik Azərbaycan xalqı xalqın xilaskarı Heydər Əliyevi hakimiyyətə gətirdi. Azərbaycanın başı öz böyük xilaskarının iradəsi və qətiyyəti sayəsində böyük bəlalardan qurtardı. Ölkənin həyatında bərpa və quruculuq dövrü başlandı.¹ Ölkədə xalq təsərrüfatının, dağılmış iqtisadiyyatın bərpası ilə yanaşı olaraq olduqca böyük çətinliklərlə üzləşən, ləğv olmaq təhlükəsində qalan mədəni-maarif müəssisələri, o cümlədən kitabxanalarda öz işlərini bərpa etməyə və fəaliyyətlərini davam etdirməyə başladı. Müstəqilliyin ilk illərində daha böyük çətinliklər və məhrumiyyətlərlə üzləşən Milli Kitabxana ulu öndərin bilavasitə qayğısı sahəsində öz işini yenidən qurmağa əhəliyə kitabxana xidmətinə yaxşılaşdırmağa, maddi-texniki bazasını möhkəmləndirməyə başladı.

¹ Xələfov A.A. Heydər Əliyev və Azərbaycanda kitabxana işi. B., 2006, 312 s. Xələfov A.A. Azərbaycanda kitabxana işinə dair Heydər Əliyev doktrinası uğurla davam edir. B., 2009, 185 s.

¹ Xələfov A. Sovet Azərbaycanında kitabxana işinin tarixindən. B., 1960, 178 s.

Ulu öndər Heydər Əliyevin respublika rəhbərliyindən getdikdən sonra 80-ci illərin ikinci yarısından Milli Kitabxananın işində geriləmə başlamışdı. Bu geriləmə ümumiyyətlə bütövlükdə bütün respublikanın kitabxanalarının işində hiss olunurdu. Kitabxana işinə ayrılan maliyyə vəsaitlərinin azalması kitabxanaların ştat vahidlərində ixtisarlara aparılması bu geriləmənin əsas səbəblərindən biri idi.

90-cı illərin ilk dövrləri Milli Kitabxananın həyatında ən acınacaqlı illər kimi xarakterizə olunur. Dövlət qayğısından məhrum olan kitabxana öz fəaliyyətini çox çətin bir şəraitdə yerinə yetirirdi. Kitabxana fondunun yeni ədəbiyyatla komplektləşdirilməsi işi üçün vəsaitin cüzi miqdarda ayrılması, sovetlər birliyi dövründə ittifaq kitab palatasından alınan məcburi nüsxələrin kəsilməsi, respublikada kitab nəşrinin tənəzzülə uğraması, kitab bazarının acınacaqlı vəziyyətə düşməsi kitabxananın vəziyyətini olduqca çətinləşdirmişdi. Bütün bunların nəticəsidir ki, kitabxanaya il ərzində cəmi 1738 nüsxə ədəbiyyat daxil olurdu. Kitabxanaya daxil olan jurnalların və dövrü mətbuatın miqdarı da olduqca azalmışdı. Bütün bunlar kitabxananın oxucularının sayının azalmasına, oxucuları yeni ədəbiyyatla təmin etməyin mümkünsüzlüyünə gətirib çıxarmışdı. Bütün bunlar azmış kimi kitabxananın binasına gözdikən, onu ofisə çevirməyə çalışan cahil məmurlar da meydana çıxmışdı. Onlar kitabxananın binasını, heç olmasa onun bir hissəsini boşaltmağı tələb edirdilər. Çox şükür ki, o zaman görkəmli ziyalılarımızın köməyi ilə bu işin qarşısı alındı.

1993-cü ildə ulu öndər Heydər Əliyevin yenidən siyasi hakimiyyətə qayıdışı nəticəsində bütün sahələrdə olduğu kimi mədəniyyətimizin mühüm sahələrindən biri olan kitabxana işinin yenidən qurulmasında və inkişafında da bir sıra mühüm tədbirlər həyata keçirildi. Hər şeydən əvvəl keçid dövrünün çətinliklərinə baxmayaraq dövlət kitabxana siyasəti dəyişdi. Kitabxana işi demokratik prinsiplər əsasında qurulmağa başladı. Keçmiş sosializm cəmiyyətindən müstəqil Azərbaycan

dövlətinə o qədər də ürəkaçan irs qalmamışdı. Kitabxana işinə tətbiq edilən partiyalılıq və sinfilik prinsipi kitabxana işinin demokratik əsaslarını sarsıtmışdı. Ulu öndərin göstərişi ilə bu antidemokratik prinsiplərdən imtina edilməsi, senzuranın ləğv edilməsi kitabxanaların fondunu bütönlüklə oxucuların üzünə açmaq imkanı verdi. Sinfilik və partiyalılıq prinsipi Milli Kitabxananın fəaliyyətində daha çox özünü hiss etdirir, oxuculara xidmət prosesində demokratik əsasları pozurdu. Milli Kitabxana ideoloji alətə çevrilmişdi. Milli ruhlu kitabların təbliği, onların oxuculara verilməsi ciddi nəzarət altında idi. 1937-ci ildə xalq düşməni adı ilə həbs edilən, güllələnən, sürgün edilən ziyalıların, alim və yazıçıların əsərlərinin istifadəsi qadağan edilmişdi. Hər hansı kitab haqqında kiçik ideoloji nöqsanların göstərilməsi, onların oxuculara verilməsinə qadağa qoyulurdu. Kitabxanada "xüsusi fond" yaradılmışdı. Bu fondla oxunması qadağan olan "xalq düşmənlərini", ideoloji baxımdan qüsurlu olan əsərlər saxlanılır, xüsusi fondlardan istifadə üçün xüsusi buraxılış vəərəqi tələb olunurdu. Belə buraxılış vəərəqlərini isə çox nadir hallarda almaq mümkün idi. Sinfilik və partiyalılıq prinsiplərinin tələbinə müvafiq oxucu və xidmət kataloqu yaradılmışdı. Xidmət kataloqundan ancaq kitabxanaçıları istifadə edə bilərdilər. Kitabxana fondunu bütövlükdə açan xidmət kataloqundan oxucuların istifadəsinə icazə verilmirdi. Oxucular ancaq ideoloji cəhətdən qüsurlu olmayan kitabxanaları əks etdirən oxucu kataloqundan istifadə edə bilirdilər. Milli Kitabxana elə müstəqilliyin ilk illərindən bu ideoloji buxovlardan azad oldu və kitabxana fondunu bütün oxucuların üzünə açdı. Xüsusi fondların ləğv olunması və xüsusi fondlarda saxlanılan kitabların ümumi fondlara verilməsi elmi-tədqiqat işlə məşğul olan oxucular üçün böyük hədiyyə oldu.

Sosialist quruculuğu dövründə kitabxana işi sahəsində formalaşan, əsasən ideoloji xarakter daşıyan prinsiplərdən imtina edilməklə, formalaşmaqda olan yeni müstəqil Azərbaycan cəmiyyətinin demokratik dünyəvi prinsipləri Milli

Kitabxananın işinə tətbiq edilməyə başladı. Kitabxana işi ideoloji buxovlardan azad edildi. Kitabxana işinə demokratikləşmə, milliləşmə və Azərbaycanlaşma ab-havası gətirdi. Müstəqilliyin ilk illərində kitabxana işi sahəsində buraxılmış nöqsanlar Ulu öndərin hakimiyyətə gəlişindən sonra aradan qaldırılmağa başladı. Kitabxana işinə dövlət qayğısı artdı. Keçid dövrünün çətinliklərinə baxmayaraq cəmiyyətdə nöqsanların qorunub saxlanması uğrunda mübarizə illəri başladı. Bu dövr 1993-1999-cu illəri əhatə edir. Bu mühüm dövlət xarakterli işin təşkilində ulu öndərin qayğısı, kitabxana işi haqqında dövlət sənədləri imzalanması bu işə dönməzlik və müvəffəqiyyət gətirdi. Ulu öndərin bilavasitə göstərişi ilə "Mədəniyyət haqqında" və "Kitabxana işi haqqında" qanunların hazırlanmasına başlandı.

1996-cı ildə kitabxana işçilərinin respublika müşavirəsi keçirildi. Müşavirə kitabxana şəbəkələrinin qorunub saxlanması və inkişafına, müstəqillik şəraitində onların vəzifələrinə xüsusi diqqət yetirdi. Müşavirədən sonra Azərbaycan Nazirlər Kabineti "Azərbaycan Respublikasında kitabxana işinin vəziyyəti və onun yaxşılaşdırmaq tədbirləri haqqında" qərar qəbul etdi. Keçid dövründə bu qərarın kitabxana işinin qorunub saxlanması və maliyyələşdirmə işinin qismət də olsa yaxşılaşdırılmasına müsbət təsir etdi.

Respublikamızda keçid dövründə kitabxana şəbəkələrinin qorunub saxlanmasında ulu öndər Heydər Əliyev tərəfindən 1995-ci ildə "Azərbaycan Respublikasında 1995-1999-cu illər dövlət mülkiyyətinin özəlləşdirilməsinin dövlət proqramının təsdiq edilməsi haqqında" imzaladığı fərmanın böyük rolu oldu. Fərmanda ölkədə gedən özəlləşdirmə zamanı kitabxanaların özəlləşdirilməsinin qadağan olunması bu prosesin qarşısını almaqla, onların müstəqil şəkildə dövlət müəssisəsi kimi qorunub saxlanmasını təmin etdi.

Görülən tədbirlər öz bəhrəsini verdi, kitabxana şəbəkələrinin qorunub saxlanması mümkün oldu. Kitabxanaçılıq sahə-

sində həyata keçirilən dövlət tədbirləri M.F.Axundov adına Milli Kitabxananın işinə də müsbət təsir etdi, kitabxananın işi elmi əsaslar üzərində yenidən qurulmağa başladı.

1998-ci ildə Milli Məclis bilavasitə ulu öndər Heydər Əliyevin göstərişi ilə hazırlanmış "Kitabxana işi haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanununu qəbul etdi.

Azərbaycan kitabxana işi tarixində ilk dəfə qəbul edilmiş bu qanun böyük tarixi hadisə idi. Bu qanun ölkəmizdə kitabxana işi sahəsində dövlət siyasətinin əsas prinsiplərini, kitabxana işinin və kitabxana sisteminin ümumi əsaslarını, kitabxana fondlarının yaradılması, mühafizəsi, maliyyələşdirilməsi və kitabxanalardan istifadə sahəsində vətəndaşların hüquq və vəzifələrini müəyyən edən əsas dövlət sənədidir. Qanun kitabxana işinin hüquqi əsaslarını yaratmaqla onun gələcək perspektiv inkişafı üçün əsaslı zəmin yaratdı. Olduqca mühüm fəaliyyət sahəsində yeni mərhələnin başlanğıcı oldu.

Qanunda kitabxanaların sosial institut kimi statusu statusu edilmiş, cəmiyyətin sosial-mədəni həyatında böyük rolu müəyyənlanmışdır.

Qanunda respublikamızın elm, təhsil və mədəniyyət abidəsi olan Milli Kitabxanaya böyük qiymət verilməsi, onun haqqında ayrıca bölmə ayrılması kitabxanaya verilən böyük qiymət idi.

Qanunda göstərilir: "Milli Kitabxana Azərbaycan Respublikasında kitabxana işi sahəsində dövlət siyasətini həyata keçirən, milli nəşrləri, xarici ölkələrdə nəşr olunmuş Azərbaycan haqqında və Azərbaycan müəlliflərinin əsərlərini, dünya əhəmiyyətli nəşrləri, o cümlədən xarici dillərdə qiymətli əsərləri və digər məlumat daşıyıcılarını toplayıb mühafizə edən milli mədəniyyət xəzinəsi və dövlət kitab saxlayıcısıdır". Qanunda həmçinin Milli Kitabxananın digər funksiyalarını onun kitabxanaşünaslıq, bibliografiya və kitabşünaslıq sahəsində elmi-tədqiqat müəssisəsi olması, ölkənin bütün kitabxanaları üçün metodik mərkəz olması və s. əsaslandırılmışdır. Milli Ki-

kitabxananın statusunu və strukturunu müəyyənləşdirən bu qanun kitabxananın qarşısında çox mühüm vəzifələr qoymaqla onun gələcək inkişafı istiqamətini əsaslandırmışdır.

“Kitabxana işi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununun 7-ci maddəsinə müvafiq olaraq Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 15 aprel 2004-cü il tarixli qərarı ilə M.F.Axundov adına Dövlət Kitabxanasına “Milli Kitabxana” statusu verildi.¹ Bu qərara müvafiq Milli Kitabxananın strukturunda islahatlar aparıldı, yeni bölmələr və şöbələr yaradıldı. Yeni şöbələr içərisində “Elektron informasiya xidməti və infrastrukturun təşkili və proqram təminatı” şöbəsi, “Avtomatlaşdırma və informasiya texnologiyaları” şöbəsi, “Elektron resursların yaradılması və analitik elektron məlumat bazasının təşkili” şöbəsi, “Elektron kataloqun formalaşdırılmasına dəstək” şöbəsi, “Elektron dissertasiya fondunun təşkili və ondan istifadə” şöbəsi, “Elektron resurslardan istifadə lokal şəbəkə vasitəsi ilə virtual xidmət” şöbəsi, “Kitabxanaların metodik təminatı” şöbəsi və bir sıra yeni bölmələr yaradılmışdır. Əlbəttə belə mühüm şöbələrin və bölmələrin yaradılması kitabxananın informasiyalaşdırılması üçün əlverişli şərait yaratmış, milli kitabxanaları respublika kitabxanalarının elektron mərkəzinə, kitabxanaların kompüterləşdirilməsi mərkəzinə çevirmişdir.

Milli Kitabxananın fəaliyyəti həmişə Azərbaycan dövlətinin xüsusilə Azərbaycan Respublikası prezidentinin diqqət mərkəzində olmuş, həm Sovetlər Birliyi dövründə, həm də müstəqillik illərində Heydər Əliyev Milli Kitabxananın işi ilə maraqlanmış, onu elminizin və mədəniyyətimizin inkişafının əsas mərkəzi kimi qiymətləşdirmişdi.

Belə bir fakt diqqəti cəlb edir ki, ulu öndər 1993-1999-cu illərdə işinin çoxluğuna baxmayaraq 4 dəfə kitabxanaya gəlmiş, kitabxanada keçirilən tədbirlərdə fəal iştirak etmiş, çıxış etmiş

kitabxananın rəhbərliyi ilə fikir mübadiləsi aparmış, kitabxana haqqında, kitabxananın vəzifələri haqqında, görülməli işlər haqqında öz məsləhətini vermiş, Milli Kitabxanaya elm və mədəniyyət məbədgahı kimi qiymətləndirmişdir.

Dünya kitabxanaları tarixində nadir hadisədir ki, ölkə prezidenti qısa bir zaman kəsiyində Milli Kitabxanaya 4 dəfə gəlsin, kitabxana işi ilə maraqlansın öz qiymətli tövsiyələrini versin.

Ulu öndər Heydər Əliyev M.F.Axundov adına Azərbaycan Milli Kitabxanasına ilk dəfə 1995-ci il iyunun 3-də Azərbaycan Qadınları Milli Komitəsinin, Respublika Kitab Cəmiyyətinin və ABŞ-ın “Stark enterprayz” firmasının təşəbbüsü ilə kitabxanada “Vətənə, dövlətə, xalqa sədaqət andı” miniatür kitabın təqdimat sərgisində iştirak etmək üçün gəlmişdi. Sərgidə XVIII əsrlərdən bəri müxtəlif dillərdə nəşr edilmiş iki minə qədər miniatür kitab və prezident Heydər Əliyevin Milli Kitabxanaya bağışladığı 300-dən artıq kitab nümayiş etdirildi. Sərginin əlamətdar cəhətlərindən biri də bu idi ki, H.Əliyevin andıçmə mərasimində söylədiyi Vətənə, dövlətə, xalqa sədaqət andı olan nitqin miniatür şəkildə Azərbaycan, rus və ingilis dillərində nəşr edilmiş variantları dövlət başçısına hədiyyə edildi.

Ulu öndər sərgini seyr etdikdən sonra böyük məmnuniyyətlə öz tarixi çıxışını etdi. Bu çıxış dünya kitabxanaları tarixində kitabxanaya verilən böyük qiymət nöqtəyi-nəzərindən olduqca unikal, öz müdrik fikirləri ilə fərqlənən bir çıxış kimi kitab və kitabxana haqqında aforizmə çevrilmişdir. Məlum olduğu kimi, dünyanın görkəmli dövlət, elm, mədəniyyət xadimləri kitab və kitabxana haqqında elmi və mədəni əhəmiyyətə malik çox qiymətli fikirlər söyləmişlər. Bu fikirlər içərisində H.Əliyevin kəlamları öz elmi-fəlsəfi məzmunu etibarilə çox-çox yüksəkdə durur. H.Əliyevin böyük fəlsəfi əhəmiyyət kəsb edən bu fikirləri dünya mədəniyyəti tarixində kitabxanaya

¹ Tahirov K. Dünya Milli Kitabxanaları. M.F.Axundov adına Azərbaycan Milli Kitabxanası: Dərs vəsaiti. B., 2013. S.169.

verilən ən müdrik kəlam, böyük elmi mədəni əhəmiyyətə malik fikirlərdir.

Heydər Əliyev deyir: "Kitabxana xalq, millət üçün, cəmiyyət üçün müqəddəs bir yer, mədəniyyət, bilik, zəka mənbəyidir. Ona görə də, kitabxanaya daimi hörmət xalqımızın mədəniyyətini nümayiş etdirən amillərdən biridir. Mən vaxtı ilə bu kitabxanaya dəfələrlə gəlmişəm. Amma bu gün kitabxananın astanasından keçərkən çox böyük hörmət, ehtiram hissi duyuram. Kitabxanaya, burada çalışan insanlara hörmət və ehtiramımı bildirmək istəyirəm".

Prezident kitabxananı müqəddəs bir yer (ilahi qüvvəyə malik, toxunulmaz, sarsılmaz, pak, təmiz bir yer) kitabxanaların cəmiyyətin mədəni təربiyəsində böyük qüvvə olmasını ön plana çəkir. Həmçinin kitabxanaların mədəniyyət, bilik, zəka mənbəyi kimi xarakterizə edilməsi onun cəmiyyət qarşısındakı elm, informasiya, mədəniyyət, təhsil və təربiyə kimi çox mühüm sosial funksiyaları yerinə yetirmək vəzifələrini elmi cəhətdən əsaslandırır. Tariximizin lap dərin qatlarında formalaşan bu ideya ulu öndər Heydər Əliyev tərəfindən yüksək zirvəyə qaldırılmış, ona yeni məna və məzmun verilmiş, bilavasitə xalqın ümumi mədəni səviyyəsi ilə əlaqələndirmişdir. Bu məsələni şərh edərkən H.Əliyev yazır "Ona görə də kitabxanaya daimi hörmət xalqımızın mədəniyyətini nümayiş etdirən amillərdən biridir". Doğrudan da, Azərbaycan xalqı tarixən kitaba və kitabxanaya böyük hörmət etmiş, onu qoruyub saxlamışdır. Hər bir Azərbaycanlı ailəsində kitab müqəddəs, ilahi qüvvə kimi qiymətləndirilmişdir.

Heydər Əliyevin çıxışında dünyanın ən qədim peşələrinə biri olan kitabxanaçılıq peşəsinə Azərbaycanın sadə, əmək adamları olan kitabxanaçıları, böyük hörmət və ehtiramı da öz əksini tapmışdır. Heydər Əliyev deyir: "Mən vaxtı ilə bu kitabxanaya dəfələrlə gəlmişəm. Amma bu gün kitabxananın astanasından keçərkən çox böyük ehtiram hissi duyuram, kitab-

xanaya, burada çalışan insanlara hörmət və ehtiram bildirmək istəyirəm".

Heydər Əliyevin dar bir zaman kəsiyində Milli Kitabxanaya 4 dəfə gəlişi kitabxananın tarixində əlamətdar bir hadisə olmaqla, kitabxananın tarixinin şanlı səhifələrinə çevrilmişdir. Ulu öndərin kitabxanaya bu gəlişi, kitabxanadakı dərin məzmunlu çıxışı Azərbaycanda kitabxana işinin dövlət müəssisəsi kimi inkişaf etdirilməsinə, dövlət qayğısı ilə əhatə edilməsinə səbəb olmaqla, respublika ictimaiyyətinin diqqətini kitabxana işinə cəlb etdi. Kitabxanaçı peşəsinin şərəfli bir peşə olmasını ön plana çəkdi.

Ulu öndərin M.F.Axundov adına Milli Kitabxanaya gəlişi kitabxananın tarixinə qızıl sətirrlərlə yazıldı, onun şan və şöhrətini qat-qat artırdı. Ölkə keçid dövrünün çətinlikləri ilə üzləşməsinə baxmayaraq onun inkişafına geniş imkanlar açdı.

Milli Kitabxananın maddi-texniki bazası möhkəmləndirildi. Ölkədə maliyyə çətinlikləri hökm sürdüüyü bir dövrdə kitabxanaya ayrılan vəsait artırıldı. 80-ci illərin axırı və 90-cı illərin əvvəllərində kitabxanada baş verən geriləmə prosesləri təcridən aradan qaldırılmağa başladı. Heydər Əliyevin bilavasitə tapşırığı ilə 1999-cu ildə kitabxananın binası təmir edildi, az da olsa kitabxana yeni avadanlıqla təmin edildi. Keçid dövrünün çətinliklərinə baxmayaraq kitabxana 1993-cü ildən başlayaraq dövlət tərəfindən davamlı olaraq maliyyələşdirilmiş, kitabxanaya ayrılan vəsait ilbəil artırılmışdır. Əgər 1991-ci ildə kitabxananın büdcəsi 1569800 rubl təşkil edirdisə, 2003-cü ildə bu rəqəm 37572400 manat olmuşdur. Yəni on ildə 36 milyon manata qədər artmışdır. Kitabxanaya ayrılan maliyyə vəsaitinin artması onun fondunun yeni ədəbiyyatla komplektləşdirilməsinə olduqca müsbət təsir göstərmişdir. 1993-cü ilə nisbətən 2003-cü ildə yəni on ildə kitabxanaya 134829 nüsxə çap məhsulu daxil olmuşdur ki, bundan da 557774 nüsxəsi kitab olmuşdur.

Heydər Əliyevin göstərişi ilə kitabxananın büdcəsinə əlavə olaraq xarici ölkələrdən kitab almaq üçün hər il 500 dolların ayrılması kitabxananın xarici ədəbiyyat fondunun təkmilləşməsinə əlverişli şərait yaratmışdı. 90-cı illərdə kitabxananın xarici ədəbiyyat fondunun artmasında Bakıda fəaliyyət göstərən xarici ölkə səfirliklərinin də köməyi olmuşdur. ABŞ-ın, Fransa, İngiltərənin, Almaniyanın, İsveçrənin, Türkiyənin, Rusiyanın və s. ölkələrin səfirlikləri vaxtaşırı olaraq kitabxanaya xeyli miqdarda kitab bağışlamışlar. Müstəqil Azərbaycan dövlətinin beynəlxalq əlaqələrinin genişlənməsi ölkədə xarici ədəbiyyata böyük tələbat əmələ gətirmişdi. Odur ki, kitabxana oxucuları içərisində xarici dillərdə mütaliə edən oxucuların sayı orta hesabla 3 dəfədən çox artmışdı. Azərbaycanın beynəlxalq əlaqələrinin genişlənməsi kitabxananın fəaliyyətinə müsbət təsir etmiş, kitabxana nəinki MDB ölkələri ilə, həmçinin dünyanın bir çox ölkələrin milli kitabxanaları ilə, türk dünyası kitabxanaları ilə beynəlxalq əlaqələr qurmağa müvəffəq olmuşdur. Hazırda kitabxananın dünyanın 60-dan artıq kitabxanası ilə beynəlxalq əlaqələri mövcuddur. Kitabxana bir neçə beynəlxalq təşkilatların üzvüdür. Beynəlxalq konfransların keçirilməsinə ev sahibliyi edir.

Müstəqillik illərində Milli Kitabxananın əldə etmiş olduğu ən böyük uğur oxucu-kitabxanaçı münasibətlərinin yeni demokratik prinsiplər əsasında qurulmasında baş vermişdir. Kitabxananı özünün intellekt səviyyəsinin yüksəlməsi, informasiya təminatı mənbəyi kimi qiymətləndirən kitabxanaçı və oxucu arasında böyük yaxınlaşma prosesi getmiş, kitabxananın daimi oxucularının sayı artmış, onlara kitabxana xidməti kökündən dəyişmişdir. Müstəqillik illərində senzuranın ləğv edilməsi, kitabxanalarda yaradılmış xüsusi fondların, oxucu kataloqlarının öz fəaliyyətini dayandırması, siyasi cəhətdən zərərli hesab edilən əsərlərin üzərindən qadağanın götürülməsi "xalq düşməni" adı ilə həps edilmiş, güllələnmiş, sürgünə göndərilmiş görkəmli Azərbaycan ziyalılarının, alimlərinin yazıçı və şairlərinin,

dövlət xadimlərinin əsərləri üzərindən qadağanın qaldırılması kitabxanaya müraciət edən oxucuların sayını olduqca artırmışdı. Oxucular arasında tədqiqatçıların çoxluq təşkil etməsi, kitabxananın qarşısında qadağan edilən, qıfıl altında saxlanılan əsərləri üzə çıxarmaq, belə əsərlər haqqında oxuculara informasiya hazırlamaq vəzifəsi qoyulmuşdu. Həmçinin keçmiş tariximizə, soykökümüza, adət ənənələrimizə, bayramlarımıza, dinimizə aid qadağa qoyulan kitabları oxucuların istifadəsinə vermək, bütün ideoloji buxovları qırmaq əsas vəzifə kimi qarşıya çıxmışdı. Həmçinin keçid dövrü ilə əlaqədar respublikamızın digər kitabxanalarının ədəbiyyatla kompleksləşmə imkanlarının olmaması da Milli Kitabxanaya oxucu axınının daha da gücləndirmişdi. Kitabxananın əməksevər kollektivi bu olduqca çətin vəzifənin öhdəsindən müvəffəqiyyətlə gəlirdi. Müstəqillik illərində kitabxanaya təxmini hesablamalara görə 700000 oxucu gəlmiş, onlara 5 milyon nüsxəyə qədər kitab verilməmişdir. Bu rəqəmlər respublikamızda kitaba, xüsusi ilə milli kitablara əmələ gələn böyük tələbatın əyani sübutudur.

Müstəqillik illərində Milli Kitabxana beynəlxalq əlaqələri xeyli genişləndirməyə həm MDB ölkələri, həm Avropa ölkələri həm də dünyanın bir çox digər ölkələri ilə əlaqə yaratmağa, beynəlxalq kitab mübadiləsində yaxından iştirak etməyə, dünyanın qabaqcıl Milli Kitabxanalarının iş təcrübəsi ilə tanış olmağa müvəffəq olmuşdur. Hazırda dünyanın 70-dən artıq ölkəsinin milli kitabxanaları və digər elmi müəssisələri ilə əlaqə saxlayır.

Milli kitabxanaçılığımızın tarixində M.F.Axundov adına Azərbaycan Milli Kitabxanasının dünyanın 30-dan artıq Milli Kitabxanaları ilə əməkdaşlığa dair memorandum imzalaması əlamətdar hadisədir. Memorandum imzalanan ölkələrin sırasına: Türkiyə, Rusiya, Fransa, Avstriya, Niderland, Latviya, Estoniya, İordaniya, Suriya, Sloveniya, Çexiya, Belarus, Qırğızıstan, Tacikistan, İran və s. ölkələr daxildir. Belə memorandumların imzalanması, onların qarşılıqlı sürətdə həyata ke-

çirilməsi Milli Kitabxananın iş təcrübəsinə mühüm yeniliklər gətirməklə kitabxananın beynəlxalq nüfuzunun artmasına səbəb olmuşdur.

Müstəqillik illərində Milli Kitabxana beynəlxalq kitab mübadiləsinin həyata keçirilməsində də mühüm işlər görməyə müvəffəq olmuşdur. 80-ci illərin axırlarında və 90-cı illərin əvvəllərində Milli Kitabxananın beynəlxalq kitab mübadiləsi sahəsindəki fəaliyyəti demək olar ki, dayanmışdı. Müstəqillik illərində bu mühüm fəaliyyət sahəsini bərpa edən kitabxana artıq dünyanın 60-dan çox ölkəsi ilə beynəlxalq kitab mübadiləsi edir. 2006-cı ildə kitabxana xarici ölkələrdən 2000-dən artıq kitab almış və həmin kitabxanalara 5000 nüsxə kitab göndərmişdir.

XXI əsrin əvvəllərində M.F.Axundov adına Dövlət Kitabxanası "Milli Kitabxana" statusu aldıqdan sonra onun fəaliyyətində ciddi canlanma baş verdi və Milli Kitabxana dövrə, zamanla ayaqlaşmaq üçün bir sıra yeni vəzifələrə həyata keçirilməsinə başladı. Respublikamızda 2003-cü ildə çap məhsulunun uçot və qeydini aparan, arxiv fondunu yaradan, aylıq, rüblük, illik kitab letopisləri nəşr edən, dövlət bibliografiyası orqanı olan Kitab Palatası ləğv edildi. Azərbaycan hökuməti Kitabxana Palatasının bütün funksiyaları Milli Kitabxanaya həvalə etdi. Bu mühüm vəzifəni yerinə yetirmək üçün kitabxana böyük çətinliklərlə qarşılaşdı. Qısa müddət ərzində kitabxana Kitab Palatasının təcrübəsini mənimsədi və kitab palatasının işlərini davam etdirməyə başladı. 2004-cü ildən kitabxana respublikada nəşr edilən bütün çap məhsullarının uçot və qeydini aparır və il ərzində nəşr olunan bütün materialları əhatə edən "Birillik Azərbaycan kitabını" çap edir. İndiyə qədər kitabxana da bu nəşrin 20-dən çox buraxılışı olmuşdur. Kitabxananın iş prosesinə yeni daxil olan fəaliyyət sahələrindən biri də "Yeni kitablar" adlı cari bibliografik-informasiya göstəricisinin nəşridir. Bu göstəricidə kitabxananın fonduna daxil olan bütün nəşrlər öz əksini tapır. Bununla da Azərbaycan

mətbuatının elektron məlumat bazasının yaradılmasının əsası qoyuldu.

3.7. Milli kitabxana və informasiya cəmiyyəti

Müstəqillik illərində Milli Kitabxananın qarşısında çox məsul bir vəzifə-informasiya cəmiyyətinin tələblərinə müvafiq kitabxananın bütün iş prosesinin informasiyalaşdırmaq vəzifəsi qoyulmuşdu. İnformasiyalaşdırılmış cəmiyyətin yaradılması və daha da təkmilləşdirilməsi bilavasitə kommunikasiya sistemləri, informasiyanın alınması, işlənməsi və verilməsi prosesi ilə əlaqədar olduğundan müasir cəmiyyətdə hər cür informasiyanı insanlar arasında yaymağı qarşısına məqsəd qoyan kitabxana sistemləri mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Təsadüfi deyil ki, YUNESKO "kitabxanaları informasiya cəmiyyətinin ürəyi" adlandırır.¹ Belə bir çətin, mürəkkəb, araşdırmalar və işlətlər aparmağı tələb edən bu prosesin həyata keçirilməsi kitabxana kollektivinin böyük səy və bacarığının yeniləşməsinə, kitabxana-informasiya texnologiyasını sürətlə mənimsənilməsinə tələb edirdi. Bu mühüm vəzifənin həyata keçirilməsi üçün kitabxanada tezlik plan-prospekt hazırlandı, dünya təcrübəsi öyrənilməyə başlandı, ciddi islahatlar aparmaq yolu ilə informasiyalaşdırma prosesini müəyyən istiqamətə yönəltmək mümkün oldu. Kitabxana keçid dövrünün çətinliklərinə baxmayaraq kitabxana işinin kompüterləşdirilməsi, yeni informasiya texnologiyaları ilə təmin edilməsi, kitabxana xidmətinin informasiyalaşdırılması üçün müasir avadanlıqlar əldə etməyə müvəffəq oldu. Kitabxana bu mühüm iş prosesini ilk dövrlərdə beynəlxalq ictimai təşkilatlarından əldə etdiyi qrantlar hesabına həyata keçirirdi. Bu işdə kitabxanaya Avrasiya fondu və Soros fondu ilə əməkdaşlıq sərfəli olmuşdur. 1990-cı

¹ Xələfov A. XXI əsrin əvvəllərində Azərbaycanda kitabxana işinin əsas inkişaf istiqamətləri. B., 2006, 106 s.

illərin axırı və 2000-ci ilin əvvəllərində kitabxana ona yaxın qrant udmuşdur ki, bu da kitabxanaya maliyyə imkanlarını artırmaq imkanı vermişdir. Kitabxana həmçinin kitabxanada informasiyalaşdırma işini həyata keçirə biləcək kadr hazırlığı məsələsinə də xüsusi diqqət yetirirdi. Milli Kitabxanaların əməkdaşları udulmuş qrant hesabına Tbilisi kitabxanalarında olmuş və Gürcüstan İnformasiya Mütəxəssislərinin Assosiasiyası ilə birgə Avrasiyanın əməkdaşlıq proqramı çərçivəsində "Cənubi Qafqaz dövlətlərinin kitabxana və informasiya işçilərinin regional informasiya mərkəzi" adlı layihə işləmişlər. Layihə əsasında kitabxananın 8 nəfər əməkdaşı həmin mərkəzdə Amerika kitabxana və informasiya proqramı çərçivəsində təhsil almışlar. Həmçinin kitabxana öz işçilərinin informasiyalaşdırma proseslərində fəal iştirak etmələrini təmin etmək üçün kurslar təşkil etmişdir.

Milli Kitabxananın həyatında informasiyalaşdırma sahəsində ən böyük hadisə dünyanın böyük kitabxanalarında tətbiq edilmiş VTLS VIRTUA proqramının tətbiq edilməsi olmuşdur. Kompleks xarakter daşıyan bu proqram kitabxananın bütün iş prosesinin informasiyalaşdırılmasını təmin edir. 2000-ci ildə kitabxana ABŞ səfirliyinin SOROS və Avrasiya fondlarının maliyyə dəstəyi ilə ABŞ-ın VTLS korporosumunun xüsusi kitabxanalar üçün işləyib hazırladığı VIRTUA proqramını layihə şəklində əldə etdi. Bu proqramın qəbulundan sonra kitabxanada elektron kataloqun tərtibinə başlandı. Milli Kitabxanada elektron kataloq maşınla oxunan beynəlxalq MARC-21 formatında işlənmişdir. 2006-cı ildə Milli Kitabxananın veb-saytının və elektron kataloqunun təqdimat mərasimi keçirildi. Kitabxana əməkdaşlarının ciddi səyi nəticəsində elektron kataloq ən zəngin kataloqlardan birinə çevrilmiş, oxucuların rəğbətini qazanmışdır. Sonrakı illərdə kitabxana öz informasiyalaşdırma fəaliyyətini daha da genişləndirərək elektron kitabxana yaratmağa başladı. Kitabxana qısa müddət ərzində elektron kitabxanaya 5000 artıq kitab, 8 dövrü mətbuat nümrəsi daxil

edə bilmişdir. Həmçinin kitabxanada oxuculara xidmət işində kitabxana informasiya texnologiyalarından geniş istifadə olunması nəticəsində yeni iş formaları və üsulları tətbiq olunur. Nəticədə "virtual xidmət", "virtual oxucu", "elektron kataloq", "elektron kitabxana", "məlumat bazası", "informasiyalaşdırma", "informasiya xidməti", "informator", "kompüterləşmə", "kompüter biliyi" və s. kimi istilahlər elmi dövriyyəyə daxil edilmişdir. 1998-ci ildə kitabxanada internet zalının açılması oxuculara qiymətli hədiyyə oldu. 2008-ci ilin sentyabrında Milli Kitabxanada Rusiya Dövlət Kitabxanasının elektron dissertasiya fondunun virtual oxu zalının açılışı oldu. Bu respublikamızda elmi-tədqiqat işi ilə məşğul olan elmi işçilərə, alimlərə böyük töhfə idi. Həmçinin Milli Kitabxana respublikamızda müdafiə edilən dissertasiyaların fondunu yaratmış, onlardan istifadə işini təşkil etmişdir. Kitabxana hazırda dissertasiyaların tammətinli bazasını yaratmışdır. Milli Kitabxananın son dövr fəaliyyətində diqqətə layiq işlərdən biri də kitabxanaçıların fasiləsiz təhsilində iştirak etmək olmuşdur. Bu məqsədlə kitabxanada 2000-ci ildə kütləvi kitabxanaların işçiləri üçün ixtisasartırma Tədris Mərkəzi yaradılmışdır. Bir il müddətində bu mərkəzdə Bakı və Sumqayıt şəhərlərinin 35 kitabxanasından 214 nəfər kitabxanaçı öz ixtisasını yüksəltmişdir.

Sevindirici haldır ki, Milli Kitabxana 2008-ci ilin may ayından öz elektron məlumat bazasını Avropa elektron bazasına daxil etməyə müvəffəq olmuşdur. Yəni kitabxananın oxucuları Avropanın 50-dən çox böyük kitabxanasının fondlarında və kataloqlarında bir başa axtarış aparmaq imkanı əldə etmişlər. Həmçinin Avropa ölkələrinin 50-dən çox Milli Kitabxanalarının oxucuları Azərbaycan Milli Kitabxanasından istifadə etmək imkanı əldə etmişlər. 2008-ci ildən Milli Kitabxanada oxuculara virtual kitab sifariş vermək imkanının yaradılması kitabxana kollektivinin böyük uğurudur.

Milli Kitabxananın informasiyalaşdırılması işində kitabxana oxucularına elektron vasitələrdən istifadə etmək işinin

öyrədilməsində təqdirə layiqdir. İndi oxucuların əksəriyyəti elektron kataloqlardan istifadə etməyə üstünlük verirlər.

Milli Kitabxana müstəqillik illərində kitabxananın elmi-metodiki və ictimai fəaliyyətinin müvəffəqiyyətlə davam etməsinə və bu mühüm işlərə yeniliklər və innovasiyalar gətirməyə nail olmuşdur. Kitabxanada bu mühüm sahələrdə yeni iş üsulu və formaları meydana gəlmiş və möhkəmlənmişdir.

Milli Kitabxana son illərdə öz elmi-metodik və nəşriyyat fəaliyyətini xeyli genişləndirmiş, kitabxana işinin müxtəlif sahələrinə dair elmi-nəzəri və metodiki əsərlər buraxmağa başlamışdır. Belə nəşrlər içərisində kitabxana tarixinə, kitabxana işi sahəsində H.Əliyev ideyalarının müvəffəqiyyətlə davam etdirilməsinə, müstəqillik illərində kitabxana işinin nəzəri və metodiki məsələlərinə dair onlarla nəşrlər xüsusi elmi əhəmiyyət kəsb edir və kitabxananın elmi potensialının möhkəmlənməsinə xidmət edir.

Respublika kitabxanalarına metodik təminat işinin təşkilinə bilavasitə böyük kömək edən “Ələmətdar və tarixi günlər” təqviminin 2004-cü ildə nəşrinin bərpası və ardıcıl olaraq kitabxanalara göndərilməsi kitabxana ictimaiyyətinin böyük rəğbətində səbəb olmuşdur. Milli Kitabxananın son dövr fəaliyyətində nəzərə çarpan və ona böyük hörmət gətirən fəaliyyət sahələrindən biri də kütləvi işlərin yeni formalarından istifadə etmək olmuşdur. Ənənəvi kütləvi işlərlə yanaşı yeni kütləvi işlər: yeni kitabların təqdimatı, yeni kitablara və mühüm problem məsələlərə həsr edilmiş konfranslar, kitabxananın elektron fəaliyyətini əks etdirən sərgilər, kitabxana işinin və ictimai-siyasi proseslərə həsr edilmiş sərgilər mühüm yer tutur.

Göstərilən kütləvi işlər sırasında yeni kitabların təqdimatı mərasimləri yeni dövrün ən mühüm xüsusiyyətlərindən biridir. Dövlət proqramlarının Ulu öndər Heydər Əliyevin və prezident İlham Əliyevin yeni nəşrlərinə, Heydər Əliyev və dövlətçiliyimiz haqqında nəşrlərin təqdimatına həsr edilmiş tədbirlər mühüm kütləvi təbliğat mahiyyəti ilə yanaşı böyük ictimai-siyasi

xarakter daşıyır. Kitabxanada demək olar ki, hər həftə belə tədbirlərin keçirilməsi kitabxana özünün fəaliyyətinə ictimaiyyətin diqqətini cəlb edir. Onun elmi, ictimai və siyasi nüfuzunun yüksəlməsinə böyük təsir göstərir. Böyük məmnuniyyət hissi ilə demək olar ki, Milli Kitabxana öz statusuna müvafiq böyük elmi-metodiki mərkəzə çevrilmişdir.

Son illərdə Milli Kitabxana ölkəmizin böyük inkişafı, tərəqqisi və beynəlxalq imicinin artması fonunda böyük nailiyyətlər əldə etmiş və beynəlxalq nüfuz qazanmışdır. Kitabxana dünyanın bir çox ölkələri, kitabxanaları və digər elmi müəssisələri ilə böyük əlaqələr yaratmış, kitab və kitabxana işinə dair tədbirlərin beynəlxalq iştirakçısı olmaqla yanaşı belə tədbirlərin keçirilməsində ev sahibliyi etmişdir.

Milli Kitabxananın özünün 90 illiyi ərəfəsində “Avropa Milli Kitabxanaları Konfransının” 27-ci illik görüşünə və “Avrasiya Kitabxanalar Assambleyası” əməkdaşlıq təşkilatının XV ümumi iclasına sahiblik etməsi dediklərimizə bariz sübutdur.

Milli Kitabxananın son dövr fəaliyyətində türk xalqları Milli Kitabxanaları ilə beynəlxalq əlaqələr qurması mühüm əhəmiyyət kəsb etmişdir. Kitabxana türk xalqları mədəniyyətlərarası əlaqələrinin yaradılmasında, daha da inkişaf etdirilməsində, türk xalqları mədəniyyətlərinin qarşılıqlı təbliğində, türk xalqları ilə dostluq, qardaşlıq əlaqələrinin möhkəmləndirilməsindəki diqqətə layiq fəaliyyəti mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

“Türksoy” təşkilatı ilə kitabxananın həyata keçirdiyi türk xalqlarının tarixi dostluğuna, ədəbiyyat, dil, adət-ənənə yaxınlığına dair tədbirlər, türk xalqlarının görkəmli alimlərinin, yazıçılarının həyat fəaliyyətlərinə, yubileylərinə həsr edilmiş birgə elmi konfranslar türk xalqları ilə Azərbaycan xalqının dostluq və qardaşlıq əlaqələrinin möhkəmlənməsinə qiymətli töhfədir. Belə tədbirlərə misal olaraq Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət və Turizm Nazirliyinin, Türksoy və M.F.Axundov adına Milli Kitabxananın 2011-ci ilin dekabrında keçirdiyi: “Böyük

Tatar şairi Abdulla Tuqyanın 120 illiyinə” və Azərbaycanın görkəmli kitabxanaşünas alimi professor Abuzər Xələfovun 80 illik yubileyinə həsr edilmiş ilk elmi konfransları göstərmək olar.

14 dekabr 2014-cü ildə Azərbaycan Mədəniyyət və Turizm Nazirliyinin, TÜRKSÖY Beynəlxalq Təşkilatının və M.F.Axundov adına Azərbaycan Milli Kitabxanasının təşkilatçılığı ilə türk dili dövlətlər arasında bu qəbildən ilk dəfə görkəmli Azərbaycan alimi, Əməkdar elm xadimi, BMT yanında Beynəlxalq İnformasiyalaşdırma Akademiyasının akademiki professor Abuzər Xələfovun 80, elmi-pedaqoji fəaliyyətinin 60 illik yubileyinə həsr edilmiş, Beynəlxalq elmi konfrans keçirildi. Konfransda Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət və Turizm Naziri Əbülfəs Qarayev, M.F.Axundov adına Azərbaycan Milli Kitabxanasının direktoru Kərim Təhirov, Tatarıstan Respublikası Mədəniyyət Nazirinin birinci müavini İradə Ayupova, Millət vəkili, Milli Məclisin Mədəniyyət Komitəsinin sədri, AMEA-nın müxbir üzvü, professor Nizami Cəfərov, Bakı Dövlət Universitetinin kafedra müdiri dosent Knyaz Aslan, Türkiyə Milli Kitabxanasının direktoru Tunel Acar, kitabxananın şöbə müdiri Demet Aktaş, Qazaxıstan Milli Akademiyası kitabxanasının şöbə müdiri Nurqaysa Asubek, Azərbaycan Respublikasının TÜRKSÖY-dakı nümayəndəsi Elçin Qafarlı, çıxış etdi.

Çıxış edənlər prof. Abuzər Xələfovun böyük tədqiqatçı alim kimi xidmətlərindən, Azərbaycan kitabxanaşünaslıq elminin banisi kimi fəaliyyətindən, elmi əsərlərindən, milli kitabxanaşünaslığa gətirdiyi yeni ideya və fikirlərdən söhbət açdılar. Həmçinin Azərbaycanda kitabxanaçılıq təhsilinin inkişafındakı fəaliyyətindən, müstəqil Kitabxanaçılıq-informasiya fakültəsinin yaradıcısı olmasından geniş bəhs etdilər.

Görkəmli türkoloq alimlər və türk ölkələri Milli Kitabxanalarının rəhbərləri prof. Abuzər Xələfovun yubileyini türk kitabxanaşünaslığının bayramı kimi qiymətləndirdilər.

Bütün burada göstərdiklərimizə əsasən demək olar ki, kitabxananın son on illərdəki fəaliyyəti daha səmərəli, daha məzmunlu, daha çoxşaxəli, yeni iş forma üsulları ilə zəngin olmuşdur. Kitabxananın maddi-texniki bazası möhkəmlənmiş, kitab fondu zənginləşmiş, oxucularla işin təşkilində böyük kəmiyyət və keyfiyyət göstəriciləri baş vermişdir.

Rəqəmlərə mürciət edək. Hazırda Milli Kitabxananın kitab fondunda 5 milyon kitab saxlanılır. Həmçinin kitabxana fondunda zamanın tələbinə müvafiq yaranmış 3 milyondan artıq elektron informasiya daşıyıcıları toplanmışdır. Kitabxana 30 mindən artıq oxucuya xidmət edir. Oxucular ənənəvi fondla yanaşı kitabxananın elektron vasitələr fondundan da müvəffəqiyyətlə istifadə edirlər. Biridə oxuculara 200 mindən artıq ədəbiyyat verilir

Bütün göstərilən uğurların əldə edilməsində kitabxana kollektivinin və son zamanlar kitabxanaya başçılıq edən istedadlı təşkilatçı, tarix üzrə fəlsəfə doktoru Əməkdar Mədəniyyət işçisi Kərim Təhirovun xidməti təqdirəlayiq olmuşdur. Həmçinin Milli Kitabxananın son illərdə əldə etdiyi bu müvəffəqiyyətlərdə, ölkəmizdə mədəni quruculuq sahəsində böyük nailiyyətlər qazanılmasında, Azərbaycan mədəniyyətinin beynəlxalq arenaya çıxmasında respublika Mədəniyyət və Turizm Nazirliyinin, şəxsən nazir Əbülfəs Qarayevin böyük xidmətlərini və yüksək təşkilatçılıq qabiliyyətini xüsusilə qeyd etmək yerinə düşər. Kitabxanaların güvən yeri olan hörmətli nazirin respublikada kitabxana işinə, Milli Kitabxanaya diqqət və qayğısı respublikamızın kitabxana ictimaiyyəti tərəfindən böyük rəğbətlə qarşılanır.

Beləliklə, Respublika Prezidenti İlham Əliyevin sərəncamı ilə 90 illik yubileyini 2013-cü ildə oktyabr ayında təntənəli şəkildə qeyd etdiyimiz M.F.Axundov adına Milli Kitabxana dövlətimizin daimi qayğısı sayəsində inkişaf və tərəqqi etmiş, bu müddət ərzində sönməz bir məşəl kimi Azərbaycan elminin, təhsilinin, mədəniyyətinin yolunu işıqlandırmış, neçə-

neçə alimlər nəslinin, yaradıcı ziyalıların formalaşmasına xidmət etmişdir. Milli Kitabxana bir nur mənbəyi kimi insan idrakinin və əxlaqının saflaşmasına xidmət etmiş, oxucuların müdriklik və vətəndaşlıq qürurunun yüksəlməsi vasitəsi olmuşdur.

Azərbaycan kitabının qızıl fondu – M.F.Axundov adına Azərbaycan Milli Kitabxanası öz 90 illik şərəfli yubileyini 2013-cü il oktyabr ayının 9-da böyük qürur hissi və baş ucalığı ilə qeyd etdi. Kitabxananın bir qrup əməkdaşı yüksək dövlət mükafatı və fəxri adlarla təltif edildilər.

M.F.Axundov adına Azərbaycan Milli Kitabxanasının 90 il müddətində xalqımız, dövlətimiz, elm, təhsil və mədəniyyət qarşısında böyük xidmətlərini, neçə-neçə nəsillərin tərbiyə və təhsilində rol və əhəmiyyətini nəzərə alaraq möhtərəm Prezidentimiz İlham Əliyev M.F.Axundov adına Milli Kitabxananın 90 illik yubileyinin təntənəli şərəitdə keçirilməsi haqqında 24 iyun 2013-cü il tarixli sərəncam imzalamışdır. Sərəncamda göstərilir: “Fəaliyyətə başladığı dövrdən etibarən Azərbaycan Milli Kitabxanası zəngin inkişaf yolu keçərək böyük əhəmiyyətə malik nəşrləri mühafizə edən mədəni sərvətlər xəzinəsinə çevrilmişdir. Ötən müddət ərzində o, cəmiyyətin intellektual-mənəvi potensialının artırılmasında əvəzsiz rol oynamış, elm və mədəniyyət xadimlərinin bir neçə nəslinin formalaşmasına öz töhfələrini vermişdir.”

Bu sərəncama uyğun olaraq 25 sentyabr 2013-cü ildə Azərbaycan Akademik Opera və Balet Teatrında Mirzə Fətəli Axundzadə adına Azərbaycan Milli Kitabxanasının 90 illik yubileyi təntənəli şəkildə qeyd edilmişdir.

Tədbiri giriş sözü ilə Mədəniyyət və Turizm naziri Əbülfəz Qarayev açmış, Milli Kitabxananın müasir Azərbaycanın mədəni və elmi həyatında mühüm yeri olduğunu qeyd etmişdir. Sonra tədbirdə baş nazirin müavini, xalq yazıçısı Elçin Əfəndiyev geniş məruzə ilə çıxış etmişdir. O, Azərbaycan Milli Kitabxanasının keçdiyi şərəfli tarixi yola nəzər salmış, görül-

müş işlər, əldə olunmuş uğurlar və qarşıda duran vəzifələr haqqında ətraflı söz açmışdır.

Tədbirdə Avropa Milli Kitabxanaları Konfransının prezidenti, Fransa Milli Kitabxanasının direktoru Bruno Rasini, Avrasiya Kitabxanalar Assambleyasının prezidenti, Rusiya Milli Kitabxanasının baş direktoru Aleksandr Visliy çıxış edərək, Azərbaycan Milli Kitabxanasının əməkdaşlarını yubiley münasibətilə təbrik etmiş, onlara ən xoş arzularını çatdırmışlar.

Tədbirin sonunda Milli Kitabxananın direktoru Kərim Tahirov çıxış edərək dövlət başçısının Azərbaycan Milli Kitabxanasının yubileyi ilə bağlı sərəncam verməsini bütövlükdə kitabxana işinə yüksək qiymət kimi dəyərləndirmiş, bundan sonra da inamla çalışacaqlarını bildirmişdir.

Yubiley gecəsinin rəsmi hissəsindən sonra tədbir geniş konsert proqramı ilə davam etmişdir.

Qeyd edək ki, Azərbaycan Respublikasının prezidenti İlham Əliyev 24 sentyabr 2013-cü il tarixli sərəncamları ilə Milli Kitabxananın bir qrup əməkdaşına fəxri adlarla, orden və medallarla təltif etmişdir.

Azərbaycan Milli Kitabxanasının yubileyi xalqın elm və mədəniyyət bayramına çevrilmişdir.

IV FƏSİL

QAZAXISTAN RESPUBLİKASI: QAZAXISTAN MİLLİ KİTABXANASI

4.1. Qazaxıstan milli kitabxanasının yaranması və inkişafı

Türk xalqlarının hər birinin zəngin və qədim kitab mədəniyyəti irsi mövcuddur. Bu irs türk xalqlarının ayrılıqda və qarşılıqlı inteqrasiyada yaratmış olduğu bir mədəniyyət olaraq eyni zamanda da başəri mədəniyyətinin mühüm tərkib hissəsidir.

Qazaxıstanda istifadə olunan dillər qazax, tatar, başqırd, noqay, qırğız və uyğur kimi türk dilləridir. Bu da Qazaxıstan xalqının mədəni əlaqələrini, türk ulusları arasında qədim və dərin əlaqələrin olduğunu ifadə edir. Qazaxıstan xaricində 30-dan çox ölkədə qazax türkləri yaşamaqdadır ki, bunlar əsasən Rusiya, orta Asiya dövlətləri, Çin, Əfqanıstan və Türkiyədir.

Yazılı ədəbiyyat yaranana qədər qazax xalqı arzu və ideallarını şifahi ədəbiyyatda əks etdirmişdir. Ən möhtəşəm ədəbiyyat nümunəsi isə Orxon yazılarıdır. Orxon yazıları, Qorqud-Namə, Oğuznamə bütün türk tayfaları üçün ortaq bir dövr olan Qədim türk mədəniyyəti zamanına aid sənət əsərləridir. Həmçinin bütün türk tayfaları bu abidələri özlərinin ortaq mədəni irsi hesab edirdilər. Bu nümunələrin orijinalları türk tayfalarını idarə edən tanınmış Türk şəxsiyyətləri Gül-Təkin, Bilgə-Xaqan, Tonyuyukun xatirəsinə ucaldılan möhtəşəm qəbir daşlarında saxlanılır.

Qazaxıstanda orta əsrlərdə, uzun bir dövr ərzində məşhur Otrar kitabxanası fəaliyyət göstərmişdir. Burada zəngin tarixə malik antik kitablar, əlyazmalar toplanmışdır. Bəzi məlumatlara əsasən kitabxananın dağılması zamanı demək olar ki, minə yaxın dəvə karvanından istifadə olunmuşdur. Qədim şəhər olan Otrar haqqında tarixi məlumat əsə olduğu görə şəhərin xarabalıqları altında itib batmış kitabxana haqqında da məlumatımız azdır. Buna baxmayaraq, qazax xalqı Otrar universiteti və

onun zəngin kitabxanası haqqında məlumatı milli yaddaşında daima qoruyub saxlamış, onun haqqında rəvayətlər qoşmuş, onu mədəni tarixinin əhəmiyyətli bir mərhələsi hesab etmişdi. Qazaxıstanın müstəqillik əldə etməsi ilə Avrasiya Universiteti nəzdində Elmi Mərkəz olan "Otrar kitabxanasının" fəaliyyəti yenidən bərpa edilir.¹

Qazaxlar XIX əsrdə mədəniyyət sahəsində öz qədim ənənələrini davam etdirməklə ideya-bədii və milli xüsusiyyətlərinə görə özünəməxsus cəhətlərə də malik idi. Türk dövlətləri içərisində kitab və kitabxana mədəniyyəti, ümumiyyətlə kitabxana işi sahəsindəki inkişaf səviyyəsinə görə fərqlənən dövlətlərdən biri də Qazaxıstan olmuşdur. Burada ictimai kitabxanaların öz fəaliyyətlərinə başlaması əsasən, XIX əsrdən başlayıb. Uralsk-da, Ust-Kamenoqorskda, Pavlodarda, Çimkəntdə yaradılmış ilk kitabxanalar əhalinin bilik və mədəniyyət mənbələrinə çevrilmişdi.²

1871-ci ildə Ural kütləvi kitabxanası yaradıldı. Bu kitabxanada Ural sakinlərinə oxu zalından pulsuz istifadə və pullu evə kitab vermək xidməti göstərilirdi. 1883-cü ildə Semipalatendə ümumi kitabxananın əsası qoyulur. 1896-cı ildə də Ust-Kamenqorstda kitabxana yaradılır. 1890-cı illərdə həmçinin Karkaralinskida, Zaysanida, İrgizidə ümumi kitabxanalar fəaliyyət göstərirdi.

Qazaxıstanda şəhərləşmə və sənayeləşmə ölkədə kitabxanaların sayının artmasını və fondlarının ümumi və elmi ədəbiyyatla təchizatını tələb edirdi. Sənayeləşmə nəticəsində Kustanayda və Aktubinskədə də pullu və pulsuz kitabxanalar fəaliyyət göstərməyə başlayır. 1922-ci il məlumatına əsasən respublika ərazisində müxtəlif növ və tipdə olan 662 kitabxana fəaliyyət göstərirdi.

¹ Kazimi P.F. Türk xalqlarının kitab və kitabxana mədəniyyəti, Bakı. müərcim. 2013, 430 s.

² Kazimi P.F. Hüseynova N. Qazaxıstanda kitabxana işinin əsas inkişaf mərhələləri. Bakı, BDU, "kitabxanaşünaslıq və informasiya". 2012 №2(8), s68-72.

Qazaxıstanın ən böyük informasiya mərkəzi Qazaxıstanın müstəqilliyi ilə yaşıd olan Alma-Ata şəhərində fəaliyyət göstərən Respublika Milli Kitabxanasıdır.

Bu kitabxana 1910-cu ildə Alma-Ata şəhər dumasının qərarına əsasən yaradılmış və hal-hazırda mərkəzi dövlət kitabxanasıdır, elm, informasiya, mədəniyyət, maarifləndirici, informasiya funksiyalarını yerinə yetirən Alma-Ata kitabxanası "Tolstoy adına ümumi kitabxana" kimi də tanınırdı. Bu kitabxananın əsasında 1920-ci ildə Semirinski əyalətinin ictimai kitabxanası təşkil olundu. Sonralar, 1931-ci ildə "Qazaxıstan SSR dövlət ümumi kitabxanası" adlandırıldı.

1931-1937-ci illər arasında "Qazaxıstan SSR dövlət ümumi kitabxanası" Kitab Palatası funksiyasını da yerinə yetirməyə başladı. 1937-ci ildən kitabxananın adı dəyişdirilərək "Puşkin adına Qazaxıstan SSR Dövlət ümumi kitabxanası" adı verildi.

1941-ci ildə II dünya müharibəsinin başlanmasından sonra Alma-Atada kitabxana fəaliyyətində xeyli dəyişikliklər baş verdi. Ölkənin qərb ərazilərindən köçürülmüş sənaye və elmi müəssisələri hesabına kitabxana fondları zənginləşir və yeni kitabxanalar yaradılırdı. Məhz əsası 1941-ci ildə qoyulmuş Elmi Tibb Kitabxanasının fondunda 338 min nüsxədən ibarət ədəbiyyat mühafizə olunurdu. Bu kitabxananın fondunun formalaşmasında II dünya müharibəsi illərində köçürülmüş kitabxanaların və ziyalıların yardımları mühüm rol oynadı.

1947-ci ildə, müharibənin bitməsindən sonrakı quruculuq prosesində Qazaxıstan SSR Dövlət ümumi kitabxanasının fəaliyyəti genişlənməyə başlayır. Bu işdə "Alma-Ata" poliqrafiya kombinatının yaradılması xüsusi rol oynayır. Poliqrafiya kombinatının yaradılması Qazaxıstanda kitab məhsulunun kütləsinin və keyfiyyətinin artmasına xüsusi təsir etməyə başladı.¹

1950-60-cı illərdə Qazaxıstan SSR Dövlət ümumi kitab-

xanası respublikada geniş kitabxana quruculuğunu rəhbərlik edir. Məhz 1951-ci ildə Alma-Atada Respublika Uşaq Kitabxanasının əsası qoyulur. Bu kitabxana elmi-metodiki və koordinasiya mərkəzi kimi uşaq və yeniyetmələrə xidmət işinə dair mərkəz rolunu oynayır. Bu mərkəzdə uşaq və yeniyetmələr üçün rus və qazax dillərində ölkəşünaslıq bibliografiyasının mərkəzi yaradılır. 60-ci illərdə respublikada elmi-texniki kitabxana təşkil olunur, 1971-ci ildə Alma-Atada korlar və əlillər üçün kitabxana yaradıldı.

Qazaxıstan SSR Dövlət ümumi kitabxanası respublikada kitabxana quruculuğunun önündə olması ilə yanaşı kitabxana fondunun formalaşması və zənginləşməsi ilə də mütəmadi məşğul olur, fondun elmi və milli ədəbiyyatla komplektləşdirilməsinə önəm verirdi. Alma-Ata Dövlət Milli Kitabxanasının fondu 1931-ci ildə ümumilikdə 64 min çap vahidini əhatə edirdisə, 1982-ci ildə bu göstərici 4 milyondan çox kitab məhsulu təşkil etmişdi. Oxucuların sayı 1940-cı ildə 9 min idisə, 1982-ci ildə 55 minə qədər artmışdır.¹

1970-1980-ci illərdə Qazaxıstanda baş verən ümumi inkişafın fonunda maarif və mədəniyyət, onunla yanaşı kitab məhsulu və kitabxana quruculuğu inkişaf edirdi. Bu inkişaf ümumi sosial-mədəni tərəqqini xarakterizə edirdisə də milli mədəni kimliyin tam ifadəçisi ola bilmirdi. Sovet hakimiyyəti illərində Qazaxıstan Respublikasının ərazisi müxtəlif xalqların hesabına artırılmaqla bu respublikada rusdillə əhəlinin xüsusi çəkisini artırmaq səyləri mərkəzi hakimiyyətin dövlət siyasətinə çevrilmişdi. Bu vəziyyət qonaqpərvər və insansevər qazax xalqının milli-mədəni identifikliyinə nüfuz etmək məqsədi daşıyır və getdikcə yerli əhəlinin etirazına səbəb olurdu.

Qazaxıstanda Alma-Ata Dövlət Milli Kitabxanasının milli ədəbiyyat fondunun formalaşdırılması istiqamətinin həyata keçirilən fəaliyyəti bir sıra texniki problemlərlə də qarşılaşırdı.

¹ Kazımi P.F. Hüseynova N. Qazaxıstanda kitabxana işinin əsas inkişaf mərhələləri. Bakı, BDU, "Kitabxanaşünaslıq və informasiya". 2012 №2(8), s.68-72.

¹ <http://www.nlrk.kz/>

Bütün türk dilli xalqlar kimi Rusiya imperiyasının dağılmasından sonra qazaxlar da əlifba islahatı həyata keçirdi. 1939-cu ildən başlayaraq latın əlifbasına keçmiş türk dilli respublikalar repressiyaya məruz qaldı və zorla kiril əlifbasına keçirildi. SSRİ-nin dağılması ilə 1991-ci ilin noyabr ayında İstanbul şəhərində keçirilən konfransda Türkiyə əlifbasına əsaslanan bir əlifbaya keçirilməsi qərarı alındı. Bu qərar müstəqilliyini bərpa etmiş türkdilli dövlətlərlə yanaşı Rusiya Federasiyasının türk dilli muxtar qurumları tərəfindən də imzalandı. Qazaxıstanda bu qərarın həyata keçirilməsi böyük çətinliklə qarşılaşdı.

Sovet hakimiyyəti illərində Qazaxıstanda mürəkkəb siyasi və mədəni proseslər baş verdi. Qazaxıstan Respublikasının ilk paytaxtı Alma-Ata şəhəri olmuş, 1997-ci ildə siyasi, iqtisadi və mədəni uzaqgörənliklə paytaxt ölkənin şimal məntəqəsinə, Astanaya köçürülmüşdür. lakin Almata bugün 2 milyondan çox nüfuzu ilə Orta Asiyanın ən çox inkişaf etmiş şəhərlərindən biri sayılır. Hal-hazırda paytaxtın Astana olmasına baxmayaraq, Almata şəhəri hələ də ölkənin mədəni, iqtisadi və ticarət mərkəzi hesab olunmaqdadır.

4.2. Qazaxıstan Respublikasında müstəqillik illərində Qazaxıstan milli kitabxanası

SSRİ dağıldıqdan sonra qazax xalqının mədəni həyatının bütün sahələrində böyük inkişaf baş verdi. Bu inkişaf müstəqilliyini əldə etmiş Qazaxıstanda kitabxanaların sayının durmadan artması, beynəlxalq informasiya sistemləri ilə əlaqələrin möhkəmlənməsi, kitabxana işinin nəzəri və təcrübi problemlərinin öyrənilməsinə tələb edirdi. Bu tələbatı ödəmək üçün dünya kitabxanaşünaslıq praktikasına əsaslanmaq və digər dövlətlərlə inteqrasiya etmək lazım gəldi.

XX əsrin 90-cı illərində artıq respublikada 21 min kitabxana – bunlardan 19 elmi texniki, 82 tibb, 62 universitet,

22 akademiya, 8 pedaqoji, 17 min məktəb kitabxanası fəaliyyət göstərməkdə idi.¹

1991-ci il dekabr ayının 16-sından etibarən, Qazaxıstanın müstəqillik əldə etməsi ilə əlaqədar olaraq kitabxana “Qazaxıstan Respublikasının Milli Kitabxanası” statusunu qazanır. Kitabxana yarandığı gündən etibarən regionda milli kitabxana layihə funksiyasını yerinə yetirməyə başlayır. O, həmçinin respublikanın mədəniyyət və incəsənət üzrə elmi informasiya mərkəzi funksiyasını da yerinə yetirir. Kitabxana az bir müddətdə bibliografiyaşünaslıq və qazax tarixi kitabları üzrə elmi informasiya mərkəzi funksiyasını daşımağa başladı.

Alma-Ata Dövlət Milli kitabxanası ilk növbədə fondunda 1917-ci ilə qədər olan, qazax tarixini əks etdirən vacib nüsxələri toplayıb mühafizə edirdi. Zəngin və nadir əlyazma materiallarından ibarət olan kitabxana fondu elmi müəssisə kimi fəaliyyət göstərməyə başlayır. Kitabxananın fondunda dilçilik, etnoqrafiya, tibbə dair ayrı-ayrı qiymətli nəşrlər də öz əksini tapırdı.

Milli kitabxanada kitab və əlyazmaların nadir nüsxələri fondu 25 minə yaxın nüsxə təşkil edirdi. Burada şərq xalqlarına dair (ərəb, fars, türk, özbək, tatar, azərbaycan) ədəbiyyatı da öz əksini tapırdı. Fondun tərkibində həmçinin ərəb dilində olan XII əsrə aid “Quran”, fars dilində olan Nizaminin “Xəmsə”si (1448), Əlişir Nəvainin “Divanı”(1649) kimi nadir əsərlər mühafizə edilir. Şərq yazıçılarının əsərlərini də buraya daxil etmək olar ki, onlardan Ömər Xəyyamın, Sədinin, Hafizin, Rudakinin, Firdovsinin və başqalarının əsərlərini göstərmək olar. A.Yasəvinin 1897-ci ildə İstanbulda, 1915-ci ildə Daşkənddə nəşr olunan “Hikmətlər” əsəri də qiymətli nüsxə kimi fonda daxil edilmişdir.

Kiril əlifbasında olan ilk çap nüsxələri mühüm nəşrlər

¹ Kazımi P.F. Hüseynova N. Qazaxıstanda kitabxana işinin əsas inkişaf mərhələləri. Bakı, BDU, “kitabxanaşünaslıq və informasiya”. 2012 №2(8), s.68-72.

kimi fondada yerləşdirilmişdir ki, belə əsərlərdən İoanna Damaskinin "Varlaame və İosaf çar haqqında daha ətraflı" (1681), "Xəyalən cənnət" (1659) və başqalarının adını çəkmək olar. N.Şaxmardanovun, Şeyx Aslanın, A.Kunanbayevanın, Ç.Vəlixanovun əsərləri də buraya daxil edilir. Həmçinin burada qədim dərslilər də mövcud olmuşdur ki, M.Smat-riçkova aid 1721-ci ildə nəşr olunan "Slavyan qrammatikası", Maqniçkovun 1703-ci ildə yazdığı "Arifmetika" kimi əsərləri göstərmək olar.¹

Alma-Ata kitabxanasında mövcud olan xarici ədəbiyyatlar toplu kataloqa daxil edilir, zəngin dövrü nəşrlər fondu formalaşdırılmışdı. Kitabxananın fondunda saxlanılan nadir xarici ədəbiyyata misal olaraq "Полярная звезда" ("Qütb ulduzu"), "Колокол" ("Zəng") kimi əsərləri göstərmək olar. 1535-ci ildə latın dilində yazılmış "Lukiana Samosatskonun dialoqu haqqında", Qalileyin 1635-ci ildə yazdığı "Ptolomey Kopernikin dünyanın 2 əsas sistemi haqqında" olan nəşrləri də nadir nüsxə kimi fondada saxlanılmışdır. Bundan əlavə kitabxananın fondunda mühüm yer tutan miniatürlər, çap olunmamış kiril əlifbasında olan kitablar da mühafizə olunur.

Kitabxanada soraq bibliografiya aparatı da yaradılmışdır ki, buraya təkcə ənənəvi kataloq və kartotekada deyil, Qazaxıstanın sistemli və toplu kataloqu da daxil edilmişdir.

Alma-Atada yaradılmış Qazaxıstan Dövlət Milli Kitabxanası bütün fəaliyyət göstərirdi dövr ərzində respublika kitabxanalarının elmi metodik mərkəzi hesab olunmuşdur. Paytaxtın Astanaya köçürülməsi ilə əlaqədar olaraq milli kitabxananın da yeni paytaxtda yaradılması və fəaliyyəti zərurəti irəli gəlir.

Qazaxıstanın mühüm təhsil müəssisələrindən biri də L.N.Gumilyov adına Avrasiya Milli Universitetidir. Universitet Qazaxıstan dövlətinin söyləri nəticəsində 23 may 1996-cı il

tarixində yaradıldı. Qazaxıstan Respublikası prezidenti N.Nazarbayevin göstərişi əsasında 5 iyul 2010-cu il tarixində universitet "milli universitet" statusunu alır. Bu universitet qədim Otrar universitetinin bərpası və ənənələrinin davamçısı olaraq yaradıldı. Qazaxıstan dövlətinin himayəsi ilə görkəmli türkoloq alim L.Qumilyovun adı bu universitetdə əbədləşdi.

Universitetdə hal-hazırda 9 fakültə mövcuddur ki, burada da 9042 tələbə təhsil alır. 15 elmi müəssisənin fəaliyyət göstərirdi universitetin nəzdində müasir elmi kitabxana da təşkil olunmuşdur ki, hal-hazırda bu kitabxana Qazaxıstan universitetləri arasında ən böyük kitabxana hesab olunur. Bu kitabxananın fərqləndirici cəhətlərindən biri də fondunun digər universitet kitabxanalarında saxlanılan kitabların sayından 1 milyon nüsxə çox olmasıdır. Kitabxana ənənəvi fondla yanaşı müasir elektron resurslara əlçatırlıq təmin edir və dünyanın bir çox mühüm kitabxanaları ilə əməkdaşlıq edir.

Qazaxıstan Dövlətinin 6 iyul 2010-cu il tarixli Qərarına əsasən Milli Universitetin milli kitabxanasının təməlinə tarixi "Otrar kitabxanası" Milli Mərkəzi təşkil edildi. Mərkəzin məqsədi xalqın tarixi mirasını və ənənələrini qoruyub saxlamaq, Qazaxıstan tarixi kitablarının daha çox dövriyyəsinin təmin edilməsi, kitabxanaların elmi-tədqiqat işlərini genişləndirmək, mədəni və elmi mirasını qoruması kimi müəyyənləşdirilmişdi.

"Otrar kitabxanası" Milli Mərkəzində 1700 kompüter istifadəyə verilmişdir ki, onların da 360-nın internetə çıxışı təmin olunmuşdur. Kitabxana milli irsin toplanması, mühafizəsi və təbliği sahəsində mühüm mərkəz hesab edilir.

Qazaxıstan Milli Akademik Kitabxanası 2004-cü ilin aprel ayının 23-də Qazaxıstan Respublikası hökumətinin 461 Nəli qərarı ilə Astana şəhərində yaradılmışdı. Məqsəd yeni yaradılan paytaxtın informasiya, təhsil, mədəniyyət infrastrukturunu yaxşılaşdırmaq və müasir kitabxana müəssisəsi yaratmaq idi. Kitabxananın rəsmi açılışı 2004-cü ilin iyul ayının 10-

¹ Kazımi P.F. Hüseynova N. Qazaxıstanda kitabxana işinin əsas inkişaf mərhələləri. Bakı, BDU, "kitabxanaşünaslıq və informasiya". 2012 №2(8), s.68-72.

da həyata keçirildi. Kitabxana ilk oxucularına 2005-ci ilin sentyabr ayının 10-da xidmət göstərməyə başladı. Hal-hazırda kitabxananın xidmətlərindən hər gün 25 min oxucu istifadə edir.¹

Kitabxananın əsas kitab fondu 770 min nüsxə kitab təşkil edir. Bundan başqa kitabxana hər il 900 adda dünyanın müxtəlif ünvanlarından dövrü mətbuat alır. Kitabxananın qiymətli fondunu Qazaxıstanın görkəmli elm, mədəniyyət və siyasi xadimlərinin hədiyyə etdikləri 30-dan artıq şəxsi kolleksiya təşkil edir.

Kitabxanada 2007-ci ildən başlayaraq elektron fondun təşkili işinə başlanmışdır. Artıq 2012-ci ildə elektron kitab fondunun sayı 7000 nüsxəyə çatmışdı. Bununla yanaşı müxtəlif kənar e-resurslara əlçatırlıq verən kitabxana öz fəaliyyətində e-vəsitələrlə işləməyi prioritet hesab edir.²

Rəsmi və normativ sənədlər fondu kitabxananın ixtisaslaşdırılmış fondunu təşkil edir və kitabxana ölkə daxilində rəsmi dövlət sənədlərinin sistemli komplektləşdirdiyi ilə yanaşı, beynəlxalq hüquqi sənədlər və normativ hüquqi aktların da komplektləşdirməsini həyata keçirir.

Dissertasiya və avtoreferatlar fondu kitabxanada müstəqil fond olaraq fəaliyyət göstərir və müntəzəm olaraq artırmaqdadır. Burada 311 dissertasiya, 10 mindən artıq avtoreferat saxlanılmışdır.

Kitabxananın nadir nüsxələr fondu Qazax, Rus və Ərəb dillərində, əsasən çap nüsxələrini toplayır. Xarici dillərdə ədəbiyyat fondunda 12000-dən artıq nüsxə dünyanın müxtəlif dillərində ədəbiyyat saxlanılmışdır.³

Kitabxananın zəngin İncəsənət ədəbiyyatı fondu formalaşdırılmışdı. 8000-dən artıq kino, teatr, musiqi, tətbiqi sənət, rəngkarlıq, qrafika və digər incəsənət sahəsinə dair çap və

elektron kitablar kitabxanada saxlanılır. Bu fondun ən dəyərli hissəsi “Mədəni İrs” proqramı əsasında çap olunmuş kitablardır. Kitabxananın bədii ədəbiyyat fondu qazax, rus dillərində klassik dünya və müasir qazax ədəbiyyatını, eləcə də uşaq ədəbiyyatını əhatə edir.¹

Kitabxanaya distant oxucu yazılması mümkündür. Bu məqsədlə xüsusi proqram yazılıb və tətbiq olunmuşdur. Belə bir xidmət növü kitabxanaya müraciətlərin artmasına və xidmət işinin yaxşılaşdırılmasına səbəb oldu.

Kitabxanada 9 oxu zalı fəaliyyət göstərir.

- Ümumi oxu zalı
- Dövrü mətbuat zalı
- Dünya ədəbiyyatı zalı
- “Koreyaya pəncərə” İnformasiya mərkəzi.
- Alman ədəbiyyatı zalı.
- İncəsənət ədəbiyyatı zalı.
- Məhdud imkanlı oxucular üçün oxu zalı.
- Hindistanı öyrənən mərkəz.
- İnkişaf informasiya mərkəzi.
- Elmi oxu zalı.
- Amerika guşəsi.²

Oxucu zallarının sadalanan müxtəlifliyi kitabxana strukturunun unikallığını ifadə edir. Belə bir strukturun fəaliyyəti nəticəsində kitabxana ölkənin qabaqcıl elmi-informasiya mərkəzinə çevrilmişdir.

Kitabxana yarandığı gündən etibarən mədəniyyət və məarifləndirici funksiyaları yerinə yetirməyə başlayır və öz kitab fondlarının tamamlanmasını həyata keçirir.

Kitabxanada internet, elektron resurs, linqofon zalı fəaliyyət göstərir. Kitabxana biblioqrafiyaşünaslıq, kitabşünaslıq, informasiya, sosiologiya və digər yaxın elmlərə dair problemlər

¹ <http://nabr.kz/>

² <http://www.nlrk.kz/>

³ Kazimi P.F. Türk xalqlarının kitab və kitabxana mədəniyyəti, Bakı. mütərcim. 2013, 430 s.

¹ <http://www.nlrk.kz/>

² Kazimi P.F. Türk xalqlarının kitab və kitabxana mədəniyyəti, Bakı. mütərcim. 2013, 430 s.

üzrə elmi-tədqiqat işləri həyata keçirir. Kitabxananın veb saytının yaradılması işinə də başlanılır və özünəməxsus tərtibatlı sayt formalaşdırılaraq istifadəyə verilmişdir.

Kitabxananın fondu audio və video yazılarla birlikdə, CD-lərdə elektron məlumatları da özündə əks etdirir. Bu kitabxana respublikada avtomatlaşdırılmış kitabxana mərkəzi kimi fəaliyyət göstərir, depozitar və repozitar materialları qoruyub, saxlayır.

Kitabxananın ümumi fondu isə 100 min nüsxədən ibarət idi. Burada görülmə işlərə nümunə olaraq ölkənin 14 kitabxanasının üzv olduğu Qazaxıstan Koorparativ Kataloqlaşma Mərkəzinin fəaliyyəti nəticəsində işlənən və elektron sənədləri özündə əks etdirən "Sərhədlərdə qovuşma" adlı Qazax-Rus layihəsini göstərmək olar.

Qazaxıstanda tarix və mədəniyyətin inkişafı sahəsində bir sıra qanun və qərarlar qəbul edilmişdir. Qəbul edilən ilk qanun "Tarix və Mədəniyyət Mirası Abidələrinin Qorunması və İşlədilməsi" haqqında olmuşdur. Bu qanun 1992-ci ilin iyul ayında qəbul edilmiş və əsas məqsədi respublika ərazisində yerləşən tarixi və mədəni abidələrin qorunması olmuşdur.

Tarix və mədəniyyət mirasının qorunması sahəsində həyata keçirilən addımlardan biri də 2004-2006-cı illər üçün nəzərdə tutulan "Mədəniyyət Mirası" adlı dövlət proqramının hazırlanması olmuşdu. Bu proqramın həyata keçirilməsi nəticəsində ölkədə mədəniyyət işi sahəsində əsaslı dəyişiklər baş verdi.

Göründüyü kimi Qazaxıstanda Almata şəhərində yaradılmış və uzun müddət mərkəzi dövlət kitabxanası funksiyasını yerinə yetirmiş Milli Kitabxana, Otrarda yaradılmış və Milli Universitetin nəzdində Milli Universitet Kitabxanası və Astanada yaradılmış Milli Akademik Kitabxana ölkənin yüksək statuslu kitabxanaları sayılır və Qazaxıstanı müasir global informasiya məkanında layiqincə təmsil edir.

V FƏSİL

QIRĞIZISTAN RESPUBLİKASI: QIRĞIZISTAN MİLLİ KİTABXANASI

5.1. Qırğızistan milli kitabxanasının yaranması və inkişafı

Qırğız xalqının kitab və kitabxana mədəniyyətini yalnız müasir Qırğızistan Respublikasının coğrafi ərazisində axtarmaq yanlış hesab edilməlidir. Sakit okean sahillərindən, şimali Monqolustanda, şimali Çin ərazilərində, Altay dağlarında, Ob-Yenisey çayları vadisində qırğız mədəniyyətinin izləri bu gün də qalmaqdadır.

Uzun tarixi dövrdə Orta Asiya Türk xalqları mədəni-maarif quruculuğunu birgə və əlaqəli həyata keçirmiş, türk mədəniyyəti, islam-türk mədəniyyəti kimi adlanmışdır. Qırğızistanda kitab və kitabxana mədəniyyəti də Türk xalqlarının müştərək mədəniyyəti kontekstində baxılmalı və araşdırılmalıdır. Qırğızlar türk xalqlarının müştərək mədəni abidələrini, o cümlədən yazılı abidələri olan “Dədə-Qorqud”, “Manas”, “Kor-oğlu” kimi dastan və əsətləri özlərinin mədəni abidəsi kimi qəbul etmişlər.¹

Qırğızistanın milli ədəbiyyat fondunun formalaşdırılması istiqamətində həyata keçirilən fəaliyyəti bir sıra texniki problemlərlə qarşılaşırdı. Bütün türk dilli xalqlar kimi Rusiya imperiyasının dağılmasından sonra qırğızlar da əlifba islahatı həyata keçirdi və artıq 1920-ci ildə əlifba islahatı mövzusu mətbuatda müzakirəyə çıxarıldı. 1925-ci ildə latın əlifbasına keçidlə əlaqədar xüsusi komissiya yaradıldı. 1926-cı ilin oktyabrın 16-dan latın əlifbasına tədricən keçirilməsi ilə əlaqədar qərar verilir. 1927-1928-ci tədris ilində yeni qəbul olunmuş latın əlifbası tədris olunmağa başladı və 1930-cu ildən ərəb əlifbası tamamilə dövrüyədən çıxdı. 1939-cu ildən başlayaraq

latın əlifbasına keçmiş türk dilli respublikalar repressiyaya məruz qaldı və zorla kiril əlifbasına keçirildi.

Qırğızistanın əsas kitabxanasının yaradılması ilə əlaqədar 1934-cü ilin may ayının 28-də Qırğızistan Xalq Komissarları Soveti xüsusi sərəncam qəbul edir. Lakin bu proses də asanlıqla və tezliklə baş verməmişdir. Bu məqsədlə mərkəzi şəhər kitabxanası və Qırğızistan Xalq Komissarları Sovetinin kitabxanası birləşdirilir. Beləliklə də Qırğızistan Respublikasının Dövlət Kitabxanası yaradılır. İlk günlər iki şöbədən, kütləvi və elmi şöbədən ibarət təşkil olunmuş kitabxana tədriclə həm fondunu, həm də strukturunu genişləndirir və inkişaf etməyə başlayır.

Kitabxananın fondunun komplektləşdirilməsinə dəstək məqsədi ilə N.K.Krupskaya SSRİ-nin o zaman ən böyük kitabxanaları olan – SSRİ Elmlər Akademiyasının kitabxanasına, Saltıkov-Şedrin adına SSRİ Dövlət Kütləvi kitabxanasına və b. kitabxanalara müraciət etdi. Bu müraciətdən sonra Qırğızistan Respublikasının Dövlət Kitabxanasına kitab hədiyyələri sürətlə artmağa başlayır və az müddətdə kitabxananın fondu formalaşır, zənginləşir.

1934-cü ilin avqust ayının 1-də kitabxananın rəsmi açılışı keçirildi, lakin kitabxana strukturu tədricən formalaşırdı. Noyabr ayının 7-də elmi tədqiqat işçiləri üçün oxu zalı fəaliyyətə başlayır. 1935-ci ilin fevral ayında isə ümumi oxu zalı açılır. Həmin ilin may ayında kitabxananın səyyar fondu fəaliyyətə başlayır. Bu dövrdə Respublika Dövlət Kitabxanasının bütün strukturlarını idarə edən cəmi 11 kitabxana əməkdaşı fəaliyyət göstərirdi. Onlardan yalnız ikisinin ali təhsili var idi. Kitabxananın ilk müdiri N.A.Samsonov Xalq komissarlığı tərəfindən bu vəzifəyə təyin olunur. Kitabxana Qırğız əsilli mütəxəssislər yetişdirmək və onları kitabxana fəaliyyətinə cəlb etmək vəzifəsini qarşıya qoyur. Bir müddət sonra iki qırğız əsilli gənc kitab-

¹ Kazimi P.F. Türk xalqlarının kitab və kitabxana mədəniyyətinin mənbaşınası. Bakı, 2014, 170 s.

xana heyətinə ştatdan kənar işə cəlb edilir və bununla da ilk milli kitabxanaçı kadrların yetişdirilməsi işi başlanılır.¹

Təsis olduğu dövrdə kitabxananın fondu əsasən rus dilində ədəbiyyatdan ibarət olduğundan kitabxana qarşıya qoyulan vəzifələri tam həyata keçirə bilmirdi. Kitabxanada 123 nüsxə qırğız dilində, 41 nüsxə qazax dilində, 49 nüsxə tatar dilində və cəmi 18645 nüsxə kitab mövcud idi.

1935-ci ildən başlayaraq bu kitabxana Qırğızıstanda çap olunan kitabların və dövrü mətbuatın məcburi nüsxələrini almağa başlayır. Məhz bu ildən başlayaraq Qırğızıstanda tərcümə ədəbiyyatının hazırlanması sürətlənir və qırğız dilində kitab məhsulunun qıtlığı tədricən aradan qaldırmağa başlanır.

1939-cu ilin dekabr ayından bu kitabxana SSRİ-nin bütün çap məhsullarının pulsuz məcburi nüsxələrini almağa başlayır ki bu imkanlar yalnız SSRİ-nin az sayda, ümumittifaq dərəcəli kitabxanaları üçün yaradılırdı. İkinci dünya müharibəsinin başlanması kitabxananın bu fürsətdən istifadə imkanlarını məhdudlaşdırdı.

Qırğızıstan SSR Ali Sovetinin fərmanı və Qırğızıstan SSR Yazıçılar İttifaqının təklifi ilə kitabxana N.Q.Çernişevskinin adını daşımağa başlayır. Artıq 1941-1945-ci illərdə kitabxananın fondu 800 min nüsxə təşkil edirdi. Bu illərdə Qırğızıstan Dövlət Kitabxanası hospitalarda və müxtəlif strateji əhəmiyyətli müəssisələrdə 7 səyyar kitabxana açır və fəaliyyətini müharibə dövrünün tələblərinə uyğun təşkil etməyə çalışır.

1942-ci ildə kitabxananın 9000 kartoçkadan ibarət ilk kataloqu da yaradılır və tədricən kitabxananın soraq-bibliografiya aparatı formalaşırdı. Müharibə illərində kitabxana xidmət işini genişləndirir və kitabxanaya gəlişlərin sayını artırır, belə ki, 1942-ci ildə kitabxanaya gəlişlərin sayı hər gün 600-700 nəfərə çatdı.

¹ Kazimi P.F. Türk Xalqlarının Kitab və Kitabxana Mədəniyyəti (dərs vəsaiti) Bakı. ABC, 2012. 314s.

Qırğızıstan 40-cı illərdə ölkənin qərb ərazilərindən çox sayda köçürülənlər hesabına etnik tərkibinin xeyli dəyişdirilməsinə məruz qaldı. Qırğızıstanda qırğızlarla yanaşı çox böyük sayda köçürülmüş ruslar, ukraynalılar, kürdlər və bir sıra digər Sovet xalqları yaşamaqda idi ki, bu da Qırğızıstan ərazisində rus dilini əsas ünsiyyət dilinə çevirir və qırğız dilinin dövlət dili kimi nüfuzunu məhdudlaşdırırdı. Bütün bunlara baxmayaraq artıq 50-ci illərin sonlarına doğru qırğız ədəbiyyatının gözəl nümunələri meydana gəlir, folklor irsinin öyrənilməsi və yeni nəşrlərinin hazırlanması istiqamətində xeyli işlər görüldü.

60-70-ci illərdə kitabxananın inkişafı istiqamətin fəaliyyət genişlənir. Qırğızıstan Dövlət kitabxanasında müvafiq şöbələr yaradılır, bibliografik fəaliyyət həyata keçirilir, kitabxana metodiki mərkəz funksiyasını yerinə yetirir. Qırğızıstan Dövlət kitabxanasında 50-ci ildə diyarşünaslıq şöbəsi yaradılması milli dildə ədəbiyyatın toplanması, öyrənilməsi, mühafizəsi və təbliği sahəsində əhəmiyyətli rol oynadı. Bu şöbə Qırğızıstanın milli bibliografiya mərkəzinə çevrilir. Nəhayət, qırğız dilində kitab məhsullarının toplanması, öyrənilməsi və təbliği sahəsində ixtisaslaşmış mərkəz yaranır, Qırğızıstanda və ondan kənar da çap olunmuş milli dildə ədəbiyyatın zəngin kolleksiyası toplanır və formalaşır.

1964-1965-ci illərdə kitabxana xidməti sahəsində böyük nailiyyətlər əldə edilir. İl ərzində 45 mindən artıq oxucuya xidmət göstərərək fəaliyyəti müddətində kitabxana ən yüksək göstərici əldə edir.

1984-cü ildə kitabxana Qırğızıstan Dövlət Kitabxanası üçün yeni, ixtisaslaşdırılmış bina tikilərək kitabxananın 50-illik yubileyi ərəfəsində istifadəyə verildi. Yeni tikilmiş ixtisaslaşdırılmış binaya köçürülən kitabxanada yeni strukturlar yaradıldı və kitabxana-informasiya xidmətinin beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılması ilə əlaqədar xeyli işlər görüldü. Məhz bu ildən başlayaraq kitabxana V.İ.Leninin adını daşımağa başlayır.

1970-1980-cı illərdə Qırğızıstanın bütün mədəni-maarif həyatında inkişaf baş verməkdə idi. Artıq 80-ci illərin sonlarında Qırğızıstan Dövlət kitabxanası ilə yanaşı Dövlət Patent fondu, Kitab və dövrü nəşrlər kompleksi, Kitabxananın Sənaye kataloqları və normativ-texniki sənədlər şöbəsi, Universitet kitabxanaları, Qırğızıstan Milli Elmlər Akademiyasının kitabxanası və bir sıra digər iri kitabxana-informasiya müəssisələri fəaliyyət göstərməkdə idi.¹ Bu müəssisələr respublikada gündən-günə artmaqda olan kitabxana-informasiya ehtiyaclarının bir hissəsini öz üzərinə götürür və ölkənin mədəni-maarif həyatında mühüm rol oynamağa başlayır.

5.2. Qırğızıstan Respublikasında müstəqillik illərində milli kitabxana

Qırğızıstan Respublikası Müstəqillik dövrünün ilk illəri Orta Asiyanın digər Respublikaları kimi xüsusilə ağır mərhələ keçməli oldu. Orta Asiyada dini ekstremizmə öz təsirini göstər-məkdə idi. Eləcə də müstəqilliyin ilk illərində Qırğızıstanı tərk edib gedən intellektuallar arxada böyük boşluq yaratdı. Qırğızıstan cənubdan Çin iqtisadiyyatının təzyiqinə, şimal-şərqdən Rusiyanın siyasi təzyiqinə, müsəlman Respublikaları tərəfindən islam ekstremizminə məruz qalmaqda idi. Qırğız xalqı çətinliklərin öhdəsindən uğurla gələrək, milli müstəqilliyini qoruyub saxladı və ağır addımlarla, lakin əzmlə irəli inkişaf etməyə davam etdi.

1993-cü ildə Qırğızıstan Respublikasının Dövləti tərəfindən V.İ.Lenin adına Mərkəzi Dövlət Kitabxanasına Qırğızıstan Milli kitabxanası statusu verildi. 1994-cü ildə Milli kitabxananın 60 illiyi təntənə ilə keçirildi və o zaman ölkənin

prezidenti A.Akayev kitabxana ictimaiyyətinə təbrik ünvanladı. Kitabxana milli dövlət quruculuğunda milli-mənəvi dəyərlərin qoruyucusu kimi əhəmiyyətli yer tutmaqda davam edirdi.

1995-ci ildə Qırğızıstanda "Manas" eposunun 1000 illiyi beynəlxalq səviyyədə keçirilməsi mərkəzi olaraq məhz Qırğızıstan Milli Kitabxanası elan olundu. Bu münasibətlə milli kitabxana geniş fəaliyyət proqramı müəyyənləşdirdi və bu proqram uğurla həyata keçirildi.

"Manas"-ın yubileyi ilə əlaqədar Respublikada keçirilən tədbirlərin başlanğıcı Milli kitabxanada qoyuldu. Orada "Dünya mədəniyyətinin mirvarisi" adlı möhtəşəm bir sərgi keçirildi. 15 adda, qırğız, ingilis və rus dillərində bukletlər çap edildi və yayıldı, Manas tədqiqatçıları ilə çox sayda görüşlər keçirildi.

Hal-hazırda Qırğızıstan Milli Kitabxanasının müasir nəşriyyat-poliqrafiya bazası yaradılmışdır ki, kitabxana hər il çox sayda biblioqrafik vəsaitlər, bukletlər və metodiki vəsaitlər çap etməkdədir. Milli kitabxana 1015 kitabxanayı özündə əhatə edən 53 MKS-in metodiki mərkəzidir.

Milli kitabxananın beynəlxalq əlaqələrinin genişlənməsi 1998-ci ildə Almaniyanın Qöte institutunun dəstəyi ilə "Alman oxu zalı" açıldı. Xüsusi təmir olunmuş oxu zalının açılışında Qırğızıstan prezidenti ilə yanaşı Almaniya Federativ Respublikasının Prezidenti də iştirak etdi.

1991-1999-cu illərdə Milli Kitabxananın fəaliyyətinin ümumi inkişafını qiymətləndirmək məqsədi ilə kitabxana 1999-cu ildə 65 illiyi ilə əlaqədar elmi-praktiki konfrans təşkil etdi. Konfrans Milli Kitabxananın bütün strukturlarının fəaliyyəti barədə çıxış və müzakirələri qiymətləndirdi və "III min illiyin astanasında perspektiv və prearitetləri" müəyyənləşdirdi.¹

Qırğızıstan Milli Kitabxanasının yaradılmasının 70 illiyi münasibəti ilə çap olunmuş hesabatda müstəqillik illərində kitabxana quruculuğunun sürətli və dinamik inkişaf etdiyini

¹ Kazimi P.F. Türk xalqlarının kitab və kitabxana mədəniyyəti, Bakı. müərcim. 2013, 430 s.

¹ Kazimi P.F. Türk Xalqlarının Kitab və Kitabxana Mədəniyyəti (dərs vəsaiti) Bakı. ABC, 2012. 314 s.

görmək olar. Milli kitabxananın 70 illiyi ərəfəsində kitabxananın fondu 6 milyon nüsxə təşkil etmiş və dünya xalqlarının 89 dilində zəngin kitab fondu formalaşmışdı. Kitabxanaya hər gün 1300 oxucu müraciət edir ki, bunların da əksəriyyəti elmi işçilər və tələbələrdir. Elmin müxtəlif sahələrinə dair hər gün xidmətə 300 min arayış verilir.

Hal-hazırda kitabxananın strukturuna 21 şöbə daxildir. Kitabxananın əsas şöbələrindən biri milli bibliografiya şöbəsidir. Eləcə də arxiv fondu, mədəniyyət və incəsənət şöbəsi, nadir və qiymətli nəşrlər şöbəsi, xarici ədəbiyyat şöbəsi kitabxananın gündəlik fəaliyyətində qabaqcıl yer tutmaqdadır.

Milli kitabxananın əhəmiyyətli hesab etdiyi şöbələrəndən biri də kompüter texnologiyaları şöbəsidir. Kitabxana mütəxəssisləri Qırğızstanda kitabxana quruculuğunun inkişafını və gələcəyini məhz bu şöbənin inkişafında görürlər. Milli kitabxana hal-hazırda 40-a qədər müxtəlif növ pullu xidmətlər də göstərməkdədir.

Milli Kitabxana gələcək fəaliyyətinin strateji planlaşdırılmasında əhəmiyyətli hesab edilən 6 istiqaməti müəyyənləşdirmişdir.

1. Milli və xarici ədəbiyyat fondunun formalaşdırılması və xidmətə verilməsi.

2. Kitabxana fondunun mühafizəsinin təmin olunması.

3. Ölkə daxilində və xaricdə Qırğız kitabının, eləcə də əlyazmalarının axtarışı, müəyyənləşdirilməsi və alınmasının təşkili.

4. Beynəlxalq kitabxana əməkdaşlığını təmin etmək və mərkəzi kitab mübadilə funksiyasını yerinə yetirmək.

5. Abonementdə kitabxana və informasiya-bibliografiya xidmətini dövlət prioritetləri əsasında təşkil etmək.

6. Milli bibliografiya mərkəzi funksiyasını yerinə yetirməklə ölkə daxilində və xaricdə Qırğızistan haqqında nəşrlərin tam bibliografik külliyyatının hazırlanması.

Milli kitabxana ikimininci illərin başlanğıcında özünün fəaliyyət konsepsiyasını işləyib hazırladı və Kitabxana özünün ictimai missiyası kimi 5 istiqamət müəyyənləşdirdi. Bu ictimai missiyanın həyata keçirilməsi məqsədi ilə Qırğızistan Milli Kitabxanası bir sıra məsələlərin həllini gündəlik fəaliyyətində həyata keçirməkdədir.

Qeyd olunduğu kimi Qırğızistan Respublikasının Kitabxana-informasiya xidmətinin böyük bir hissəsini Milli Kitabxana ilə yanaşı Skryabin adına Qırğızistan Universitet kitabxanası, səhiyyənin inkişafı mərkəzinin Mərkəzi Elmi Tibb kitabxanası, Milli Elmlər Akademiyasının Mərkəzi Elmi Kitabxanası, Qırğızistan Dövlət Paent Texniki kitabxanası, Qırğızistan Respublikasının Uşaq və Gənclər kitabxanası həyata keçirməkdədir. Eləcə də Bişkek şəhərində Mərkəzləşdirilmiş kitabxana sistemi 18 şəhər və rayon filial kitabxanaları ilə birlikdə böyük bir şəbəkə təşkil edir. Qeyd olunan kitabxanaların inkişafı və müasir kitabxana-informasiya xidmətinin təşkili işində müasir texnologiyaların tətbiqi, oxucu sorğularının artan dinamikası və bu sorğulara cavab verə biləcək xidmətin təşkili Qırğızstanda müstəqillik illərinin nailiyyəti kimi qeyd olunmalıdır.

2007-ci ilin iyun ayının 4-də Ankara şəhərində Türk dilli Cümhuriyyətlərin milli kitabxana direktorlarının konfransı işə başlandı və bu da Türkdilli dövlətlərin Milli Kitabxanalarının uzun müddətli əməkdaşlığının başlanğıcını qoydu. Bu əməkdaşlıq fonunda Qırğızistan Milli Kitabxanasının xüsusi fəallığı qeyd olunmalıdır. 2009-cu ildə növbəti yığıncağın Qırğızstanda keçirilməsi planlaşdırıldı. 2009-cu ildə Qırğızstanda türk dilli ölkələrin Milli Kitabxana direktorlarının növbəti yığıncağı öz işinə başladı. Müzakirələr zamanı türk dilli ölkələrin toplu kataloqunun yaradılmasından geniş bəhs edildi, eləcə də Çingiz Aytmatovun fundamental bibliografiyasının yaradılması məsələsinə həsr edilmiş geniş müzakirə aparıldı. Qərara alındı ki, bu bibliografiyada bütün türk dilli ölkələrin Milli Kitabxanalarının

fondunda olan Çingiz Aytmatov haqqında olan məlumatlar öz əksini tapmalıdır.

Göründüyü kimi 2000-2016-cu illərdə Qırğızistanın ümumi siyasi və iqtisadi inkişafı onun mədəni-maarif həyatında da öz əksini tapmaqda idi. Rusiyanın kitabxanaşünaslıq və biblioqrafiya sahəsində çap olunan elmi və sahəvi jurnallarında Qırğız mütəxəssislərinin vaxtaşırı dərc edilən məqalələri göstərir ki, ölkədə son 10 ildə kitabçılıq və kitabxanaçılıq sahəsində xeyli quruculuq işləri görülmüşdür. Kitabxana sahəsində beynəlxalq standartların tətbiq olunması işində də xeyli uğurlar əldə edilmişdi. İFLA-nın konfranslarında müntəzəm iştirak edən Qırğız kitabxanaşünasları beynəlxalq integrasiya prosesinin də aktiv iştirakçısına çevrilmişlər.

VI FƏSİL

TÜRKİYƏ CÜMHURİYYƏTİ: TÜRKİYƏ CÜMHURİYYƏTİ MİLLİ KİTABXANASI

6.1. Türkiyə Cümhuriyyətində milli kitabxananın yaranması və inkişafı

Türkiyə Yaxın və Orta Şərqi ən böyük dövlətlərindən biridir. XIV əsrdə Kiçik Asiya ərazisində formalaşan Türk dövləti XV əsrdə Osmanlı imperiyasına çevrildi və intensiv fəthlər nəticəsində XVI əsrin əvvəllərində artıq çox geniş bir əraziyə malik idi.

Osmanlıların hakimiyyəti illərində Fateh Sultan Məhməd, Qanuni Sultan Süleymanın, Sultan I Mahmudun, Sultan III Əhmədin, Sultan I Həmidin, Sultan III Mustafanın eləcə də Validə Sultanlarından (Osmanlı Sultanlarının həyat yoldaşı) Esmihan Sultan, Nurbanu Sultan, Pertevniyal Validə Sultanın, sədrəzəmlərdən (baş nazirlər) Köprülü Kara Rəcip Paşa, Nevşehirlilərdən Damat İbrahim Paşa, Kılıç Ali Paşa və digərləri mədəniyyətə himayə etmiş, kitaba daim böyük önəm vermiş, şəxsi kitabxanalar yaratmış və zəngin kitab kolleksiyalarına malik olmuşdular. Sultan sarayında fəaliyyət göstərən kitabxanalar daim daha önəmli hesab edilmiş, bu kitabxanalar Sultanın himayəsində və bütün dövlətin diqqət mərkəzində olmuşdu.

Bəyazid adına Dövlət Kitabxanasının direktoru N.Dumanın 1984-cü ildə kitabxananın 100 illiyi ilə əlaqədar çap etdirdiyi kitabda Türkiyədə yeni dövrün kitabxana mədəniyyətinin yaranması, təşəkkülü və inkişafı öz əksini tapmışdır. İstanbul paytaxt olduğu zamanlarda Saray kitabxanasının ümuməhatır fəaliyyətini təmin etmək üçün Sultan II Əbdülhəmid sərəncam verdi. Bu dövrdə Osmanlı hakimiyyətinin baş naziri "Məmləkətin bütün nahiyyələrində kitabxanalar qurulmalıdır" deyən maarifpərvər bir şəxs Sədrəzəm (baş nazir) Səid Paşa idi.

Dövrün maarif naziri Mustafa Paşa Sultan II Bəyazidin 1506-cı ildə təsis etdiyi kitabxananın tarixi idarə binasının restavrasiyasına başladı. Sultan II Əbdülhəmid dövlət xəzinə-

sindən lazım olan vəsaiti ayırdı və 1884-cü ilin iyun ayının 24-də kitabxana yeni statusla istifadəyə açıldı.

Kitabxananın açılışı zamanı rəsmi sənədlərlə "Kitabxaneyi ümumi" yazıldığı halda, bir çox mətbuat səhifələrində bu kitabxanaya "Kitabxaneyi milli" deyə də müraciət olunurdu. Kitabxananın daş kitabəsində "Kitabxaneyi-ümumi-Osmani" yazılmasına baxmayaraq tədqiqatçı N.Duman da hesab edir ki, bu yazılış dövrün şərtləri ilə belə bir şəkildə olmuşdur. Belə ki, həqiqətdə bu əsil milli kitabxana statusu daşımış və funksiyalarını yerinə yetirmişdi.

1884-cü ildə təmir olunmuş tarixi bina alimlərin və xalqın nümayəndələrinin iştirakı ilə təntənəli şəkildə açılır. Kitabxananın ilk rəhbəri dövrünün görkəmli maarifpərvəri Tahsin Əfəndi olmuşdur. Açılış zamanı 4164 kitabdan ibarət kitab fonduna malik bu kitabxana sonrakı illərdə öz fondunu sürətlə artırmağa başlayır. Baş verən, ardı kəsilməyən müharibələr nə kitabxananın fondunun zənginləşməsinə imkan vermir, eləcə də kitabxana xidmətinin inkişaf etməsinə fürsət yaranmır.¹

Kitabxananın Türkiyə Cümhuriyyəti dövründə fəaliyyəti daha da genişlənir. Qəbul olunmuş yeni qanunlar kitabxananın həm fondunun həm də xidmət işinin inkişaf etməsinə təmin etdi.

6.2. Türkiyə Cümhuriyyəti dövründə milli kitabxana

Türk xalqının Antanta dövlətlərinin (1918-1923) hərbi qüvvələrinə qarşı apardığı milli azadlıq hərəkatı Türk Xalq Cümhuriyyətinin yaranması ilə sona çatdı. Türkiyə Cümhuriyyəti, I Dünya Müharibəsindən sonra məğlub olan və torpaqları

¹ Kazimi P.F. Türk xalqlarının kitab və kitabxana mədəniyyəti, Bakı. müərcim. 2013, 430 s.

paylaşdırılan Osmanlı dövlətinin son ordusu və polis qüvvələrindən ibarət olan "Kuvayi Milliyyə" deyilən bir xalq mübarizəsi təşkilatının Atatürk tərəfindən təşkil edilərək işğalçı dövlətlərə qarşı mübarizəyə qalxdı. Türkiyə milli azadlıq hərəkatının rəhbəri, Türkiyə Böyük Millət Məclisinin ilk sədri və ölkənin ilk prezidenti Mustafa Kamal Atatürk (1881-1938) böyük siyasi xadim, vətəninə və millətini təmiz və ali duyğularla sevmək, gerçəkçi öndər, türk millətinin yetişdirdiyi ən böyük türklərdən biri idi. O, Türkiyə tarixində çox böyük, önəmli dəyişikliklərin həyata keçirilməsində mühüm rol oynamış, Vahid Milli Ordunun yaradılması, Konstitusiyanın (Anayasa) qəbulu (20 yanvar 1921), Türk Mədəni Qanunu və Türk Cəza Qanununun qəbulu (1926), Tədris Birliyi Qanunu və mədrəsələrin ləğv edilməsi (1924), Yeni türk (latın əlifbası) hərflərinin qəbulu (1928), geyimdə dəyişiklik (1925-ci il 25 noyabrda Şapka geyilməsi haqqında qanunun qəbul edilməsi), təqvimdə dəyişiklik (1925-ci il 26 dekabr tarixində çıxan qanunla miladi təqvim qəbul edildi), ölçü vahidlərində dəyişiklik (1 aprel 1931) Soyadı qanununun qəbulu, türk qadınlarına seçkilərdə iştirak etmə haqqının verilməsi (1930) və iqtisadi, ticarət, sənaye, tibb və bir sıra başqa sahələrdə olan yeniliklər Atatürkün adı ilə bağlıdır.

Yeni yaranmış dövlətin qarşısında iqtisadi problemlərlə yanaşı, əhəlinin maariflənməsi məsələləri də kəskin şəkildə durdu. Əhəlinin çox hissəsi savadsız idi, yüksək ixtisaslı kadrlara böyük ehtiyac olduğu aydın şəkildə hiss olunurdu.

Türk dövlətinin başçısı Atatürkün ən böyük ideali Türk millətini «ən mədəni və rifah səviyyəsi yüksək bir millət olaraq varlığını yüksəltmək» idi. O, yaxşı bilirdi ki, milli təhsili gücsüz olan bir millət heç bir şəkildə inkişaf edə bilməz, «Təhsil bir milləti ya azad, şanlı, yüksək bir cəmiyyət olaraq yaşadar, ya da bir milləti əsarət və səfalətə sürükləyər» deyə qeyd edirdi.

Hər bir cəmiyyətdə və hər bir dövlətdə olduğu kimi, burada da maarifin və mədəniyyətin inkişafında ən mühüm rol

türk kitabxanaları oynamağı idilər. Belə ki, Osmanlı imperiyasından Türkiyəyə miras qalmış kütləvi və təhsil müəssisələrinin kitabxanaları qarşılarında duran vəzifələri yerinə yetirəcək səviyyədə deyildi. Kitabxana işində köklü dəyişikliklərə, yenidənqurmaya ehtiyac vardı. Bu da müəyyən qanunvericilik aktlarının qəbulunu tələb edirdi.

1920-ci ildə Maarif Nazirliyi nəzdində Mədəniyyət İdarəsi (Hars dairesi) yaradıldı. Onun vəzifəsi əsasən kitabxana və muzeylərin təşkili və onlara rəhbərlikdən ibarət idi.

1921-ci ildə Kitabxana Müfəttişliyi yaradıldı. 1924-cü ildə Vahid təhsil haqqında qanuna əsasən əvvəllər Şəriət və Vəqiflər Nazirliyinin tərkibində olan bütün mədəni-maarif müəssisələri (o cümlədən kitabxanalar) dövlət müəssisəsi elan edildi və Maarif Nazirliyinə verildi.¹

Vəqif (dini qurumların nəzdində) kitabxanalarının yenedən təşkili və kitabxana fondlarının inventarlaşdırılması ilə əlaqədar olaraq maddi vəsaitin ümumi uçot və təlimatı haqqında 1927-ci ildə qanun qəbul edildi. Bütün bu qərar və qətnamələr ölkənin milli xəzinəsi olan kitabxana fondlarının qorunub saxlanılmasını və mühafizəsini təmin edirdi.

1928-ci ildə həyata keçirilən əlifba islahatı (ərəb əlifbasının latın əlifbası ilə əvəz olunması) ölkədə mədəniyyətin və maarifin inkişafına xeyli təsir göstərdi və nəşr olunan kitabların tirajı çoxaldı (çap texnikası, mətnlərin yığılı asanlaşdı).

1929-cu ildə Türkiyə kitabxanalarına rəhbərlik edən bir müəssisə – Kitabxana İdarəsi (Kütüphaneler genel müdürlüyü) yaradıldı. 1930-cu ildə bütün bölgələrdə kitabxanalar, oxu zalları və muzeylərin yaradılmasını diktə edən Qanun nəşr olundu.

1934-cü ildə çox vacib bir qanun, "Basma, Yazı və Rəsmləri Toplama" qanunu çıxdı. Bu qanun ilə mətbəələr nəşr etdikləri hər məhsuldan (kitab, jurnal, buklet, qəzet, elan və

¹ Türkiye Cumhuriyeti Milli Kutubhanesi. Ankara, 2006, 280 s.

başqaları) 5 nüsxə (1976-cı ildən sonra 6 nüsxə) dövlətə verməyə borclu hesab edilirdi. Yiğma Qanunu hazırlanarkən, müvəqqəti bir maddə əlavə edilərək, toplanacaq hər nüsxədən bir ədədini yaxın zamanlarda qurulacaq Milli Kitabxanaya təhvil verilməsi məqsədi ilə qorunması nəzərdə tutulurdu.

Toplama Qanununun təmin etdiyi imkanla nəşrlərin 5 ay- rı kitabxanada toplanması və milli bir bibliografiyanın daim dərc olunması imkanı yaranmış olurdu. Adnan Ötükən Almaniyada kitabxanaçılıq təhsili aldığı illərdə (1936-40) oradakı məlum olan əsas kitabxanalar, müxtəlif jurnal və qəzetlərdə nəşr olunan yazıları ilə tanidaraq ölkədə də ona oxşarlarının qurulması fikrinin yaymağa çalışmışdır.

1939-cu ilin iyul ayında Ankarada toplanan birinci Nəşriyyat Konqresində M.Emin Erişirgil, Milli Kitabxana və personal mövzusunda belə demişdir: “Ankaranın ən mühüm ehtiyaclarından olan Milli Kitabxana ehtiyacı da təmin olunmalıdır. Kitabxana direktorları üçün də, bir qanun çıxarmağı arzu etdik. Bunu şərəfli bir peşə halına gətirməliyik”.

Ötükən 9.8.1939 tarixli “Cümhuriyyət” qəzetində nəşr olunan yazısında demişdir: “Mükəmməl və modern kitabxanaları qurmaq üçün hər şeydən əvvəl canını bu işə qoyacaq kitabxana direktorları və ekspert kitabxanaçılar yetişdirmək lazımdır”.¹

Ötükən 1 oktyabr 1941-ci ildə Nəşriyyat Müdiri olaraq təyin olunduqdan qısa bir müddət sonra, peşə təhsili almış kitabxanaçılar yetişdirmək məqsədilə, Dil və Tarix Coğrafiya fakültəsində bir kitabxanaçılıq kursu açmaq üçün o günlərdə dekan müavini olan M.Emin Erişirgili razı salmaq çox da çətin olmamışdır. Çünki yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi Erişirgildə eyni düşüncədə idi. Beləliklə, 1942-ci ildə Dil və Tarix Coğrafiya fakültəsi tərkibində A və B bölmələrindən yaranan bir “Kitabxanaçılıq kursu” açılır. Növbəti il Türk Dili və Ədəbiyy-

yatı kürsüsünə bağlı, ixtiyari bir dərs halında davamı uyğun görülmüşdür. Bu vəziyyətlər, fakültədə kitabxanaçılıq bölməsi açılana qədər (1954) davam etmişdir. Ötükən 1938-ci ildən nəşr olunan bir yazısında qeyd etdiyi kimi “İşə öncə kadr yetişdirməklə” başlamışdır.

Milli Təhsil Nazirliyi Nəşriyyat Müdirliyinin giriş mərtəbəsində əvvəllər qəhvəxana olaraq işlədilən bir salona Ötükən tərəfindən lazımlı stol və kitab rəfləri düzəldikdən sonra 15 aprel 1946-cı ildə Müdirlik Məmurlarının iştirakı ilə təşkil olunan kiçik bir tədbirlə Ötükən bir kitab rəfinə bir neçə kitab qoyaraq demişdir: “Bu kitablar yaxın zamanlarda qurulacaq olan Milli Kitabxananın nüvəsini təşkil edəcəkdir. Bura da bundan sonra qeyri-rəsmi olaraq “Milli Kitabxana Hazırlıq Bürosudur. Bu Büronun işlərini görməyə Leman Şenalpı vəzifəyə təyin edirəm”.

Qısa müddətdə rəsmi nəşrlər və ianələr yolu ilə kitabların sayı 8000-ə çatdı. İşlərin artması səbəbi ilə kursun tələbələrindən bir neçəsi vaxtları olduqca, yarım gün kömək etməyə gədirdilər. Bu tələbələrin xidmətlərini və Büronun bəzi məcburi xərclərini, ödəyə bilmək məqsədiylə, Ötükənin şəxsi say-ləri ilə 21 fevral 1947-ci ildə “Milli Kitabxanaya Yardım Dər-nəyi” quruldu. Bu dərnək özəlliklə dövlətə yardım dərnəkləri arasına alındıqdan sonra Milli Kitabxananın quruluş illərində böyük pullu dəstək təmin olunmuşdur. Milli Kitabxana Hazırlıq Bürosunda işlər davam edərkən, Baş Nazir Rəcəb Pekerin 14 avqust 1946-cı ildə Hökumət Proqramını oxuyarkən: “bir Milli Kitabxananın qurulması üçün lazımlı işlərə həmin vaxt başlanacağı” vədindən Ötükən cəsarət almış, qurulacaq Milli Kitabxananın işləriylə daha rahat məşğul olmaq üçün 21 dekabr 1946-cı ildə Nəşriyyat Müdirliyi vəzifəsindən ayrıldı. Milli Kitabxana Hazırlıq Bürosunun nə rəsmi bir ünvanı, nə də bir kadr heyəti mövcud olmadığı üçün o Nəşriyyat Şəbə Müdirli-yinə təyin olunmuşdu.

¹ Türkiyə Cumhuriyeti Milli Kutubhanesi. Ankara, 2006, 280 s.

Nəşriyyat Müdirliyi binasındakı büro darısqal hala gəldikdə 1 aprel 1947-ci ildə Qoca təpə Səmti Mithat Paşa küçəsində 5 otaqlı 1 mərtəbəli bir villaya köçürüldü və qapısına “Milli Kitabxana Hazırlıq Bürosu” lövhəsi yazıldı.

Burada Adnan Ötükənlə birlikdə Leman Şenalp, Nezahat Amaçan (katib)və Sanih Sarıdal (fotoqraf) olmaqla 4 nəfət işə başladı. O günlərdə də təsirli bir ianə kampaniyası davam etdirildiyindən qısa müddətdə toplanan kitab sayı 60.000-ə çatdı. Bu dəfə də başqa bir binaya köçmək lazım gəldi. O zaman, Saraçoğlu Məhəlləsində kazino olaraq düzəldilmiş və bütün təchizatı tamamlanmış olan bir binanın Ötükənin kitabxana olaraq istifadə edilə biləcəyi deyilmişdir. 1948-ci ilin əvvəllərində bu binaya köçdülər və 16 avqust 1948-ci ildə Milli Kitabxana xalqın xidmətinə verildi.

1949-cu ilin oktyabr ayında Milli Kitabxananın ilk ekspert kitabxanacısı, Milli Təhsil Nazirliyi, başda Milli Kitabxana olmaqla müxtəlif kitabxanalarda staj və tədqiqatlar aparmaqla 2 il müddətində İsveçərəyə göndərildi.

23 mart 1950-ci ildə “Milli Kitabxana Quruluş Qanunu” qəbul edildi. Yəni, Milli Təhsil Nazirliyinə bağlı bir müdirlik olaraq, qanunvericilik və hüquqi bir kimlik qazanan Milli Kitabxana Türkiyədə qanun ilə qurulan ilk kitabxanadır. Həmin qanunun II maddəsində Milli Kitabxananın vəzifələri belə göstərilmişdir:

“Milli mədəniyyət tədqiqatlarını aparmaqla, bu məqsədə əlverişli əsərləri və arayışları bir araya toplayaraq əsaslı bir mərkəz yaratmaq və eyni zamanda hər cür elm və sənət işləmə və tədqiqatlarını asanlaşdırmaq vəzifəsi daşıyır. Bu vəzifələri yerinə yetirməklə Milli Kitabxana lazımlı əsərləri və arayışları ala və ya başqa yollarla təmin edə və bunların təsnifatı, qorunması və ümumi istifadəyə verilməsi üçün lazımlı hər növ obyektləri və vasitələri almağa səlahiyyətlidir.”¹

7-10 noyabr 1950-ci ildə Parisdə təşkil olunan YUNESKO iclasında hər ölkədə bir “bibliografiya və informasiya” mərkəzi qurulması qərarı alındı. YUNESKO-nun dəstəyi ilə Milli Kitabxana tərkibində bir “bibliografiya institutu” açmaqla, Fransa Milli Kitabxana ekspertlərindən olan Rauks 1952-ci ilin mart ayında Ankaraya gəldi. Bir neçə ay Rauksla işləyən Behirə Abacıoğlu YUNESKO-nun təmin etdiyi bir il müddətli bir təqaüdlə Parisə getdikdə, o günlərdə Basma Yazı və Rəsmləri Yığma Müdirliyi vəzifəsini davam etdirməkdə olan Leman Şenalp, təkrar Milli Kitabxanaya işə qəbul edilir və institutun idarə olunmasında vəzifəyə təyin edilir. 1 il ərzində Türkiyə Məqalələr Bibliografiyasının ilk 5 nömrəsi çap edildi.¹

Türkiyə bibliografiyası 1955-ci ildən etibarən Milli Kitabxana quruluş qanununa əlavə edilən bir maddə ilə qurulan “Bibliografiya institut”nda hazırlanıb nəşr edilirdi. Daha sonrakı illərdə hətta TC.Dövlət Nəşrləri Bibliografiyası Seçilmiş Qəzet Yazıları Bibliografiyası (1989-1990) kimi bibliografik işlərin aparılması, Milli Kitabxananın əsas vəzifələrindən biri kimi göstərilirdi.

1952-ci ildə Basma Yazı və Rəsmləri Yığma Müdirliyi Milli Kitabxananın tərkibinə daxil oldu. 1952-53-cü illərdə Milli Kitabxananın əsas vəzifələrindən olmasa da, “Uşaq Kitabxanası” və “Evlərə borc kitab vermə xidmətləri” quruldu. 1955-ci ildə Görmə qüsurluları üçün kitabxana xidməti işə başladı. Brayl əlifbasına görə yazılmış 300 cildlik bir kolleksiya görməyən oxucuların istifadəsinə təqdim olundu. 1991-ci ildə çap materialların kompüterdə səsli olaraq oxuna bildiyi və kompüterdə Brayl əlifbasından istifadə edərək kağıza yazılan bir sistem də tətbiq olundu.

Milli Kitabxanada 1958-ci ildə “Xəritələr” və “Musiqi əsərləri” bölmələri açıldı. 1959-cu ildə rəsm-heykəl bölməsi yaradıldı. 1985-ci ildən etibarən türk tərcüməsi və uyğun-

¹ Türkiye Cumhuriyeti Milli Kutubhanesi. Ankara, 2006, 280 s.

¹ Türkiye Cumhuriyeti Milli Kutubhanesi. Ankara, 2006, 280 s.

laşması aparılan Anqıl amerika Kataloqlaşdırma Qaydaları 2 (AACR2) tətbiq edilmiş və hazırda AACR2-nin 1988-ci ildə ciddi yenilənmiş forması işlənməkdədir.

1965-1973-cü illəri əhatə edən uzun bir planlaşdırma mərhələsi nəticəsində inşa işlərinin təməli qoyulmuş və bina 1982-ci ildə tamamlanmışdır. Milli Kitabxana, 5 Avqust 1983-cü ildə yeni binasında istifadəçilərinə xidmət etməyə başlamışdır.

Milli Kitabxana kitab, əlyazması, nadir əsər, ərəb hərflə çap əsərləri, günlük qəzet, jurnal, bülleten, illik, afişa, xəritə, not, səs yazısı (CD və kaset), rəsm və s. materiallardan ibarət olan 2.560.372 əsərlik bir fonda sahibdir. MK-nın fondunda kitabların sayı 1.120.940 ədəd olub, günlük qəzet, jurnal, bülleten, illik və buna bənzər materiallardan ibarət olan 1.302.528 cildlik bir dövrü nəşr fondu da mövcuddur. Bundan başqa, 26.262 ədəd əlyazma əsəri olan kitabxanada, afişa, xəritə, not, səs yazısı (disk və kaset), rəsm, atlas, video kaset, tablo, pul kimi xüsusi qaydada yığılmış 85.809 əsərdən ibarət bir qeyri-kağız material fondu vardır.

1975-ci ildə Milli Kitabxananın fondunda türk və xarici dillərdə 560 min çap kitabı, 3522 əlyazma, 9137 əlyazmanın mikrofilmləri, 955555 ardı davam edən nəşr vardı. Kitabxanada xəritələr, atlaslar, notlar, afişalar, təsviri incəsənət əsərləri, qrammofon valları və digər audiovizual nəşrlər də saxlanılır.

1980-ci ilin ortalarındakı məlumata görə Milli Kitabxananın ümumi fondu 1 milyon nüsxədən çox idi. Onlardan 680 minini elmin bütün sahələrinə dair kitablar, 6600-dən çoxunu ərəb, fars və türk dilində olan qədim əlyazmalar, 6300-nü coğrafi xəritələr, 329-unu atlaslar, 5200-nü not məcmuələri, 29300-dən çoxunu müxtəlif plakat və afişalar, 193 mindən çoxunu türk və xarici dillərdə olan dövrü nəşrlər, 9400-dən çoxunu mikrofilmlər və s. təşkil edirdi.

Milli Kitabxananın ölkədə bir məlumat şəbəkəsi qurulması və məlumat axınının təyin edilməsi prosesi birinci Milli Mədəniyyət Şurasında (1982) tövsiyə edilmişdi.

1986-cı ildə Milli Kitabxanada kompüterlərin tətbiqinə başlansa da kifayət qədər yetişmiş kadr heyətinin olmamasından kataloqlaşdırma əməliyyatları 1987-ci ilin sonlarına qədər əllə həyata keçirilirdi. 1990-cı ildən etibarən kataloqlaşdırma əməliyyatları avtomatikaya əsaslanaraq yenilənirdi.

1997-ci ildə əlyazma əsərlərin və ardı davam edən nəşrlərin köhnəlməsinin dayandırılması və qorunması məqsədiylə mikrofilm arxivinin inkişaf etdirilməsi istiqamətindəki işlərə başlanılmışdır.

Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi tərkibində 1978-ci ildə başlanan "Türkiyə əlyazmaları Toplu Kataloqu" layihəsi çərçivəsində hazırlanan əlyazması əsərləri kataloqları ilə "Milli Kitabxana əlyazma Əsərlər Kataloqunda" yer alan 25.653 biblioqrafik təsvir göstərilmiş, müxtəlif növlü fondlara aid təxminən 60.000 ədəd əlyazma CD daşıyıcılarına köçürülmüş, TÜYATOK CD (1-2) adıyla göstərilmişdi. Layihənin davamı olaraq 2005-ci ildə ölkədəxili və ölkəxarici bəzi kitabxanalarda mövcud olan 40.250 türk dilində əlyazma əsərinə aid biblioqrafik təsvirləri ifadə edən TÜYATOK layihəsi ilə əlaqəli olaraq, Milli Kitabxanalar fondunda saxlanılan əlyazma və nadir əsərlərin rəqəmsal mühitdə arxivlənməsinə 2004-cü ildə başlanmış, 2008-ci ildə oxucuların xidmətinə verilmişdi.¹ Mübadilə Proqramları ilə Kitabxanalararası əməkdaşlıq çərçivəsində xaricdəki kitabxanalar, Türkologiya İnstitutu və müxtəlif təşkilatlarla qarşılıqlı əlaqələr əsasında kitab mübadiləsi aparılmaqdadır.

Milli Kitabxana 39.000 kvadrat metrlik, yeni layihəyə əlavələr etməyə imkan verəcək genişlikdə bir sahədə tikilmişdir. Modern bir quruluş tərzində üz blokdan ibarət olan Milli

¹ Türkiye Cumhuriyeti Milli Kutubhanesi. Ankara, 2006, 280 s.

Kitabxana binası rəhbər bürolardan, ümumi və xüsusi təyinatlı oxu zallarından, qrupla işləmə otaqlarından, personal bürolarından, gözəl sənətlərlə bağlı iş otaqlarından, havalandırma və siqnalizasiya ilə təmin olunmuş depolardan ibarətdir. Ayrıca, bir sərgi zalı ilə bir çox məqsədlər üçün istifadə oluna biləcək iki iclas zalı da mövcuddur. Eyni zamanda yeni binada: İnformasiya İşləm Mərkəzi, Danışan Kitablıq, Atatürk Belgəliyi (Sənəd), Kitab Təmiri və Restavrasiya Laboratoriyası, Mikrofilm Arxivi ilə ofset çap texnikasını istifadə edən tam təminatlı bir Nəşriyyat, Mikrofilm və Foto Laboratoriyası ilə yeni vəzifələr həyata keçirməyə başlamışdır.

Milli Kitabxananın missiyası – milli mədəniyyət araşdırmalarını dəstəkləmək, bu məqsədə yararlı ölkə daxilində çap olunmuş bütün əsər və sənədləri, ölkədən xaricdə türk mədəniyyətinə aid bütün nəşrləri bir araya toplayaraq əsaslı bir mərkəz meydana gətirmək, dünyada Türk dövlətini maraqlandıran nəşrləri izləmək və təmin etmək, eyni zamanda hər növ elm və sənət çalışmalarını asanlaşdırmaq məqsədiylə tədqiqatçılara və oxuculara xidmət etmək, milli mədəni xəzinə mərkəzi olaraq ölkə daxili və xaricində informasiya axınını təqib etmək, toplayıb saxlamaq, bütün bunlara bağlı olaraq ölkənin milli mədəni əlaqələrinin siyasi təsirlərdən uzaq olaraq yönləndirilməsində iştirak etməkdən ibarətdir.

Milli Kitabxana Türk mədəniyyətinin aynası, milli mədəni xəzinə və Türk millətinin yaddaşındır. Milli Kitabxananın qarşıya qoyduğu məqsəd, beynəlxalq informasiya axınının mərkəzi halına gələrək, cəmiyyətin mədəni inkişafına və iqtisadi cəhətdən genişlənməsinə, informasiya cəmiyyətinin yaradılmasına mühüm rol oynamaqdır.

Milli kitabxana həftənin müəyyən günlərində kütləvi tədbirlər olaraq konsertlər və konfranslar təşkil edilir.

Milli Kitabxana müxtəlif kolleksiyalardakı 11546 əlyazma əsərdən başqa ayrı-ayrı kitabxanalardan toplanılmış 14218 əsərə və 8934 ədəd “Şəriyyə Sicil” dəftərinə malikdir.

1988-ci ilə qədər Milli Kitabxanada bəzi nəşrlər qadağan olunmuş kitablar kimi xüsusi bir anbarda saxlanılırdı. Sonralar kitablar qadağan olunmuşdur qrifindən azad olunur və ümumi istifadəyə verilir.

Türkiyə Milli Kitabxanası ilin təxminən 350 günü səhər saat 9-dan axşam saat 22-yə qədər pulsuz olaraq bütün oxucuların üzünə açıqdır. Adnan Ötügen, Müjgan, Respublika, İbn Sina oxu zalları eyni zamanda 1000 oxucuya xidmət göstərir. Kitabxanada hər gün orta hesabla 1500-2000 oxucu faydalanır.

Milli Kitabxananın müasir texniki avadanlıqlarla təchiz edilmiş oxu zallarından və abonement şöbəindən hər il təxminən 50-55 milyon oxucu istifadə edir.

Hazırda təxminən 40 min kv.m-lik istifadə sahəsi ilə Türkiyənin ən böyük kitabxanası mövqeyinə çıxan Milli Kitabxananın fondu təxminən 3 milyon nüsxə ədəbiyyatdan ibarətdir. Bu əsərlər təhlükəsizlik və iqlimləndirmə baxımından xüsusi olaraq tikilmiş kitabsaxlayıcıda qorunur. Bununla belə, gündən-günə artan kitab fondu üçün mövcud kitabsaxlayıcı da kifayət deyil. Təkcə bu faktı göstərmək kifayətdir ki, hazırda Türkiyədə ildə təqribən 20 min kitab nəşr olunur. Deməli, hər il orta hesabla Milli Kitabxananın fonduna ən azı 20 min vahid çap məhsulu və digər materiallar daxil edilir.

Ona görə də Milli Kitabxananın səlahiyyətli şəxsləri kitabxananın bağçasındakı yerin altında nəhəng bir kitabsaxlayıcısı inşa edilərək istifadəyə verilməsi ilə bu problemi həll etməyə qərar verdi. Milli Kitabxananın keçmiş direktoru Tuncel Acarın təklifi ilə ortaya çıxan yeraltı arxiv üçün Dövlət Planlaşdırma Təşkilatına müraciət edildi. Dövlət Planlama Təşkilatı müraciəti qəbul edərək inşaat işlərini 2008-ci ilin Dövlət sərmayə proqramına daxil etdi. İnşaatın tender və maliyyə işlərinə də həmin ildən başlanıldı. Kitabsaxlayıcıda iqlimləndirmə və təhlükəsizlik sistemlərinin yanında lift və relsli daşıma sistemləri kimi müasir texnologiyanın bütün imkanları da istifadə ediləcəkdir.

Hazırda Türkiyə Milli Kitabxanasının missiyası milli mədəniyyət araşdırmalarını dəstəkləmək, bu məqsədə yararlı ölkə daxilində çap olunmuş bütün əsər və sənədləri, ölkədən xaricdə türk mədəniyyətinə aid bütün nəşrləri bir araya toplayaraq əsaslı bir mərkəz meydana gətirmək, dünyada Türk dövlətini maraqlandıran nəşrləri izləmək və təmin etmək, eyni zamanda hər növ elm və sənət çalışmalarını asanlaşdırmaq məqsədilə tədqiqatçılara və oxuculara xidmət etmək, milli mədəni xəzinə mərkəzi olaraq ölkə daxili və xaricində informasiya axınını izləmək, toplayıb saxlamaq, bütün bunlarla bağlı olaraq ölkənin milli mədəni əlaqələrinin siyasi təsirlərdən uzaq olaraq yönəldilməsində iştirak etməkdən ibarətdir.¹

Türkiyə Milli Kitabxanasının qarşıya qoyduğu məqsəd beynəlxalq informasiya axınının mərkəzinə çevrilərək, cəmiyyətin mədəni inkişafında, iqtisadi cəhətdən genişlənməsində, informasiya cəmiyyətinin yaradılmasında mühüm rol oynamaqdadır.

¹ Kazımi P.F. Türk xalqlarının kitab və kitabxana mədəniyyəti. Bakı. ABC, 2012. 430 s.

VII FƏSİL

TÜRKMƏNİSTAN RESPUBLİKASI: TÜRKMƏNİSTAN MİLLİ KİTABXANASI

7.1. Türkmənistan milli kitabxanasının yaranması və inkişafı

Türkmənistan qədim türk yurduudur. Bu ərazidə türk xalqlarının tarixi məskunlaşması, köç etməsi, iri mədəni mərkəzlər yaratması ən qədim dövrlərdən diqqəti cəlb etmişdir.

Türkmənistan ərazisində dövlətçilik, elm, təhsil və mədəni inkişafın ümumi mənzərəsi göstərir ki, kitabxanalar digər islam mədəniyyəti areallarında olduğu kimi əsasən üç istiqamətdə yaradılır və fəaliyyət göstərirdi. Bunlar saray kitabxanaları; məscid və mədrəsə kitabxanaları və eləcə də şəxsi kitabxanalar idi.

Kitab məhsulunun yaranması, texniki və bədii tərtibatı, iri kitabxanaların strukturu da islam mədəniyyəti ölkələri ilə uyğun şəkildə qurulurdu. Kitab məhsulu repertuarı ərəb və fars dili ilə yanaşı, türk dilli ədəbi və elmi nümunələr təşkil edirdi.

XIX əsr Türkmən xalqının müxtəlif müharibələr içərisində olması, daxili və xarici hücumlara məruz qalması ölkənin tənəzzülünü səciyyələndirirdi. Bu tənəzzüldən istifadə edən Rusiya 1869-cu ildə "Qırmızı su" limanını (indiki Türkmənbaşı) işğal etdi və orada qoşun hissələrini arturmağa başladı. 1881-ci ildə Rusiya orduları Aşxabadə daxil oldular. Bununla da Türkmənistan öz inkişafının yeni mərhələsinə keçdi.

1895-ci ilin avqust ayının 1-də Xəzər arxası vilayət icimai kitabxanası rus zabitləri tərəfindən Aşqabad şəhərində yaradıldı. Bu kitabxana yaradılan zaman fondunda 3 min nüsxə rus dilində kitab mövcud idi və iki şöbədən ibarət fəaliyyət göstərirdi. Abonement xidməti və oxu zalından ibarət olan kitabxana 1924-cü ilə qədər fəaliyyət göstərmiş və 1924-cü ildə

statusunu dəyişdirərək Türkmənistan SSR Dövlət kitabxanasına çevrilmişdi.¹

Sovet hakimiyyəti illərində zəngin inkişaf yolu keçən bu kitabxanaya Karl Maks adı verilmiş və 1991-ci ilə qədər bu adla fəaliyyətini davam etdirmişdi.

XIX əsrin II yarısı və XX əsrin əvvəlləri Türkmənistan ərazisində müəkkəb siyasi, mədəni proseslər baş verirdi. Bir tərəfdən Rus alimləri bu əraziləri öyrənmək üçün arxeoloji və etnoqrafik tədqiqatlar aparır, digər tərəfdən mərkəzi Rusiya hakimiyyəti ərazinin etnik tərkibini dəyişdirmək məqsədi ilə xalqların köçürülməsini həyata keçirirdilər. Bu siyasət 1916-cı ildə xalqın ümumi üsyanına səbəb oldu. Dövrün kitab məhsulu zadəgan və hakimlərin əlində toplanırdı. Dünya səviyyəli mədrəsə və akademiya dağıdılır və qarət olunur, milli irsin daşıyıcısı olaraq isə yalnız milli ziyalılar çıxış edirdilər. Bir çox ziyalılar ölkədən mühacirət edir və zəngin kitab irsini də özləri ilə xarici ölkələrə aparırdılar. Eləcə də rus işğalçı qüvvələri də kitab sərvətini toplayıb Rusiyanın mərkəzi kitabxanalarına, tədqiqat mərkəzlərinə, şəxsi kolleksiyalara ötürürdülər.

Sovet hakimiyyətinin yaranması ilə milli mədəni və elmi irsin toplanması, mühafizəsi və təbliği asanlıqla qaydaya salınmadı. Bu istiqamətdə işləri həyata keçirmək üçün onilliklər keçdi.

1930-cu illərin əvvəllərində kütləvi aclıq, 30-cu illərin 2-ci yarısında repressiyalar ölkənin ümumi mədəni-maarif inkişafına mənfi təsir göstərirdi.

1941-ci ilin mart ayının 26-da SSRİ EA-nın Türkmənistan filialının kitabxanası yaradıldı və fəaliyyətə başladı. 1957-ci ildə bu kitabxanaya elmi müəssisə statusu verildi. Bu kitabxana ərəb, latın və kiril qrafikası ilə yazılmış və çap olunmuş elmi ədəbiyyatın komplektləşdirilməsini həyata keçirərək, həm Sovet hakimiyyətindən əvvəl, həm də sonralar çap olun-

¹ Kazimi P.F. Türkmənistanda kitabxana işi. Bakı, BDU, "kitabxanaşünaslıq və informasiya". 2012 №2(8), s.56-63.

muş elmi kitab məhsulunun mərkəzinə çevrildi və Türkmənistan ərazisində bütün elmi müəssisələr və təhsil müəssisələrinə bütün elm sahələri üzrə xidmət göstərməyə başladı.

Türkmənistanda milli ədəbiyyat fondunun formalaşdırılması istiqamətində həyata keçirilən fəaliyyət bir sıra texniki problemlərlə də qarşılaşırdı. Bütün türk dilli xalqlar kimi Rusiya imperiyasının dağılmasından sonra türkmənlər də əlifba islahatı həyata keçirdi. 1925-ci ildə latın əlifbasına keçib respublika mətbuatında gündəmə gətirildi. 1926-cı ilin fevral-mart aylarında Bakıda keçirilən I türkoloji qurultaydan sonra bu proses sürətləndi. 1927-ci ilin əvvəllərində latın əlifbasının türkmən versiyası mətbuatda çap olundu və qəbul edildi.¹

1939-cu ildən başlayaraq latın əlifbasına keçmiş türk dilli respublikalar repressiyaya məruz qaldı və zorla kiril əlifbasına keçirildi. SSRİ-nin dağılması ilə 1991-ci ilin noyabr ayında İstanbul şəhərində keçirilən konfransda Türkiyə əlifbasına əsaslanan bir əlifbaya keçirilməsi qərarı alındı. Bu qərar müstəqilliyini bərpa etmiş türkdilli dövlətlərlə yanaşı Rusiya Federasiyasının türk dilli muxtar qurumları tərəfindən də imzalandı.

Qeyd olunan problemlərin nəticəsində Türkmənistanda, eləcə də digər türkdilli respublikalarda milli ədəbiyyatın kitabxana fondlarında toplanması, mühafizəsi və təbliği sahəsində ciddi çətinliklər qarşıya çıxırdı. Bu problemlərin həlli, orta əsr əlyazma irsinin konservasiyası, latın əlifbasına keçid və milli irsin dərinədən öyrənilməsi məsələləri Türkmənistanın dövlət müstəqilliyinin bərpasından sonra mümkün oldu.

Sovet imperiyasının dağılması ilə Türkmənistan öz müstəqilliyini bərpa etdi və müstəqil milli siyasət yürütməyə başladı. 1995-ci ilin dekabrın 12-də BMT-də Türkmənistanın bitərəf dövlət kimi tanınması, ilk Türkmən prezidenti Səfər-murad Niyazovun milli mədəni irsə baxışları, Türkmən xalqının son 20 ildə taleyində mühüm rol oynadı. Məsələn, S.Ni-

yazov operanın, baletin, kinoteatrının, sirk milli mentaliteta uyğun gəlmədiyinə görə fəaliyyətinin qadağan edilməsi, əyalətlərdə kitabxanaların bağlanması kimi tədbirlərinə mütəxəssislər şərh verməyə çətinlik çəkirlər. Bir sıra Rusiya kitabxanasınaşınarının bu barədə yazdığı qərarlı məqalələrlə də razılaşa bilmərik.

Türkmənistanın yeni prezidenti Qurbanqulu Berdumuhəmmədov yeni islahatların həyata keçirilməsi zərurətini ifadə etmiş, bu islahatlar kontekstində incəsənət məktəbləri, mədəniyyət evləri ilə yanaşı, 140 kitabxananın da fəaliyyətinin bərpa edilməsi nəzərdə tutulmuşdur. Türkmənistanda "Qalkınış" adı ilə təsis edilmiş kitab mərkəzi kitabxana fondlarının komplektləşdirilməsi və yeni yaradılan kitabxanaların ilkin fondunun yaradılması işini öz üzərinə götürmüşdü.

Kitabxana fondlarının uzun müddət sistemli komplektləşdirilməməsi nəticəsində fondların köhnəlməsi, yeni ədəbiyyatın daxil olmaması, kitabxanaların xidmət işində də özünü göstərirdi. Kitabxanaçıların etiraf etdiyi kimi Ali məktəb müəllimlərinin şəxsi vəsaiti hesabına çap olunan kiçik həcmli tədrisə dair metodiki kitabçalar oxucular tərəfindən ən çox sorğu olunurdu.

Rusdilli mənbələrdə qeyd olunur ki, kitabxana fondlarına daxil olacaq kitab məhsulunun hələ də senzuradan keçməsi ənənəsi Türkmənistanda təbii olunmaqdadır.

Kitabxanaçı kadrların hazırlanması ilə əlaqədar hələ də Türkmənistanda Ali ixtisas təhsilinin mövcud olmaması barəsində Rusiyanın sahəvi ədəbiyyatından məlumat alırıq.

Dövlətin əsas mədəniyyət mərkəzləri strukturuna daxil olan Türkmənistan Dövlət Kitabxanası qeyd olunduğu kimi 1895-ci ilin avqust ayının 1-də Aşqabad şəhərində yaradıldı. Yaradılan zaman fondunda 3 min nüsxə rus dilində kitab mövcud idi və iki şöbədən ibarət fəaliyyət göstərirdi. Abonement və oxu zalından ibarət olan kitabxana 1924 – cü ilə qədər fəaliyyət

¹ Kazimi P.F. Türk xalqlarının kitab və kitabxana mədəniyyəti, Bakı. Mütərcim. 2013, 430 s.

göstərmiş və 1924-cü ildə Türkmənistan SSR Dövlət kitabxanasına çevrilmişdi.

Sovet hakimiyyəti illərində Karl Maks adı verilmiş bu kitabxana 1991-ci ildən görkəmli Türkmən şairi Nurməhəmməd Əndəlbin adını daşıyır və bununla yanaşı 1992-ci ildə kitabxanaya milli kitabxana statusu verilir. Müstəqil Türkmənistanın ilk prezidenti S.Niyazovun vəfatından sonra kitabxanaya S.Niyazov (Türkmənbaşı) adı verilir.

Müasir Türkmənistanın kitabxana xidmətinin təşkilində və kitab sərvətinin toplanıb sistemləşdirilməsində S.Niyazov adına (Türkmənbaşı) Türkmənistan Milli Kitabxanası mühüm əhəmiyyət daşımışdır. 2011-ci ilin 6-cı ayına olan məlumata görə bu kitabxananın fondunda, 5530 min nüsxə kitab mövcuddur.¹

Milli kitabxananın həyata keçirdiyi mühüm tədbirlərdən biri kimi ABŞ-ın Türkmənistandakı səfirliyi ilə birlikdə XVI-XIX əsrlərə aid 50 min nüsxə əlyazma kitabının konservasiyası həyata keçirilmişdi.

Son illər elmi ədəbiyyatın mövcud olan boşluğunu xaricdən daxil olan müxtəlif dillərdə elmi ədəbiyyat hesabına və referativ jurnallar vasitəsi ilə doldurmaq sahəsində konkret işlər görülür.

2000-ci ilin iyun ayının 15-də Türkmənistan məclisi "Kitabxanalar və kitabxana işi" haqqında Türkmənistanın qanununu qəbul edir. 31 maddədən ibarət bu qanun ölkədə kitabxanaların və kitabxana şəbəkələrinin hüquqi statusunu və qarşısında duran vəzifələri müəyyənləşdirir. 31 maddədən ibarət bu qanun kitabxana, kitabxana işi, bu sahədə milli siyasət, kitabxana işinin dövlət idarəetməsi və digər məsələlərin tərifini ifadə edir. Bu qanundan Özbəkistanda, Qazaxıstanda, eləcə də Azərbaycanda qəbul olunmuş müvafiq qanunların müqayisəli

¹ Kazımi P.F. Türkmənistanda kitabxana işi. Bakı, BDU, "kitabxanaşünaslıq və informasiya". 2012 №2(8), s.56-63.

analizi bir sıra uyğun gələn və bir sıra fərqli yanaşmaların mövcud olduğunu ortaya çıxarır.

1997-2013-cü illər arası kitabxana Müstəqil Türkmənistanın birinci prezidenti N.Nazarbayevin adını daşımağa başlayır. 2013-cü ilin aprel ayında kitabxanaya yenidən Türkmənistan Dövlət Kitabxanası adı verilir.

2013-cü ildə Türkmənistandakı Türkiyə səfirliyinin dəstəyi ilə kitabxanada "Türkiyə" oxu zalı yaradılır. Kitabxana geniş beynəlxalq əlaqələr yaradır, ABŞ Konqres kitabxanası ilə əməkdaşlıq edir, müxtəlif beynəlxalq layihələrdə iştirak edir. Nəticədə kitabxananın fondu 2015-ci ilə 6 milyon çap vahidini keçir.

2006-cı ildə Yaponiya dövlətinin 200 min ABŞ dolları məbləğində qrantı hesabına kitabxana audio və video avadanlıqlar aldı. 2007-ci ildə Türkiyə memarlarının köməyi ilə tikilmiş kitabxananın yeni binası istifadəyə verildi. Kitabxananın maddi-texniki bazası möhkəmlənir və müasir kitabxana-informasiya müəssisəsinə çevrilirdi¹.

Hal hazırda kitabxana eyni zamanda 1100 oxucuya xidmət etmək iqtidarındadır. Kitabxanada 2 konfrans zalı, ixtisaslaşdırılmış oxucu zalları fəaliyyət göstərir və burada 330 kitabxana personalı çalışır.

Kitabxana kitabxanaşünaslıq, biblioqrafiyaşünaslıq və kitabşünaslıq sahəsində Türkmənistanın sahəvi tədqiqat mərkəzidir və elmi əməkdaşlarının indiyə qədər rus, ingilis, türk və fars dillərində 200-dən artıq elmi məqalələri müxtəlif elmi dərgilərdə çapdan çıxmışdır.

¹ Kazımi P.F. Türk xalqlarının kitab və kitabxana mədəniyyəti, Bakı, mütərcim. 2013, 430 s.

VIII FƏSİL

ÖZBƏKİSTAN RESPUBLİKASI: ÖZBƏKİSTAN MİLLİ KİTABXANASI

8.1. Özbəkistan milli kitabxanasının yaranması və inkişafı

XIX əsrin sonlarında Özbəkistan ayrı-ayrı xanlıqlara parçalanmış və Rusiya imperiyası tərəfindən işğal edilmişdir. Mərkəzi Asiya torpaqlarının Rusiya imperiyası tərəfindən işğalı üç mərhələdə həyata keçirilmişdir. Birinci mərhələ 1864-1865-ci illəri əhatə edir və bu dövrdə Kokand xanlığının çox hissəsi işğal edilmişdir. 1866-1873-cü illəri əhatə edən ikinci mərhələdə Buxara və Xivə xanlıqları tabe edilmişdir. 1869-1884-cü illərdə isə Türkmənistanın Rusiya tərəfindən işğalı başa çatdırılmışdır.

Rusiyanın Mərkəzi Asiyayı işğal etməsi dövründə, xüsusilə Türküstan qubernatorluğunun yaranması mədəniyyətə – kitab, kitabçılıq işlərinə öz təsirini göstərdi.

Orta Asiyada kitabxanalar haqqında məlumatlara müxtəlif mənbələrdə rast gəlinir. Mərkəzi Asiyada mədəniyyət, məmarlıq sahəsində baş verən irəliləyişlər barədə bir çox məlumatlar qeyd olunurdu. Əsas diqqət kitabxanaların üzərində idi. Çünki xalqın maariflənməsi, ölkənin elmi-mədəni göstəricilərinin yüksəlməsi kitabxanalarsız mümkün deyildi. Orta Asiyada ictimai kitabxanaların yaranması tarixi proseslərlə əlaqədardır. Bu proseslərdən önəmli 1867-ci ildə mərkəzi Daşkənd şəhəri olmaqla işğal olunmuş torpaqlar əsasında Türküstan general-qubernatorluğunun yaradılması idi. İlk Türküstan general-qubernatoru general K.P. Kaufman idi.

Kaufman 1870-ci ildə Türküstan xalq kitabxanasını yaratdı. Birinci addım kimi bu kitabxananın yaradılması hökumət aktı ilə təsdiq olundu.¹ Kaufman yazırdı: 1867-ci ildə kitabxana

yaradılarkən Asiya ədəbiyyatı ilə bağlı Peterburqdan kitablar gətirilməsinə nail olundu, eyni zamanda Asiya ilə bağlı Avropa dillərində ədəbiyyatlar da Daşkəndə gətirildi. Kaufmanın konspeksiyasına görə Daşkənd xalq kitabxanasını qoruyub saxlamaq və inkişaf etdirmək lazımdır. Bu dövrdə elmin inkişafı üçün çap materiallarının gətirilməsi haqqında tapşırıq verildi və bunun nəticəsində buraya çap maşınları gətirildi. Türküstan diyarında ədəbiyyatın inkişaf sürəti çox da yaxşı deyildi. Çap maşının gətirilməsi, müxtəlif digər mənbələrdən ədəbiyyatın daxil olması kitab məhsulunun tədricən artmasını və rəngarəngliyini təmin edirdi.

Xalq kitabxanası Orta Asiyada 1-ci elmi və ictimai kitabxana hesab olunurdu. Başlanğıcda kitabxananın fonduna Rusiya kitabxanalarından kitablar daxil olurdu. Əvvəlcə burada 5 işçi yeri mövcud idi. Bu kitabxananın ilk direktoru Dimitrovski olmuşdur. 1872-ci ildə onu musiqi mütəxəssisi olan Çuyko əvəz etdi. Bu kitabxana dövlət tərəfindən maliyələşdirilirdi və çox xərc tələb edirdi. Buna görə də 1882-ci il dekabrın 13-də sərəncam verildi və 1883-cü il yanvar ayının 1-dən etibarən Daşkənd ictimai kitabxanasının fəaliyyəti dayandırıldı. Həmin dövrdə kitabxananın fondunda 13040 nüsxə ədəbiyyat vardı. Bu kitablardan 9184 nüsxəsi diyarşünaslıq əhəmiyyətli ədəbiyyat idi. Bu ədəbiyyat Daşkənd muzeyinə təhvil verilmişdi. İctimaiyyətin təzyiqi əsasında 1884-cü ildə kitabxananın fəaliyyəti bərpa olundu və fondun idarələrə paylanmış nüsxələri kitabxanaya geri qaytarıldı. Kitabxananın idarə olunması isə general-qubernatorluğun dəftərxanasına tapşırıldı.¹

Daşkənd ictimai kitabxanası elmin müxtəlif sahələrinə aid ilk növbədə orta Asiya və qonşu ölkələrlə bağlı olan ədəbiyyatı toplayıb qorunmalı idi. Bu işin həyata keçirilməsi üçün elmi dairələrdə tanınmış “Türküstan məcmuəsi”nin yaradıl-

¹ Kazimi P.F. Türk xalqlarının kitab və kitabxana mədəniyyəti, Bakı. müərcim. 2013, 430 s.

¹ Анатолевна О. Государственная библиотека республики Узбекистан им. А.Новаи. (Вестник БАЕ). Москва. 2002, № 1, 114-117 стр.

masının başlanğıcını qoymuş, Türküstan haqqında materialları toplayan tanınmış rus bibliografi V.İ.Mejov dəvət olunmuşdu. Bu əsər Daşkənd ictimai kitabxanasının fondlarına əlavə olaraq Orta Asiya məsələləri barədə monumental və orijinal “ensiklopediya” kimi nəzərdə tutulmuşdur. Onun tərtib edilməsi 1887-ci ilə qədər davam etmişdir. Bu iş 20 illik fasilədən sonra 1907-ci ildə yenidən bərpa olunmuşdur. O zaman bu missiyanı N.V.Dmitrovski, A.A.Semyonov, E.K.Betker öz üzərinə götürmüşdür. “Türküstan məcmuəsi” bu gün də Orta Asiyanın tarixini, iqtisadiyyatını və mədəniyyətini öyrənən alimlər üçün çox faydalıdır. Elə həmin vaxtda da Peterburqun Elmlər Akademiyası, ictimai kitabxanası, Coğrafiya cəmiyyəti, fərdi adamlar tərəfindən ianələr edilmiş, bu da kitabxananın 1870-ci ildə 2200 nüsxədən ibarət olan kitab fondunun əsasını qoymuşdur. 11 may 1872-ci ildən kitabxananın ilk direktoru Nikolay Vasilyeviç Dmitrovski olmuşdur.

1867-ci ilin avqustundan o, Daşkənd dəftərxanasında xidmət etmiş və “Turkestanskie vedomosti” qəzetinin redaktor köməkçisi təyin olunmuşdu. Daşkənd ictimai kitabxanasının tarixində N.V.Dmitrovskinin adı həmişə birinci yerdə durur. O, bu kitabxananın ilk direktoru olmuş, ilk bibliograf-diyarşunas və Orta Asiya bibliografiyasının tərtibatçısı və kitab fondunun ilk kataloqunun tərtibçisi olmuşdur. Direktor vəzifəsindən gedəndən sonra da “Müşahidə komitəsinin” üzvü kimi kitabxana ilə sıx əlaqədə olmuş, onun haqqında bir sıra məqalələr yazmışdır.¹

1869-1870-ci illərdə N.V.Dmitrovski gələcək kitabxana üçün toplanmış kitabların siyahısını tərtib etdi, sonralar isə (1870-1872) nəhəng bir əsərin “Daşkənd ictimai kitabxanasının kitab kataloqu”nu tərtib etməyə başladı. Kitabxananın fəaliyyətinin yeddinci ilində beynəlxalq kitab mübadiləsi komissiyası fəaliyyət göstərməyə başladı. Sonralar, 28 dekabr 1882-ci ildə

Fransa beynəlxalq kitab mübadiləsi komissiyasının göndərdiyi 12 nüsxə kitab buraya gətirildi.

Rusiya imperiyasının milli-mədəni siyasətinin qeyri müəyyənliyi nəticəsində 1882-ci il kitabxana üçün az qala sonuncu il olacaqdır. Diyara general-qubernator təyin olunmuş M.Q.Çernyayev onun bağlanması haqqında əmr verdi. Kitablari müxtəlif müəssisə və təşkilatlara paylamaq qərarə alınmışdır.

Xoşbəxtlikdən kitab fondunun paylaşdırılması ilə məşğul olan komissiya bu fondun böyük bir hissəsini qoruyub saxlaya bildi və onları Daşkənd muzeyinə verdi. Bu kitabxananın tələyində 1883-cü ildə yaradılmış “Müşahidə komitəsinin” çox müsbət rolu olmuşdur.

Kitabxananın tarixinin ilk mərhələsində, həmçinin tanınmış “Türküstan albomunun” yaradılması da aiddir. Bu albom general-qubernatorluğun 22 may 1871-ci il əmrində “Türküstan diyarının köçəri və oturaq xalqlarının məişəti”ni təcəssüm etdirmək məqsədilə yaradılmışdı. Onun tərtibi şərqşunas A.L.Kuna tapşırıldı və ona “küçələrdə, bazarlarda və küçə meydanlarında, aullarda, köçlərdə və onların ətraflarında” şəkil çəkmək icazəsi verilmişdi. İş prosesində A.L.Kun qarşısına qoyulmuş tapşırıqları daha da genişləndirdi və nəticədə alboma nəinki etnoqrafik, həmçinin arxeoloji və tarixi xarakterli şəkillər daxil edildi. Albom bu günə qədər böyük elmi əhəmiyyətə malikdir. Belə ki, buraya Orta Asiyanın tarixi-arxitektura qurğuları, keçmiş Türküstan diyarının xalqları, onların məişəti və həyatı barədə materiallar daxildir.

Zaman ötdükcə kitabxananın fondu müntəzəm olaraq çoxalırdı. Belə ki, 1905-ci ildə onun fonduna əslİ İmperator ictimai kitabxanasında saxlanan “Quranın möhtəşəm nüsxəsi” (söhbət “Osmanın Quran”ından gedir) daxil oldu. Elə həmin 1905-ci ildə professor N.İ.Vasilevski Səmərqənddəki Gur-Əmir mavzoleyinin tarixi-arxitektura təsvirli qiymətli nəşrini kitabxanaya bağışladı. Kitabxanada 1909-cu ildə böyük artım

¹ Касымова А.Ф. История библиотечного дела в Узбекистане. Укитувчу. 1981, 173 стр.

baş verdi - tanınmış şərqşünas, Rusiyanın Qaşqardakı keçmiş konsulu N.F.Petrovskinin kitabxanasından kitablar hədiyyə olundu. O, öz kitabxanası haqda belə deyirdi: "N.F.Petrovskinin kitabxanasında tapmadığımız kitabı heç bir kitabxanada tapa bilməzsiz".

Ən qədim dövrlərdən bu əlyazmaları müxtəlif elmi idarələr və ayrı-ayrı alimlər toplayıb tədqiq edirdi, əlyazmaların toplanması diyarın kitabsevənlərinin arasında, əsasən də öz-bəklər arasında çox geniş yayılmışdı. Bu həvəskarların cəhdləri sayəsində bir çox əlyazma itib batmamış və elm üçün qorunub saxlanmışlar. Amma kitabxanaya bu əlyazmaları almaq üçün Türkünstan diyarının baş idarəsi tərəfindən çox az vəsait ayrılırdı, buna görə də Buxara, Səmərqənd kimi iri kitab mərkəzlərinin bazarlarında əlyazmaların çoxluğuna və ucuzluğuna baxmayaraq kitabxana təsadüfi hallarda kitab ala bilirdi.

1889-cu ildə şərqşünas alim E.F.Kal 87 əlyazma, o cümlədən 7 ərəb, 11 türk, 69 fars dilində əlyazma hazırlamış və qeydə almışdı. Məşhur şərqşünas alim, bütün həyatı boyu kitabxana ilə əlaqə saxlayan görkəmli şərqşünas alim V.V.Bartold kitabxananın şərq əlyazmaları alması prosesini diqqətlə izləyirdi. 1902-ci ildə o, bir sıra fərdi məcmuələrin bazara və Britaniya muzeyinə düşməsindən şikayətlənirdi.

A.A.Semyonov tərəfindən tərtib edilmiş "Türkünstan ictimai kitabxanasının kataloqu"na əsasən, kitabxananın əlyazma fondu 1917-ci ildə 250 cild idi. Türkünstan ictimai kitabxanasına məxsus əlyazma "Litoqrafiyalar kataloqu"nu da A.A.Semyonov tərtib etmişdi.

1904-cü ildən 1555 nüsxə kitab, broşür, həmçinin xarici dillərdə olan jurnal və qəzetləri toplamağa başladı. Kitabxanada gedən bütün prosesləri öyrənməkdə və bu sahədə təkmilləşməkdə Rusiyanın öz marağı var idi. XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəllərində Türkünstan diyarının mədəni həyatında canlanma baş verdi.

1919-cu il 14 aprelə Türkünstan Xalq Komissarları Soveti Türkünstan Milli kitabxanasının yaradılması haqqında qərar qəbul etdi. Xalq Komissarları Sovetinin bu qərarı nəticəsində bu kitabxana bir çox səlahiyyətlərə malik oldu. Bu kitabxana Respublikada ilk ümumi kitabxananın yaranmasının başlanğıcı idi. Bu kitabxananın bazasında bir neçə filial kitabxana-rayon kitabxanaları yaradıldı.

1920-ci ilin əvvəllərində Türkünstanda 174 kitabxana, 172 oxu zalı və çox da böyük olmayan bir sıra digər kitabxanalar da qeydə alınmışdı. I beşilliyin başlanğıcında Özbəkistan SSRİ-də 162 kütləvi kitabxana qeydə alınmışdı. Kitabxana şəbəkəsinə şəhər və klub kitabxanaları daxil edilmişdi.

Artıq 1928-ci ildə Özbəkistan mədəni quruculuq sahəsində böyük müvəffəqiyyət qazanmışdı. 2320 ümumtəhsil məktəbi fəaliyyət göstərirdi və bunun tərkibində 244 min tirajla qəzet və ümumi tirajı 1879 min olan 24 adda jurnal nəşr olunurdu. Beşilliyin sonunda Respublikanın şəhərlərində 153, kəndlərdə isə 330 kitabxana yerləşirdi.

1920-ci ildə kitabxanaya dövlət kitabxanası statusu verildi və o köklü şəkildə dəyişdi. Onun respublikanın digər kitabxanalarında kitabxana ehtiyatlarının təşkili, fondların və kataloqların yaradılması, tədbirlərinin hazırlanmasında göstərdiyi xidmət əvəzsizdir. İctimai kitabxananın filialı respublikanın paytaxtında, o cümlədən yerli əhali üçün köhnə şəhərdə də açılmışdı. Dövlət vəsaitinin ayrılması 1925-ci ildə 140 min nüsxə kitab vahidi mühafizə olunan kitab fondunun yaranmasına imkan verdi.

1920-ci ildən kitabxana Türkünstan diyarının ərazisində çap olunan bütün nəşrlərin mütləq nüsxəsini almağa başladı. Bütün bunlar kitabxananı ölkənin ən iri kitab mühafizə və mədəni mərkəzlərinin siyahısına daxil etdi. 1920-ci illərin yadda qalan əsas hadisələrindən biri Sergey Yeseninın iştirakı ilə kitabxanada təşkil olunan poeziya axşamı oldu. Həmçinin kitabxananın ilk müdiri Aleksandra Yevgenevna Nikoloyevanın

qızı Natalya Aleksandrovna Seluyanovanın xatirələri də saxlanılırdı. Kitabxana və bütün Daşkənd üçün S.Yeseninin 1921-ci ildəki gəlişi böyük hadisə idi. Aleksandra Yevgenyevna öz şöbəsində Yesenin axtarışını təşkil etdi. Bu işdə ona o zaman kitabxanada işləyən şair Aleksandr Şiryaves kömək edirdi.

Orta Asiya respublikaları arasında ayrılma Türkünstan kitabxanasının taleyinin necə olacağı barədə suallar doğurdu. Qərara alındı ki, kitabxana bölünməsin və o, Özbəkistanın Xalq Maarif Komissarlığının tabeliyində saxlanılsın. Kitabxana yeni yaranan Orta Asiya respublikalarına öz kitabxanalarını təşkil etmək işində yardım edirdi. Savadsızlığın ləğvi, oxucu kütləsinin genişləndirilməsi kitabxana işçilərinin ixtisas səviyyəsinin artırılmasını tələb edirdi. Buna görə də 1925-ci ildə Özbəkistan Dövlət İctimai kitabxanasının şərq bölməsində Praktikantlar institutu fəaliyyət göstərməyə başladı.

1929-cu ilin dekabrında kitabxana əməkdaşları üçün yaradılmış özbək dili kursları, 1930-cu ilin avqustunda elmi kitabxanaların kataloqlaşdırma kursu, 1932-ci ilin yanvarında kataloqlaşdırma, predmetləşdirmə və sistemləşdirmə üzrə üç aylıq kurslar, 1934-cü ilin oktyabrında isə Elmi Komitənin nəzdində elmi kitabxana işçiləri üçün kurs açıldı.¹

Özbəkistan hökumətinin qərarı ilə Dövlət ictimai kitabxanası 1933-cü ildə Daşkənd respublikasının şərq əlyazmaları üzrə Mərkəzi kitab saxlayıcısı elan edildi. Onların tədqiqi, sistemləşdirilməsi və təşkili üçün tanınmış şərqşünaslar-professor A.A.Molçanov, A.E.Şmidt, A.A.Semyonov və başqaları cəlb olunmuşdu və onlar “Şərq əlyazmaları kataloqu”, “Özbəkistan SSR DİK-da saxlanan Ə.Nəvainin əsərlərinin əlyazmalarının təsviri”ni tərtib etmişdilər.

1920-1930-cu illərdə kitabxananın işində bibliografiya böyük əhəmiyyət kəsb edirdi. Bu dövrdə onun əməkdaşları tərəfindən nəhəng bibliografik əsərlər yazılmışdır. Məsələn,

¹ Касимова А.Ф. История библиотечного дела в Узбекистане. Укитувчу. 1981, 173 сгр.

görməli alim, tanınmış kitabxanaşünas və bibliograf E.K.Betqer “Dövlət kitabxanasında saxlanan XVII-XVIII əsr qədim rus nəşrlərinin kataloqu”nu, “Türkünstan coğrafiyası, metereologiyası, seysmoqrafiyası və hidrologiyası” barədə mövcud olduğu son 23 ildə (1895-1917) “Türkestanskiye vedemosti” qəzetində dərc olunmuş məqalə və qeydlərin göstəricisini tərtib etdi. O.V.Maslova Mövcud olduğu 1924-1930-cu illərdə “Orta Asiyanın Xalq Təsərrüfatı” jurnalına göstərici tərtib etmişdir. V.İ.Mejovun tanınmış “Türkünstan məcmuəsi”nin 416-591-ci cildlərinə kitabxanaşünas və bibliograf E.K.Betqerin və O.V.Maslovanın böyük xidməti olmuşdur.

1930-cu illərin sonunda Dövlət ictimai kitabxanası respublikanın digər kitabxanalarının həqiqi metodiki mərkəzinə çevrildi ki, həmin vaxta kitabxanaların sayı 2500-dən artıq idi. Onun nəzdində kitabxanaşünaslıq və bibliografiya kabineti açılmış, burada mütəmadi olaraq mühazirələr, məsləhətləşmələr aparılır, baş verən mühüm dəyişikliklər müzakirə olunurdu. Gənc kitabxanaçıların ilk müəllimləri, öz işlərinin ustadları olan E.K.Betqer, E.A.Voysexovskaya, M.N.Latipova, O.V.Maslova və başqaları olmuşdur.

Böyük Vətən müharibəsi illərində Daşkənd bir çox ziyalıların “çörəkli” şəhəri oldu. Akademik Struve və Filatov, SSR EA-nın müxbir üzvləri Jirmunski, Yakubovski, Piskanov, yazıçılar Tolstoy, İvanov, professor Belyayev, bəstəkar Boqolovski kitabxananın əməkdaşları kimi çalışmışlar.

1948-ci ildə kitabxananın həyatında iki əlamətdar hadisə baş verdi. Ona məşhur özbək şairi Əlişir Nəvainin adı verildi və 350 yerlik oxucu zalı olan yeni üç mərtəbəli bina istifadəyə verildi. Elə o zaman E.K.Betqer 250 ədəd avtoqrafı, 151 ədədi ekslibrisli, 2 min nadir və qədim çap kitabı toplanmış şöbə təşkil etmişdi. Hal-hazırda bu fondada 16 mindən çox nüsxə vardır. Onların arasında Ş.M.İbrahimoğlu “Təqvim” (Daşkənd-1872), N.P.Ostroumovun “Əmir Teymur” (Daşkənd-1890), N.P.Ostroumovun “Oş şəhəri haqqında dastan” (Daşkənd-

1885) və bir çox başqaları kimi özbək dilində “İncilər”i mövcud idi.

Əvvəllər olduğu kimi, tədqiqatçılar üçün Türkünstanın tarixi və ədəbiyyatı haqqında əsərlər artıq yuxarıda adı çəkilmiş on cildlik (bütövlükdə 1200 fotoşəkil) dörd hissədən ibarət (tarixi, arxeoloji, etnoqrafik və sənətkarlıq) “Türkünstan albomu”; özbək ədəbiyyatının klassik əsəri, Xivə xanı Abdulqazinin “Şəcəreyi türk” – “Tatarlar haqqında nəsil tarixi” kitabının rus dilinə ilk tərcüməsi, həmçinin Filip Sergeyeviç Yefremovun “Buxarada, Xivədə, İranda və Hindistanda on il səyahət və macəralar, İngiltərədən və Rusiyadan keçməklə geri qayıdış” əsərinin ilk nəşri (-1875) böyük maraq kəsb edirdi.

Nadir kitablar şöbəsinin fondunda Türkünstanda çap edilən ilk qəzetlər toplanmışdır. Özbək dilində “Turkestan viloyatining qazeti” (1870-1917), “Ticcor” (1907) “Turan” (1919) “Sadoi Turkeston” (1914), “İstrakkiyun” (1917) və başqaları, həmçinin rus dilində “Turkestanskie vedemosti” (1870-1917), “Samarkand” (1904-1907) qəzetləri çap edilmişdi. Burada xarici dildə çap olunmuş, qədim kitab nümunələrindən hesab edilən 1697-ci ildə fransız dilində nəşr edilmiş Şərq haqqında bütün biliklərin ensiklopediyası B.Erbelonun “Şərq kitabxanası” adlı kitabı saxlanılır. Mühəribədən sonrakı dövrdə respublika əhalisinin mədəni səviyyəsinin artması, elmin, kitabxanaçılıq işinin inkişafı ilə səciyyələnir. Bu dövrdə Özbəkistanın mədəni-maarif müəssisələrinin işinin yaxşılaşdırılması üzrə tədbirlər işlənilib hazırlanmışdır.

Özbəkistanda kütləvi kitabxanaların inkişafında Əlişir Nəvai adına Dövlət ictimai kitabxanasının yardımı böyük olmuşdur. “Kitabxana flaqmanı” özü də inkişafda idi. 1970-ci illərdə yeni şöbələr elmi-tədqiqat, mədəniyyət və incəsənət üzrə elmi informasiya, depozitar mühafizə, nəzarət-dispetçer xidməti, gənclərə metodik xidmət şöbələri açılır.

Respublikada kitabxanaçılıq işi üzrə təşkilati-metodik sistem formalaşır, elmi-tədqiqat axtarışları, kitabxanaşünaslıq,

bibliografiya məsələlərinin praktik və nəzəri hazırlanması aktivləşdirilir. Lakin kitabxana əməkdaşları elmi fəaliyyətlərinə heç vaxt ara vermirdilər, daim axtarışda olurdular.

1980-ci illərdə onlar “Sovet kəndinin həyatında kitab və mütaliə”, “Kütləvi kitabxanalarda mütaliənin və oxucu tələbatının dinamikasi”, “Kitabxana ehtiyatlarının səmərəli yerləşdirilməsi” kimi ümumittifaq tədbirlərə qoşuldular. Həmçinin respublika əhəmiyyətli işlər də aparılırdı, məsələn “Özbəkistanın kütləvi kitabxanalarının kitab özəyinin formalaşdırılması”, “Özbək müəlliflərinin bibliografik təsvirlə rus transkripsiyasında forması”.

XX əsrin son onilliyində kitabxana şəbəkələrinin düşdü-yü mürəkkəb vəziyyətə baxmayaraq, respublikada 17 min ictimai və müxtəlif idarələrin xüsusi kitabxanaları fəaliyyət göstərirdi. Mədəniyyət Nazirliyinin kitabxana şəbəkəsinin 5709 kitabxanası, onlardan 468-i uşaqlar üçün, 76-sı korlar və zəif görənələr üçündür. Bu sistemə universal fondları ilə digər kitabxanalara metodik mərkəz olan Qaraqalpaq respublikası Respublika kitabxanası, Respublika Dövlət uşaq kitabxanası, korlar üçün respublika mərkəzi kitabxanası, həmçinin, 12 vilayət universal elmi və 10 vilayət uşaq kitabxanası daxil idi.

8.2. Özbəkistan Respublikasında müstəqillik illərində milli kitabxana. Əlişir Nəvai adına Özbəkistan milli kitabxanası

Müstəqillik əldə edildikdən sonra milli-mənəvi dəyərlərə yenidən baxışla əlaqədar olaraq dövlətin tarixi inkişaf istiqamətinə yenidən nəzər salmaq zərurəti yaranmışdır. Bu dəyərləndirmənin əsas mənbəyi çox dəyərli əlyazmalar, qədim kitablar və bibliografik materiallardır.

Kitabxana işinin islahatı və modernləşməsinə yönəlmiş əsas aspektlərdən biri də Özbəkistan Respublikası Nazirlər

Kabinetinin iki sənədinin 2001-ci il dövründə kitabxana işinin konsepsiyası adlı layihəsi idi ki, bunlar da respublikanın sosial-iqtisadi inkişafında, sağlam nəslin formalaşmasında və tərbiyasında əhəlinin informasiya mədəni tələbatının təmin olunmasında kitabxanaların rolunu və yerini müəyyənləşdirməli idilər. Əsas məqsədi ümumi vəzifələrin həllində kitabxanaların sayları nəticəsində assosiasiyaların yaradılması kitabxana hərəkatında müsbət məqamlardan biri idi.

Özbəkistan hökumətinin büdcə təşkilatlarını vergi ödənişindən azad edən qərarı kitabxanalara sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olmaq və onu inkişaf etdirmək, pullu xidmətləri yaxşılaşdırmaq və genişləndirmək imkanı vermişdi.

Kitabxana işinin islahatında strateji istiqamətlərdən biri də kompüter və informasiya texnologiyalarının və internetin tətbiq edilməsi idi ki, bu da Özbəkistan prezidentinin 30 may 2001-ci il tarixli "Kompüterləşdirmənin daha da inkişaf etdirilməsi və informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının tətbiqi" haqqında fərmanında əks olunmuşdur.¹

2004-cü ildə bir çox kitabxanaların veb saytı yaradıldı. Məlumat-axtarış sistemində yüksək nailiyyətlər əldə olundu. Hal-hazırda elektron kitabxanaların sayı getdikcə artır, kitabxanalar dünya kitabxanaları ilə qarşılıqlı şəkildə əməkdaşlıq edərək öz imkanlarını genişləndirirlər.

Özbəkistan Respublikasında Milli Kitabxananın formalaşması məhz XXI əsrin əvvəllərinə təsadüf edir.

2002-ci ilə qədər Ə.Nəvai adına Özbəkistan Milli kitabxanası, Ə.Nəvai adına Özbəkistan Dövlət kitabxanası adlandırılırdı. Sonralar Özbəkistanda yenidənqurmanın həyata keçirilməsi ilə əlaqədar mədəniyyət ocaqlarına diqqət daha da artırıldı, bu inkişaf kitabxanalardan da yan keçmədi. Əlişir Nə-

vai adına Özbəkistan Milli kitabxanası (12 aprel 2002-ci ilə qədər Əlişir Nəvai adına Dövlət kitabxanası) Özbəkistan Respublikasının Prezidentinin 20 fevral 2002-ci ildə "Elmi tədqiqat fəaliyyətinin təşkilinin təkmilləşdirilməsi" haqqında Özbəkistan prezidentinin №-3029 sayılı fərmanına və Özbəkistan Respublikasının Nazirlər Kabinetinin 12 aprel 2002-ci il tarixli 123 sayılı qərarı və "Əlişir Nəvai adına Özbəkistan Milli kitabxanası haqqında" qərarı ilə öz milli statusunu almışdır.

Mərkəzi Asiya regionunda bu kitabxana böyük kitabxanalardan sayılır və özbək mədəniyyəti tarixində müstəsna yer tutur. Özbəkistan Milli kitabxanası Əlişir Nəvai adına Özbəkistan Respublikasının Dövlət kitabxanasının və Respublika Elmi-Texniki kitabxanasının bazasında yaradılmış və Özbəkistan Respublikasının Nazirlər Kabinetinin rəhbərliyi altında fəaliyyət göstərir.

Özbəkistanın kitabxana işinin tarixi üzrə sənədlərin birinci hissəsi (1917-1924) üzərində iş davam edirdi. Kitabxananın aparıcı istiqamətlərindən biri də, həmişəki kimi bibliografiya idi. Belə ki, bu dövrdə özbək və rus dillərində "Özbəkistan tarixi", "Həmzə Həkimzadə Niyazi", "Həmid Alimcan", "Daşkəndin tarixi" kimi retrospektiv elmi-köməkçi məqalələr yazılmışdır. Fondun özbək dilində ədəbiyyatla təmin edilməsinə xüsusi diqqət yetirilirdi. Hal-hazırda burada 600 min nüsxədən çox Ə.Nəvai, Furqat, Muqimi, Zövqi, İbn Sinanın (Avitsenna) əsərləri, Uluqbəy, Biruni kimi özbək elmi ədəbiyyatı klassiklərinin əsərləri, həmçinin respublikanın müasir alim və yazıçıların əsərləri vardır. Son illərdə nəşr siyasətinin dəyişməsi ilə əlaqədar olaraq özbək dövlət dilində müasir elmi əsərlərin axını artır.

Növbəti vacib mərhələ Özbəkistan Respublikasının prezidentinin 20 fevral 2002-ci ildə verilmiş fərmanı ilə başlayır. Həmin fərmanın 8-ci bəndində respublika elmi idarə və müəssisələrinin, Ə.Nəvai adına Özbəkistan respublikasının Dövlət kitabxanasının və respublika elmi-texniki kitabxanasının birləş-

¹ Анатолевна О. Государственная библиотека республики Узбекистан им. А.Новаи. (Вестник БАЕ). Москва. 2002, № 1, 114-117 стр.

dirilməsi yolu ilə Özbəkistanın Milli kitabxanasının yaradılması və onun Özbəkistan Respublikasının Nazirlər Kabinetinə təbə edilməsi təklifinin qəbul edilməsi göstərilmişdir. Bu qərar kitabxananın milli mədəniyyətinin, Özbəkistan xalqının milli, mənəvi irsinin xəzinəsinin mərkəzi kimi fəaliyyətinin genişləndirilməsi və respublikada kitabxana işinin sonrakı inkişafına təkan vermək məqsədi ilə qəbul edilmişdir.

2002-ci ilin aprelində Özbəkistan Respublikasının Nazirlər Kabineti 12 aprel 2002-ci il tarixində “Əlişir Nəvai adına Özbəkistan Milli kitabxanasının yaradılması haqqında” 123 sayılı qərar qəbul etmişdir. Özbəkistan respublikasının Nazirlər Kabinetinin bu qərarı Özbəkistan Milli kitabxanasının milli və xarici nəşrlər toplanan baş dövlət kitab anbarının, çoxfunksiyalı kitabxana-informasiya və elmi-tədqiqat müəssisəsinin, respublikanın bütün kitabxanaları üçün metodik mərkəz statusunu müəyyən etdi.

2004-cü ildə özündə Milli kitabxananın unikal informasiya ehtiyatlarını əks etdirən veb saytı yaradıldı. Buradan kitabxananın tarixi, kitabxananın bugünkü xəbərləri, strukturu, nadir və qədim kitablar haqqında informasiya əldə etmək olar.

Milli kitabxananın daxili strukturu uzun illər ərzində formalaşmış və hazırkı vəziyyətə gəlib çatmışdır. Kitabxananın ayrı-ayrı şöbələrinin yaranması və fəaliyyətinin araşdırılması göstərir ki, müxtəlif illərdə kitabxana qarşısına qoyduğu vəzifələri həyata keçirmək üçün müvafiq şöbələri təsis etmiş və nəhayət müasir milli kitabxananın strukturu formalaşmışdır. Milli kitabxana hal-hazırda əsas və yardımçı şöbələr vasitəsilə öz fəaliyyətini həyata keçirir.

Fondların depozitar saxlanma şöbəsi rəflərində 260 mindən çox nüsxə saxlanma vahidi toplanmışdı və kitabxananın ən iri şöbələrindən biridir. Bu şöbə digər kitabxanaları kitabla təmin edir və tərkibində çox sayda dəyərli nümunələr qorunub

saxlanılır, həmçinin, Kitabxanalararası abonementin təşkil olunmasında da əvəzedilməz xidmət göstərir.

Kitab mühafizə şöbəsi – Kitab mühafizə şöbəsi Əlişir Nəvai adına Özbəkistan Milli kitabxanasının əsas fondunun mühafizəsini, təşkilini və istifadəsini həyata keçirir, milli kitabların mühafizə funksiyasını yerinə yetirir.

Fondların kompleksləşdirilməsi şöbəsi – Fondların kompleksləşdirilməsi şöbəsi 1933-cü ildə yaradılmışdır. Hal-hazırda Özbəkistan Milli kitabxanasının fondlarını bütün yerli və qismən də xarici nəşr növləri ilə kompleksləşdirirlər. Kitabxanaya daxil olan kitablar bu şöbə daxilində sistemli şəkildə kompleksləşdirilir və fonda daxil olur. Bu şöbə həmçinin kitabxanaya daxil olan ədəbiyyatların inventar kitabına daxil edilməsi, texniki işlənməsi, bəzi nəşrlərin başqa kitabxanalara hədiyyə verilməsi ilə bağlı ədəbiyyatın aktlaşdırılması ilə məşğul olur. Şöbə ölkənin digər kitabxanaları ilə də qarşılıqlı şəkildə əlaqə saxlayır, fondun zənginləşməsinə xidmət göstərir.

Kitabxanalararası abonement şöbəsi 1975-ci ildə Kitabxanalararası abonement bölməsinin (KAB) bazasında xidmət şöbəsi yanında yaradılmışdır. Şöbənin fəaliyyəti Milli Kitabxananın fondlarını müvəqqəti istifadəyə verməkdən ibarətdir. Şöbə bir çox kitabxanalarla əlaqə saxlayaraq oxuculara xidmət işinin təşkil edilməsi istiqamətində fəaliyyət göstərir və bunun nəticəsində oxucuların sayı getdikcə çoxalır.¹

Yeni İnformasiya-resursları mərkəzi şöbəsi Ə.Nəvai adına kitabxananın nəzdində 1975-ci ildən fəaliyyət göstərir. Yeni informasiya-resursları mərkəzinin açılışı 2002-ci ildə baş vermişdir. Bu şöbənin əsas fəaliyyəti yeni yaranan sənəd kütləsini toplamaqdan, təbliğ etməkdən ibarətdir. Yeni informasiya resurslarını əldə etmək istəyən tələbatçılar kitabxananın rəsmi saytına müraciət etməklə informasiya əldə edə bilərlər.

¹ <http://www.natlib.uz/>

Elmi metodiki şöbə – Elmi-metodik şöbə 1955-ci ildə yaradılmışdır. O, informasiya-kitabxana və informasiya-ehtiyat mərkəzlərinin və respublika kitabxanalarının metodik və əlaqələndirmə mərkəzidir. Bu şöbə digər kitabxanalara metodik rəhbərlik funksiyasını həyata keçirməklə qarşılıqlı əlaqələri genişləndirir. Konfranslar, seminarlar keçirir, görüşlər təşkil edir. Hər əzamiyyənin sonunda hesabat hazırlayır. Çatışmayan cəhətləri üzə çıxararaq onun həll edilməsində kitabxanalara kömək edir.

Normativ-texniki sənədlər və sənaye kataloqları şöbəsi – Sənaye kataloqları sektoru və normativ-texniki sənədlər şöbəsi 1986-cı ildə Özbəkistan elmi-tədqiqat elmi-texniki informasiya institunun struktur şöbəsi olaraq yaradılmışdır. Normativ – texniki sənədlər dedikdə hesabatlar, standartlar və s. normativ-texniki sənədlər başa düşülür.

Milli bibliografiya şöbəsi – Ə.Nəvai adına Özbəkistan Milli kitabxanasının milli bibliografiya şöbəsi 25 may 1965-ci ildə yaradılmışdır. 1982-ci ilə qədər bu şöbə soraq-bibliografiya şöbəsinin və milli bibliografiya şöbəsinin funksiyalarını yerinə yetirirdi. Milli bibliografiya şöbəsi ölkə ərazisində çıxan milli ədəbiyyatı təbliğ edir. Şöbə kitabxanaya daxil olan nəşrlərin təsvir edilməsi, müxtəlif oxucu sorğuları üzrə bibliografik arayışların tərtibi ilə məşğul olur. Bundan əlavə şöbədə oxuculara xidmət işi də aparılır.

Elmi və mədəni araşdırmalar şöbəsi – Elmi və mədəni araşdırmalar şöbəsi 1977-ci ildə yaradılmışdır. 2002-ci ildə incəsənət bölməsi ilə birləşmişdir. Şöbənin əsas iş forması dövrü mətbuatdan incəsənət və mədəniyyət barədə məqalələrə baxış keçirilməsidir. Yeni-yeni incəsənət nümunələrini toplamaqdan ibarətdir.

Elmi və marketing araşdırmalar şöbəsi – Bu şöbə 1975-ci ildə elmi-tədqiqat şöbəsi kimi yaradılmışdır. 2002-ci ildə elmi və marketing araşdırmalar şöbəsi adını almışdır.

Sənədlərin işlənməsi və kataloqların tərtib edilməsi şöbəsi – 1870-ci ildə arxiv sənədləri üzrə “kataloq” adlandırılan müfəssəl siyahı yaradılmışdır. Kitabxananın fondu ildən-ilə artırdı. Kitablar həm fərdi şəxslərdən, həm də digər şəxslərdən alınırdı. Sənədlər bu şöbədə bibliografik qaydada təsvir olunur, kataloq qutularında yerləşdirilirdi.

Xarici ədəbiyyat və xarici əlaqələr şöbəsi – Xarici ədəbiyyat və xarici əlaqələr şöbəsi 1955-ci ildə təşkil olunmuşdur. Xarici dillərdə ədəbiyyatlar fondu kitabxana açılan gündən formalaşmağa başlamış və hal-hazırda dünyanın 70-dən çox dilində 120 mindən çox nüsxədən ibarətdir. Şöbə kitabxanaya daxil olan xarici dilli nəşrlərin (kitab, jurnal, elmi toplu, avtoreferat, elektron informasiya daşıyıcıları və s.) komplektləşdirilməsi, texniki və elmi işlənməsi, oxucuların fondan istifadəsinin təşkili ilə məşğul olur. Şöbənin qarşısında duran daha bir funksiya tərcüməçilikdir. Oxucular tərəfindən tələbat olduqda şöbənin əməkdaşları tərəfindən oxucular üçün müxtəlif mənbələrdən tərcümələr edilir.

Oxuculara Xidmət şöbəsi – Oxuculara xidmət şöbəsi 1933-cü ildə yaradılmışdır. 1935-ci ildə kitab mühafizəsi və xidmət şöbəsi vahid xidmət və fond şöbəsində birləşmişdir. 1948-ci ildə Ə.Nəvainin 500 illiyinə üç mərtəbəli bina istifadəyə verilmişdir.

Dövrü mətbuat şöbəsi – Dövrü mətbuat şöbəsi 2002-ci ildə kitab mühafizəsi şöbəsindən ayrılaraq yaradılmışdır. Şöbənin fondunda 2,5 milyon jurnal və 20 min qəzet tikmələri saxlanılır. Şöbə respublika, vilayət, rayon mətbuatından komplektləşdirilir.¹

Nadir nəşr və əlyazmalar şöbəsi – Kitabxananın nadir nəşr və əlyazmalar kolleksiyası kitabxananın fəxri hesab olunur

¹ <http://www.natlib.uz/>

və 15500-dən çox nüsxəyə sahibdir. Burada Qərbi Avropa və qədim rus ədəbiyyatının nümunələri təqdim olunur.

Soraq-İnformasiya şöbəsi – Ə.Nəvai adına Özbəkistan milli kitabxanasının soraq-informasiya şöbəsi 1982-ci ilin aprelinə yaradılmışdır. Şöbə kitabxananın oxucularına, təşkilatlara informasiya xidməti göstərir.

Texniki təchizat şöbəsi 1924-cü ildə yaradılmışdır. Şöbənin əsas fəaliyyət növü kitabxananın elanlarının, monoqrafiyalarının, jurnallarının, həmçinin bədii əsərlərinin nəşridir. Şöbə ənənəvi kitabxanalarda tətbiq olunan məlumat-axtarış sistemi ilə yanaşı, müasir texnologiyaların öyrənilməsi və tətbiqi məsələləri ilə məşğul olur. 2010-cu il Ə.Nəvai adına Özbəkistan Milli kitabxanasının statistik göstəriciləri belədir. Yanvarda qeyd olunmuş oxucuların sayı-1241, cəmi-vahid oxucu bileti üzrə 16210, kitab vermə – 86729 (bunlardan: kitab-36624, dövrü nəşrlər-46824, referat jurnalları-1911, dissertasiyalara-1370, o cümlədən 650-özbək dilində, 720-rus dilində), gəlişlər-10801-dir.¹

Ə.Nəvai adına Özbəkistan Milli Kitabxanasının beynəlxalq aləmdə öz yerini tapması XX əsrin sonu, XXI əsrin əvvəllərinə təsadüf edir. Bir çox ölkələrin kitabxanaları ilə qarşılıqlı əlaqələrin yaradılması sahəsində kitabxana xeyli addımlar atmışdır. Orta Asiya ölkələrinin kitabxanalarının əməkdaşlığının mühüm nəticələrindən biri “eIFL-Central Asia” layihəsinin regionda təşəkkül tapması üçün təşkil olunan Orta Asiya respublikalarının konsorsiumudur. Burada dörd Orta Asiya respublikasının kitabxana assosiasiyaları və kitabxanaları iştirak edir. Kitabxana ictimaiyyətinin daimi qayğısı və narahatlığı kitabxanalar üçün yüksək ixtisaslı mütəxəssislərin hazırlanması məsələsidir.

Ölkənin kitabxanalarında 23 mindən çox mütəxəssis vardır ki, onların 99%-dən çoxu Xalq Təhsil Nazirliyi və Mədə-

niyyət İşləri Nazirliyi sistemində çalışırlar. Bu göstərici kitabxanaların yüksək inkişafının göstəricisidir. Kitabxana işçilərinin 20%-i ali təhsilli, 47%-i orta ixtisas təhsillidir.

Kitabxana işinin aparıcı mütəxəssisləri, elmi və ictimai kitabxanaların rəhbərləri beynəlxalq konfranslarda, seminarlarda, İFLA-nın baş konfranslarında, Avrasiya kitabxana assambleyasının tədbirlərində, MDB Milli Kitabxanalarının direktorlarının iclaslarında, təşkil olunan konfrans və peşəkar görüşlərdə daim fəal iştirak edirlər.

¹ <http://www.natlib.uz/>

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

Azərbaycan dilində

1. M.F. Axundov adına Respublika Kitabxanası – 40 il. B., 1963, 34 s.
2. Xələfov A. Azərbaycanda kitabxana işinə dair Heydər Əliyev doktrinası uğurla davam edir. B., 2009, 185 s.
3. Xələfov A. Azərbaycanda kitabxana işinin tarixi. I hissə, B., 2001, 320 s.
4. Xələfov A. Azərbaycanda kitabxana işinin tarixi. Dərslük, II hissə. B., 2007, 552 s.
5. Xələfov A. Azərbaycanda kitabxana işinin tarixi: Dərslük, III hissə. B., 2010, 432 s.
6. Xələfov A. Heydər Əliyev və Azərbaycanda kitabxana işi. B., 2006, 312 s.
7. Xələfov A. XXI əsrin əvvəllərində Azərbaycanda kitabxana işinin əsas inkişaf istiqamətləri. B., 2006, 106 s.
8. Xələfov A. Kitabxana və cəmiyyət. B., 2011, 301 s.
9. Xələfov A. Kitabxanaşünaslığa giriş. I-II hissə. B., 2001, 400 s.
10. Xələfov A. Kitabxanaşünaslığa giriş. III hissə. B., 2003, 314 s.
11. Xələfov A.A. Sovet Azərbaycanında kitabxana işinin tarixindən. B., 1960, 178 s.
12. Xələfov A.A. M.F.Axundov adına Azərbaycan Milli Kitabxanası 90 il elm və mədəniyyətin xidmətində. B., 2013, 64 s.
13. Tahirov K. Bilik və zəka məbədi // Xalq qəzeti. 2013. 3 sentyabr.
14. Tahirov K. Bilik və zəka məbədi // Xalq qəzeti. 2013. 25 sentyabr.
15. Tahirov K. M.F.Axundov adına Respublika Milli Kitabxanasının tarixi (1923-2008-ci illər). elmi red. A.Xələfov; ixtisas red. A.Əliyeva-Kəngərli; red.N.İsmayılov, Knyaz Aslan B., (Ulu) 2008, 218 s.

16. Tahirov K. Dünya Milli Kitabxanaları. M.F. Axundzadə adına Milli Kitabxanası: dərs vəsaiti, elmi red. A.Xələfov, rəyçi K.Aslan, P.Kazimi; Bakı Dövlət Universiteti, 2013, -211 s.

17. Əhmədov E. Dünya Milli Kitabxanaları. Bakı, 2008, 135 s.

18. Kitabxana işinə dair normativ aktlar: Qanun və qanun qüvvəli normativ hüquqi sənədlər toplusu. -Tərt.edən.K.Tahirov; Ş.Əhmədova və b. Axundov adına Azərbaycan Milli Kitabxanası, II nəşri, -Bakı, 2004, -52 s.

19. Kitabxana işinə dair normativ aktlar: Qanun və qanun qüvvəli normativ hüquqi sənədlər toplusu. -Tərt.edən.K.Tahirov; red.A.Abdullayeva, Axundov adına Azərbaycan Milli Kitabxanası, III təkmilləşdirilmiş nəşri, -Bakı, 2015, -200 s.

20. Knyaz Aslan. Qədim və orta əsrlər dünya kitabxanaları. I cild. Bakı. "Bakı Universiteti" nəşriyyatı, 2007. 288 səh.

21. Knyaz Aslan. Qədim və orta əsrlər dünya kitabxanaları. II cild. Bakı. "Bakı Universiteti" nəşriyyatı, 2008. 240 səh.

22. Kazimi P.F. Türk xalqlarının kitab və kitabxana mədəniyyətində lüğətçilik ənənələri. Bakı, "Kitabxanaşünaslıq və informasiya" 2010 №2, s.64-70

23. Kazimi P.F. Türk xalqlarının kitab və kitabxana mədəniyyətində dastan və əsərlər. B. "Kitabxanaşünaslıq və informasiya", 2010 №3.

24. Kazimi P.F. Türk xalqlarının kitab və kitabxana mədəniyyəti, B., mütərcim. 2013, 430 s.

25. Kazimi P.F. Türk xalqlarının kitab və kitabxana mədəniyyətinin mənbəşünaslığı. Bakı, 2014, 170 s.

26. Kazimi P.F. Kırım tatar xalqının mədəniyyət tarixindən (kitabçılıq və kitabxanaçılıq mədəniyyəti). B, Tarix problemləri. 2011 № 10

27. Kazimi P.F. Türk xalqlarının kitab və kitabxana mədəniyyəti Bakı. abc, 2012. 314 s.

28. Kazimi P.F. Türk xalqlarının kitab və kitabxana mədəniyyətinin mənbəşünaslığı. (monoqrafiya) B. mütərcim, 2014. 136 s.

29. Kazimi P.F. Hüseynova N. Qazaxıstanda kitabxana işinin əsas inkişaf mərhələləri. B, BDU, "kitabxana-şünaslıq və informasiya". 2012 №2(8), s. 68-72.

30. Kazımı P.F. Türk xalqlarının kitab və kitabxana mədəniyyətində lüğətçilik ənənələri. Bakı, "Kitabxanaşünaslıq və informasiya" 2010 №2, s.64-70

31. Kazımı P.F. Türkmənistanda kitabxana işi. Bakı ,BDU, "kitabxanaşünaslıq və informasiya". 2012 №2(8),s56-63.

32. Namazov M., Kazımı P. Türkiyə Böyük Millət Məclisi kitabxanasının müasir fəaliyyəti. Bakı, "Kitabxanaşünaslıq və informasiya" 2011 №2,45 s.

Rus dilində

33. Анатолевна О. Государственная библиотека республики Узбекистан им. А.Новая. (Вестник БАЕ). Москва. 2002, № 1, 114-117 стр.

34. Виноградова Елена Борисовна. Мемориальные библиотеки. – <http://www.referun.com/n/memorialnye-biblioteki#ixzz369nkAk00>

35. Гениева Е. Ю. Библиотека как центр межкультурной коммуникации. – <http://www.referun.com/n/biblioteka-kak-tsentr-mezhkulturnoy-kommuniatsii#ixzz369oy7d7C>

36. Касымов А.Г. Туркестанский сборник. Ташкент, «Узбекистан». 1984, 48 стр.

37. Касымова А.Ф. История библиотечного дела в Узбекистане. Укитувчу. 1981, 173 стр.

38. Главная библиотека Азербайджанской Республики. //Керим Тахиров// Вестник Библиотечной Ассамблеи Евразии.- М.,2006,№3-с.38-41.

39. Достояние нации-достояние мира / Керим Тахиров//IRS=Наследия: Международный Азербайджанский журнал.-М.,2006.-№4-с.22-24.

40. Книжный наследия Азербайджанской Национальной библиотеки им. М.Ф.Ахундова /Керим Тахиров/ Вестник БАЕ. – М.,2007.-№2 с.51-53.

41. Создание Азербайджанской Национальной Библиотеки им.М.Ф.Ахундова и первые годы ее деятельности (1923-1932)/Керим Тахиров// Вестник БАЕ. –М.,2008, №2. – с.46-51.

42. Азербайджанская Национальная Библиотека им.М.Ф.Ахундова как феномен культуры. // Керим Тахиров // Библиотечный вестник, 2012, выпуск, 4. С. 18-27.

43. Казими П. Роль книг и библиотек в формировании социально-культурной среды (К проблеме достоверности современных документальных источников)

44. Казими П.Ф. Намазов М.Библиотеки Милли Меджлиса (парламента) Азербайджанской Республики сегодня. Москва. Вестник Библиотечной Ассамблеи Евразии. 2012, №1,с.39-41.

45. Казими П.Ф. Намазов М. Основатель Азербайджанского Библиотекосведения. Москва. Вестник Библиотечной Ассамблеи Евразии. 2011, №4,с.73-74.

46. Какаджиков А. Библиотекосведческая, библиографическая и книговедческая терминология туркменского языка. Выдержки из автореферата диссертации, 1991, 10.02.02 — Языки народов Российской Федерации (с указанием конкретного языка или языковой семьи) - <http://www.referun.com/n/istoriya-izucheniya-redkih-knizhnyhsobraniy-v-fondah-muzeev-i-bibliotek-altaya-v-kontse-xix-xx-vv#ixzz35yvvqGHn>

47. Маминова И.З. Редкие фонды Национальной библиотеки Республики Узбекистан. Вестник БАЕ. Москва, 2002, №3. 16-20 стр.

48. Маркова Т.Б. Библиотека в контексте культуры: философско-культурологический анализ <http://www.referun.com/n/biblioteka-v-kontekste-kultury-filosofskokulturologicheskiiy-analiz#ixzz369lpI8Cf>

49. Рузиева Ф. Из истории создания библиографических источников на территории средней Азии. Вестник БАЕ. Москва, 2002, №3.

50. Самедов М.Х. Азербайджанская республиканская библиотека имени М.Ф. Ахундова.Б.,1959, 68 с.

51. Султанов Т.И. Среднеазиатская и восточно-тюркменская позднее-средневековая рукописная книга. Москва, 1987.

52. Ташабаева У.А. Национальная Библиотека Узбекистана. Вестник БАЕ. Москва, 2009-№2, 54-57 стр.

53. Тюлина Н.И. Национальная библиотека. Москва, Книжная палата, 1988, 184 с.

54. Умаров А.А. Актуальные вопросы реформирования библиотек Республики Узбекистан. Вестник БАЕ. Москва, 2009. №1. 57-58 стр.

55. Умаров А.А. Национальная Библиотека Узбекистана им. А.Новаи. Вестник БАЕ. Москва, 2010. №2. 62-65 стр.

56. Шормакова И.А., Баренбаун И.Е. Всеобщая история книги. СПб. «Профессия», 2008. 392 стр.

57. Язбердиев Алмаз Бердиевич, Книжное дело в Средней Азии и Туркменистане (с V в. до н.э. по 1917 год) Полный текст автореферата диссертации Язбердиев Алмаз Бердиевич, 1993, 07.00.02 — Отечественная история.

<http://www.referun.com/n/knizhnoe-delo-v-sredney-azii-i-turkmenistanе-s-v-v-do-n-e-po-1917-god#ixzz35yrZ2NbZ>

Türk dilində

58. Anadolu kutubhanaları. İstanbul, 2010, 392 s.

59. Baysal Jale. Kitap və kütüphanə tarixinə giriş. İstanbul. 1991, 92 səh.

60. Birinci Ali. Osmanbəy və matbaası. Kitabiyat dərqisi. Ankara, 2011. №1. 3-148 səh.

61. Duman Hasan.Beyazit Dövlət Kütubhanesi 100 yaşında. İstanbul,1984. 154s.

62. Erunsal (İsmail E.Erunsal).Osmanlı vakif kütubhanələri. Ankara. 2008, 775s.

63. Eskiçaqda yazı malzemeleri və kitabın oluşumu (prof.dr. Nuray Yıldız). Ankara, 2000. 329 s.

64. Qüzəlgöz Mustafa. Eşekli Kütüphanə. İstanbul. 1991, 182 s.

65. İstik Server. Türkiyədə nəşriyyat hareketleri tarihine bir bakiş. İstanbul. 1989, 484 s.

66. Tarih Nədir. Edvard Hallet Carr. İstanbul. 2006, 180 s.

67. Türk kütəbhaneleri tarihi. II baskı. İsmayıl E.Erünsal. Ankara, 1991, 344s.

68. Türkiye Cumhuriyeti Milli Kutubhanesi. Ankara, 2006, 280 s.

ELEKTRON RESURLAR

69. <http://www.turksoy.org.tr/>

70. <http://www.turksoy.org.tr/tr/kutuphane>

71. <http://www.turksoy.org.tr/tr/kutuphane/category/dergi>

72. <http://www.turksoy.org.tr/tr/kutuphane/category/kitap>

73. <http://www.turksoy.org.tr/tr/kutuphane/category/katalog>

74. <http://www.turksoy.org.tr/tr/kutuphane/category/takvim>

75. <http://www.anl.az/>

76. <http://www.nlrk.kz/>

77. <http://nabr.kz/>

78. <http://www.mkutup.gov.tr/>

79. <http://www.natlib.uz/>

MÜNDƏRİCAT

ÖN SÖZ.....	3
-------------	---

I FƏSİL. TÜRKDİLLİ DÖVLƏTLƏRİN KİTAB VƏ KİTABXANA MƏDƏNİYYƏTİ TARİXİNƏ BİR NƏZƏR	6
---	----------

II FƏSİL. MİLLİ KİTABXANALARIN MEYDANA GƏLMƏSİ VƏ ONUN DÜNYA ELMİNİN, TƏHSİLİNİN, MƏDƏNİYYƏTİNİN İNKİŞAFINDA YERİ VƏ ROLU	57
--	-----------

III FƏSİL. AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI:	
M.F. AXUNDOV ADINA AZƏRBAYCAN MİLLİ KİTABXANASI	79
3.1. Milli kitabxana XX əsrin 20-ci illərində	80
3.2. Milli kitabxana XX əsrin 30-cu illərində	84
3.3. Milli kitabxana XX əsrin 40-ci illərində	88
3.4. Milli kitabxana XX əsrin 50-60-cı illərində	93
3.5. Milli kitabxana XX əsrin 70-80-ci illərində	97
3.6. Milli kitabxana müstəqillik illərində. Ulu öndər Heydər Əliyevin milli kitabxanaya qayğısı.....	105
3.7. Milli kitabxana və informasiya cəmiyyəti.....	117

IV FƏSİL. QAZAXISTAN RESPUBLİKASI:	
QAZAXISTAN MİLLİ KİTABXANASI	127
4.1. Qazaxıstan milli kitabxanasının yaranması və inkişafı	128
4.2. Qazaxıstan Respublikasında müstəqillik illərində Qazaxıstan milli kitabxanası	132

V FƏSİL. QIRĞIZISTAN RESPUBLİKASI:	
QIRĞIZISTAN MİLLİ KİTABXANASI	139
5.1. Qırğızıstan milli kitabxanasının yaranması və inkişafı	140
5.2. Qırğızıstan Respublikasında müstəqillik illərində milli kitabxana	144

VI FƏSİL. TÜRKİYƏ CÜMHURİYYƏTİ:	
TÜRKİYƏ CÜMHURİYYƏTİ MİLLİ KİTABXANASI	149
6.1. Türkiyə Cümhuriyyətində milli kitabxananın yaranması və inkişafı	150
6.2. Türkiyə Cümhuriyyəti dövründə milli kitabxana	151

VII FƏSİL. TÜRKMƏNİSTAN RESPUBLİKASI:	
TÜRKMƏNİSTAN MİLLİ KİTABXANASI	163
7.1. Türkmənistan milli kitabxanasının yaranması və inkişafı	164

VIII FƏSİL. ÖZBƏKİSTAN RESPUBLİKASI:	
ÖZBƏKİSTAN MİLLİ KİTABXANASI	171
8.1. Özbəkistan milli kitabxanasının yaranması və inkişafı	172
8.2. Özbəkistan Respublikasında müstəqillik illərində milli kitabxana. Əlişir Nəvai adına Özbəkistan milli kitabxanası	181
ƏDƏBİYYAT SİYAHISI.....	190

Xələfov A.A., Kazımi P.F.

TÜRK DÜNYASI MİLLİ KİTABXANALARI

(monoqrafiya)

Bakı – Mütərcim – 2016

Texniki redaktor
Mətanət Qaraxanlı

*Kitab «Mütərcim» Nəşriyyat-Poliqrafiya Mərkəzində
səhifələnmiş və çap olunmuşdur.*

Çapa imzalanıb: 09.09.2016.
Format: 60x84 1/16. Qarnitur: Times.
Həcmi: 12.5 ç.v. Tiraj: 500. Sifariş № 185.
Qiyməti müqavilə ilə.

**TƏRCÜMƏ
VƏ NƏŞRİYYAT-POLİQRAFIYA
MƏRKƏZİ**

Az 1014, Bakı, Rəsul Rza küç., 125
596 21 44; 497 06 25; (055) 715 63 99
e-mail: mutarjim@mail.ru

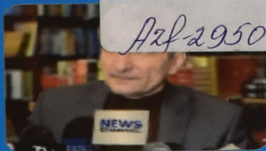
www.mutercim.az

Xələfov Abuzər Ali oğlu – Azərbaycanca kitabxanaşünaslıq elminin banisi, Birləşmiş Millətlər Təşkilatı yanında Beynəlxalq İnformasiyalaşdırma Akademiyasının akademiki, Azərbaycan Respublikasının Əməkdar elm xadimi və Əməkdar mədəniyyət işçisi, Bakı Dövlət Universitetinin ilk “Fəxri professoru”, Azərbaycan Kitabxanaçılar Cəmiyyətinin prezidenti, Bakı Dövlət Universitetinin Ağsaqqallar Şurasının sədridir. Milli kitabxanaşünaslıq məktəbinin və ali kitabxanaçılıq təhsilinin yaradıcısıdır. 500-dən artıq elmi əsərin, 35-dən artıq monoqrafiya, dərslik və dərs vəsaitlərinin müəllifidir.

Müharibə və əmək veteranı, BMT yanında Beynəlxalq İnformasiyalaşdırma Akademiyasının akademiki, tarix elmləri doktoru, professor Abuzər Xələfovun əməyi dövlətimiz tərəfindən yüksək qiymətləndirilmiş, Əməkdar elm xadimi, əməkdar mədəniyyət işçisi fəxri adına, 10-dan artıq medala və respublikanın ən yüksək mükafatı olan “Şöhrət” ordeninə və Prezidentin fərdi təqaüdünə layiq görülmüşdür.

Professor A.Xələfovun ömrünün 85 illik müdriklik çağında qələmə aldığı bu monoqrafiya türk xalqlarının mədəni birliyinə bir töhfədir.

Azf 295015

Kazım Pərviz Firudin oğlu – Tarix üzrə fəlsəfə doktoru, Bakı Dövlət Universiteti Kitabxanaşünaslıq kafedrasının dosentidir. “Səfəvilər dövründə Azərbaycanda kitabxana işi” mövzusunda namizədlik dissertasiyası müdafiə etmiş və Türk xalqlarının kitab və kitabxana mədəniyyəti mövzusunda doktorluq dissertasiyası üzərində işləyir.

P.F.Kazım 70-dən artıq elmi məqalə, 4 monoqrafiya və 3 dərs vəsaitinin müəllifidir. Bir neçə elmi kitabların tərcüməçisi və redaktoru olmuşdur.

ISBN: 978-9952-28-306-8

9 789952 283068